

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ÇAYLIKTA FEMİNİST ETNOGRAFİ:
GÜNEYSU'DA EMEĞİN CİNSİYETİ VE GÜNDELİK YAŞAM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine HIZIR YILDIRIM

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Prof. Dr. Yıldırım ŞENTÜRK

KASIM 2022

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ÇAYLIKTA FEMİNİST ETNOGRAFİ:
GÜNEYSU'DA EMEĞİN CİNSİYETİ VE GÜNDELİK YAŞAM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine HIZIR YILDIRIM

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Prof. Dr. Yıldırım ŞENTÜRK

KASIM 2022

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

....

ÇAYLIKTA FEMİNİST ETNOGRAFİ: GÜNEYSU'DA EMEĞİN CİNSİYETİ VE GÜNDELİK YAŞAM

ÖZET

Gündelik yaşam basit, alelaide, tekrarlanan durumların alanı olarak görülmesine karşın toplumsal, politik, ekonomik faaliyetlerin ortaya çıktığı, geliştiği ve dönüşüme uğradığı yerdir. Bu bakımdan araştırılmaya ve üzerine düşünmeye değer bir alandır.

Güneysulu kadınların gündelik hayatlarını ele alan bu çalışma, kadın emeği ve kadınların mekân kullanımına dair iki ana başlık etrafında sürdürülmüştür. Kadınların mekân kullanımı Rize, Güneysu ve köyleri ekseninde incelendiğinde yaz döneminde kadınların en çok bulunduğu alanın köy olduğu görülmüştür. Çay tarımı ve geçimlik üretimde emek yoğun faaliyet sürdüren kadınlar nerede ikamet ederse etsin (il dışı, il, ilçe) yaz dönemlerini köylerde geçirmektedir. Bu durum il, ilçe, köyler arasında mekânsal hareketliliği ve mekânlarla kurulan ilişkileri etkilemektedir.

Kadınların Rize, Güneysu ve köylerde dışarı çıkma pratikleri farklılık göstermektedir. Çalışma süresince hem katılarak gözlem hem de derinlemesine görüşme teknikleri kullanılarak kadınların Rize, Güneysu ve köylerde kullandıkları ve kullan(a)madıkları mekânlar araştırıldı. Kadınların mekânsal hareketliliğine dair sorularda genellikle kendilerini rahat-rahatsız hissetme durumlarından yola çıkarak cevap verdikleri görüldü.

Çay tarımı, kadın emeğinin yoğun olarak kullanıldığı bir alandır. Çay tarımı, Mayıs-Ekim ayları arasındaki dönemi kapsar. Bu dönemde çay tarımında kadınlar hasat öncesi ve hasat sonrası faaliyetlerde ve hasatta aktif rol alırlar. Aynı zamanda ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi işlerde harcadıkları emeği de sürdürürler. Kadınların yaşamında geniş yer tutan bu faaliyetler onların aynı zamanda dışarı çıkma pratiklerini ve kamusallaşma biçimlerini de etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Gündelik yaşam, Feminist etnografi, Çay Tarımı, Kadın emeği, Kır.

FEMINIST ETHNOGRAPHY IN THE TEA GARDEN: GENDER OF LABOR AND EVERYDAY LIFE IN GÜNEYSU

ABSTRACT

Although everyday life is seen as the domain of simple, mundane, repetitive situations, it is the place where social, political and economic activities emerge, develop and transform. In this respect, it is an area worth investigating and thinking about.

This study, which deals with the daily lives of Güneysu women, has been carried out around two main topics on women's labor and women's use of space. When the use of women's space is examined on the axis of Rize, Güneysu and its villages, it is seen that the area where women are mostly found in the summer period is the village. Women who carry on labor-intensive activities in tea farming and subsistence production spend their summer periods in villages wherever they live (out of province, province, district). This Dec affects the spatial mobility between the provinces, districts, villages and the relationships established with the spaces.

The practices of women going out in Rize, Güneysu and villages differ. During the study, the places that women use and cannot use in Rize, Güneysu and villages were investigated by using both observation and in-depth interview techniques. It was observed that women generally answered questions about spatial mobility based on their feelings of comfort or discomfort.

Tea farming is an area where women's labor is used extensively. Tea farming covers the period from May to October. In this period, women take an active role in pre-harvest and post-harvest activities and harvest in tea agriculture. At the same time, they continue the labor they spend in jobs such as housework, child and elderly care. These activities, which take a large place in women's lives, also affect their going out practices and forms of publicization.

Keywords: Everyday life, Feminist Ethnography, Tea Farming, Women's labor, Rural.

ÖNSÖZ

Bu teze başlarken birincil motivasyonum doğup büyüdüğüm Güneysu ile içsel bir hesaplaşma yapmak, belki yeniden tanışmak, hiç olmazsa şimdiye kadar olduğundan farklı anlamları üzerine düşünme fırsatı elde etmektir. Çocukluğuma gide gele, tezi yazdığım müddetçe sokaklarında dolaşa dolaşa Güneysu’yla ilgili hesaplaşmamı büyük ölçüde tamamladım. Tamamlayamadığım kısımlar, tezdin sonranın meseleleri olarak var olmaya devam edecek.

Doğup büyüdüğüm ilçenin kadınlarına, yaşamlarına dair bir şeyler yazma dürtüsü çok güçlüydü. Yazdığım bunca sayfaya rağmen söyleyeceklerim tükenmiş değil, birbirinden kıymetli ve özel hikâyelere iliştim, birbirinden ince hikâyelere işlendim saha süresince. Birçok kadınla tanıştım, yakınlaştım, birçok kadının “kız kardeşi” oldum. Onlardan çok şey öğrendim. Bu nedenle ilk ve en büyük teşekkürüm araştırma boyunca bana ses veren, el uzatan, paylaşabileceği her şeyi içtenlikle paylaşan Güneysulu kadınlara. İkinci teşekkürüm, Güneysulu bir kadın olan, beni ve daima bana destek olan birbirinden güzel üç kadını (Elif’i, Ebru’yu ve Eslem’i) doğuran anneme ve tez sürecimi hem anlamaya hem de başkalarına anlatmaya çabalayan babama. İyi ki ailemsiniz.

Tez yazma sürecinin stresli ve yorucu bir süreç olduğunu itiraf etmekle birlikte bu stresli geçen aylarda, tüm yorgunluğumla beni kucaklayan, yükümü hafifleten, elimden gelenin en iyisini yapacağıma beni inandırma gayreti gösteren sevgili eşim Talip’e, görüşme yapacağım kadınların bir kısmına ulaşmamı kolaylaştıran canım Aylın’e, her buluşmamızda tezin hangi aşamada olduğu üzerine konuştuğumuz, karşılaştığım güçlükleri aşma cesaretini içtenlikle sunan Şeyda, Gülşah, Kübra ve Halime’ye, nasıl tez yazıldığını yazdıkça öğrendiğimiz bu tez yazma telaşında ortaklaştığım, benzer kaygıları ve heyecanları paylaştığım, geç bulduğum ama birlikte çok uzun yollar yürümeyi umduğum “tezfriend”im Burcu’ya çok teşekkür ederim. Onlar olmasa şimdi olduğumdan çok daha yorgun olacaktım. Verdikleri destek hep çok kıymetli oldu/olacak.

Tez henüz fikir hâlindeyken tanıştığım, tez danışmanım Prof. Dr. Yıldırım Şentürk’e ufuk açıcı soruları ve yönlendirmeleri, yazdıklarımı titizlikle okuduğu ve değerlendirdiği için; tez savunma jürimde yer alan ancak hem feminist bilinçlenmede hem de akademik hayatımdaki katkıları bundan çok daha fazlası olan, akademisyenliklerinin yanında arkadaşlıkları da çok kıymetli olan sevgili Prof. Dr. Feryal Saygılıgil ve Dr. Öğr. Üyesi. Ebru Aykut’a yürekten teşekkürlerimle.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
ŞEKİL LİSTESİ	x
TABLO LİSTESİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Yönteme Dair	5
1.2. Araştırmaya Başlarken	8
1.3. Katılarak Gözlem ve Görüşmeler	10
1.4. Yazmaya Başlamak	15
2. GÜNEYSU, GÜNDELİK YAŞAMIN SEYRİ VE MEKÂNLARI	18
2.1. Güneysu	19
2.2. Sokağa Çıkmak, Dışarıda Olmak	26
2.2.1. Yeni bir varlık türemiş sanki!	32
2.3. Köylerde Değişim ve Kadınların Gündelik Yaşama “İş”lenişi	38
2.4. Mevsimler Geçerken: Ev ve Çevresi	44
3. EVDEN ÇAYLIĞA ÇAYLIKTAN EVE: KADIN EMEĞİNİN FARKLI TEZAHÜRLERİ	49
3.1. Kadın Emeğinin Kuramsal Düzlemi	49
3.2. Eski İşler Gitsin de Gelmesin	54
3.3. Ev İçi Emeğin Bitmeyen Mesaisi	55
3.4. İhtiyacı Karşılama: Çay Tarımı Dışında Köydeki İşler	60
4. ÇAY TARIMI	64
4.1. Çay Zamanı ve Çayın Zamanının Belirleyicisi Olması	68
4.2. Hasada Hazırlık: Budama, Gübreleme ve Ot Temizliği	71
4.3. Hasat Dönemi	75
4.3.1. Kim toplayacak bu çayı?	76
4.3.2. Çayın taşınması ve satış	87
4.4. Çaylığı Kamusal Mekân Olarak Düşünmek	92
5. KADININ SOSYAL KONUMLANIŞI: ÇAY PARASINDAN KADINLARIN REFAHINA	97
5.1. Maddi İdare: Kazanç, Harcama, Tasarruf, Birikim	98
5.2. Mülkiyet ve Miras	106
5.3. Sosyal Güvence ve Emeklilik	108
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	117
ÖZGEÇMİŞ	123

KISALTMALAR

AVM : Alışveriş Merkezi

BAĞ-KUR : Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu

ÇAYKUR : Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü

HES : Hidro Elektrik Santrali

SGK : Sosyal Güvenlik Kurumu

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Rize Haritası.....	19
Şekil 2: Güneysu Merkez'in uydu görüntüsü.....	21
Şekil 3: Potomya Deresi, Eylül 2022	22
Şekil 4: Güneysu'nun işlek noktalarından birinde Recep Tayyip Erdoğan panosu. ..	23
Şekil 5: Güneysu'nun sokakları.	24
Şekil 6: Alt Sokak.	25
Şekil 7: Pazar Alanı.....	26
Şekil 8: Alt sokakta bir çay ocağı. (Fotoğraf, I... pastanesinin önünden çekildi.)	31
Şekil 9: Ağaçların kesilerek çaylığa dönüştürüldüğü ormanlık bir alan	64
Şekil 10: Çay makası.....	66
Şekil 11: İki buçuk yaprak çay: Çay filizinin taze ve en tepe yaprakları.....	66
Şekil 12: Önde budanmış, arkada budanmamış çaylıklar	71
Şekil 13-14: Çaylıklarda Güneysulu bir araştırmacı	78
Şekil 15- 16: Dik yamaçlarda çay toplayanlar	80
Şekil 17- 18: Çay çuvalı, çay bezi (terisi)	88

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Görüşmeciler Tablosu.....	14
Tablo 2: İş Bölümü.....	56-57

1. GİRİŞ

İlkokul resim derslerinde bir örnek çizdiğimiz, iki dağın arasından bir derenin uzandığı, yeşil ve mavi renklerinin ağırlıkta olduğu resimlerdeki gibi bir ilçe Güneysu. O resimdekinden bir farkı, sol ya da sağ üst köşede sapsarı parıldayan güneşin önüne yılın on bir ayı grili beyazlı bulutların geçmiş olması.

Bu, kulağa nostaljik ve romantik bir tasvir gibi gelebilir ancak aynı zamanda sıradanlığı, tekdüzeliği ve iki dağın arasında sıkışıp kalmayı anlatması bakımından yerinde bir benzetme olduğunu düşünüyorum. Tam da buradan hareketle, araştırma konumun ve mekânımın neden Güneysu olduğunu anlatmak da kolaylaşacak.

Ben dağların arasına kurulu bu ilçede doğdum. Yaşamımın ilk 18 yılı burada şekillendi. Çocukluğumda Güneysu’da gittiğim ve gitmeyi sevdiğim iki yer vardı: Okulum ve Cuma günleri kurulan pazar. Okulu güzel yapan dersler, arkadaşlar ve öğretmenler vardı. Cuma pazarı ise ilçede olmayan “şey”lerin bir arada bulunduğu bir yerdi. Kıyafetler, oyuncaklar, tokalar ve çoraplar. Çocuk Emine’yi heyecanlandıran bu pazarın tezgâh sayısı ise bugün bile 15’i geçmez.

Biraz büyüüp biraz da haylazlaştığımız 12-13’lü yaşlarda okuldan kaçtığımız günler olurdu en yakın arkadaşlarımla. Okuldan kaçırdık ve okulun arka bahçesinde otururduk. Çünkü okuldan kaçıp gidebileceğimiz hiçbir yer yoktu. Bir yer olsa bile, küçük bir ilçede herkes herkesi tanıdığı için okulda olmamız gereken vakitte sokakta olduğumuzu görenler bizi okula geri göndereceklerdi. Güneysu’ya dair ilk soru(n)lar kafamda o zaman şekillenmeye başladı. Hiçbir yere gidemiyor, hiçbir şey yapamıyorduk. Hafta sonları da okul kursuna geliyor, böylece en azından bir arada oluyorduk.

Ortaokulu bitirip liseye Rize Merkez’de bir okulda başladığımda Güneysu’ya ve Güneysu’da yaşamaya dair sorularım hızla çoğaldı. Ailemle hafta sonları arada bir gittiğimiz Merkez’e artık her gün dolmuşla tek başıma gidiyordum. Bu, Güneysu’ya oranla imkânları ve mekânları daha gelişmiş olan Rize Merkez’i tanımamı, ikisi arasında kıyaslar yapmamı sağladı. Merkez’de okumama rağmen benimle aynı okulda okuyan arkadaşlarımla aynı avantajlara sahip olamıyordum. Okul çıkışı onlar bir yerde oturmaya karar verdiklerinde ben çoğu kez “ilçeye dönmenin zorunluluğu”yla onlara katılamıyor, katıldığında ise daha erken ayrılıyordum. Onların zaten bildiği yerleri ben yeni yeni öğreniyor, kırtasiyeden kafeye her şeyi sora sora buluyordum.

Okulun tatil olduğu yaz dönemi ise çay tarımının etkisi altında geçiyordu. Çaylığa götürüldüğümüz günler de oluyordu, götürülmediğimiz günler de. Ancak her koşulda annelerimiz, kardeşlerimiz çaylıkta olduğu için yaz tatili genellikle evde olmak demektir. Tatil bitip okula döndüğümüzde geleneksel ve can sıkıcı bir biçimde sorulan “Yaz tatiliniz nasıl geçti? Nerele gittiniz?” konulu soru ve kompozisyonlara hiçbirimiz açıkça “Çaylıkta!” cevabını veremez, o yaz tatilinin olup olabilecek en iyi birkaç gününü anlatmaya/yazmaya koyulurduk.

Kendini ve yaşadığı yeri tanımaya çalışan çocuğun gözüyle ilçeden ile geldik ve şimdi daha uzağa gidiyoruz: İstanbul’a. Üniversiteyi kazanıp İstanbul’a gittim ve tüm tatillerde, fırsat bulduğum tüm boşluklarda Güneysu’ya, ailemin yanına geri geldim. İstanbul-Rize arası bu yolculuklar ve geçişler, üniversite sürecinde okuduklarımla birlikte daha önce düşündüklerimi bir de feminist bilinçle gözden geçirmeme olanak sağladı. Buraya dek anlattıklarım, edebiyatta ve sinemada sıklıkla karşılaştığımız “taşra sıkıntısı”yla ilişkilendirilebilir ancak bunun yalnızca “taşra sıkıntısı” olmadığını, taşranın insanı sıkarken dahi cinsiyetler arası fark gözettiğini eklemek gerekir. Ben yukarıda anlattığım süreçte bir “kız çocuğu”ydum. Yaptıklarım, adımlarım, geldiğim, gittiğim kontrole tabiiydi. Bu kontrol aile kontrolünün ötesindeydi: Hepimiz, “Güneysu’nun kızları”ydık. Sokaklarda dolaşan, çay ocaklarında oturan, kahvehanelerde pinekleyen erkeklerin gözetimi altındaydık. İlçeyi küçülttükçe küçülten bir gerçeklikti bu. Yaşıtımız erkekler ilçedeki kafeye, dere kenarına, futbol sahasına gidebilir, sokakta “boş boş” dolaşabilirlerdi.

Tatillerde İstanbul’dan Güneysu’ya döndüğümde arkadaşlarımla buluşuyorduk ve her buluşmada bir şekilde konu Güneysu’nun kendisine geliyordu. Bir ilçe değil, bir şahıstı sanki Güneysu gündelik sohbetlerimizde. Sık sık sorulan soru şuydu: “N’apalım?” Ne yapacağımızı bilmiyorduk, yapacak bir şey bulamıyorduk sahiden. Buradan hareketle Güneysu, önce yüksek lisans derslerimden birinde ödev konum oldu. Kendi deneyimlerimi ve yakın arkadaşlarımla deneyimlerini biliyordum ama acaba bizden önceki kuşağın kadınları Güneysu’yu bizim gördüğümüz gibi mi görüyordu?

Ödev kapsamında bir Cuma günü pazarın kurulu olduğu alanda on beş kadınla yirmi dakikalık kısa görüşmeler yaptım. Sorularım mekân ağırlıklı sorulardı. Öncelikle anlamaya çalıştığım şey kadınların hangi mekânları kullanıp hangilerini kullanmadığıydı. Bunun üzerinden kadın kamusalılığına dair bir şeyler yazmayı planlıyordum. Ancak sorularımı sorduğum 45-60 yaş aralığındaki kadınlar, verdikleri

cevaplarla meselenin başka bir yönüne dikkatimi çektiler: “O kadar meşguldüler ki, nereye gideceklerdi?”

Ödevimi tamamladıktan sonra, yaptığım bu kısa görüşmelerden bir tez konusu çıkabileceğini, bu görüşmelerin tezim için bir ön saha olabileceğini fark ettim. Güneysulu kadınlar, yaşamlarına dair anlatabilecekleri şeyleri anlatmayı bekliyordu. Ben nerede olduklarını ve olmadıklarını sorarken onlar sorduğum mekânlardan çok başka yerlerdeydi: Çaylıkta, bahçede, köyde!

Buradan hareketle gözlerimi Güneysulu kadınların gündelik yaşamlarına eskisinden daha büyük bir dikkatle çevirdim. Soru ve sorunlarını çocukluğumda aradığım bu çalışmanın amacını ve yöntemini de böylece yine Güneysu’da yaşarken, Güneysu’ya bakarken belirlemiş oldum: Çalışmanın amaçlarından ilki Güneysulu kadınların gündelik yaşamlarında mekân kullanımları ve bu mekânların kadınların yaşamına etkisini anlamak oldu. Bu, yukarıda bahsettiğim üzere önce Güneysu’yu tanımaktan geçiyordu. İkincisi ise kadınların çay tarımından ev içi emeğe dek harcadıkları emeği görünür kılmak ve harcanan emeğin toplumsal cinsiyet rolleri ve patriyarkayla ilişkisi üzerine düşünmekti. Üretim süreci kadınların gündelik yaşamının bir parçasıydı ve bu sürecin gerçekleştiği çaylıklarsa kadınların uzun süre vakit geçirdikleri yerd. Bu durumda “çaylığı” bir mekân olarak değerlendirmek ve kadınların yaşamını nasıl etkilediğine bakmak önemli görünüyordu.

Bu amaçlar doğrultusunda gündelik yaşamın seyrini ve işleyişini anlamaya imkân sağlayan etnografiden ve kendi deneyimlerimi de sunmama olanak sağlayan oto-etnografiden faydalandım.

Kadınların yaşamında “bir günün seyri” nasıldı, sabah nasıl başlıyordu gün, sonra nasıl sona eriyordu; gibi soruları haftalar ve ayların, ardından mevsimlerin nasıl geçtiği takip etti. Benim ön saha araştırmamda üzerine düşündüğüm kadınların mekân kullanımları ile kadınların dile getirdiği “çok işimiz var” söyleminin aslında birbirini nasıl derinden etkilediği de böylece ortaya çıkmış oldu. Kadın emeğinin mekânı olan çaylık aynı zamanda kadın sosyalliğinin ve kamusalının da mekânı olarak var oluyordu.

Kadın-mekân ve kadın-emek ilişkisine dair çalışmalar, özellikle son yıllarda kadın araştırmalarına artmasıyla birlikte sosyal bilimlerde daha çok gündeme gelir oldu. Kadın ve mekân üzerine araştırmalar genellikle son yirmi yılın ürünüdür ve mekânların kadınlar tarafından kullanılma biçimleri, mekânların cinsiyetliliği ve cinsiyetlerin mekânlarının olması, kadınların mekânsal hareketlilikleri ve kadın

kamusalılığı üzerine yapılmaktadır (Akpınar, Bakay, Dedehayır, 2010; Bektaş Ata 2016; Cantek 2019). Bu araştırmaların mekânları ise çoğunlukla, çoğunluğun yaşadığı kent mekânları olmaktadır. Benzer şekilde kadın emeği çalışmaları da ağırlıklı olarak kent yaşamındaki kadın emeğine odaklanmaktadır. Yıldız Ecevit'in 1980-2007 yılları arasında yapılan kadın emeği çalışmalarını kapsayan araştırması, kadın emeği çalışmalarının kent-kır dağılımlarına dair önemli sonuçlar içermektedir. Ecevit, incelenen 785 çalışmanın yalnızca 48'inin "kırsal kadın emeği konulu" olduğunu belirtir. Bu, toplam emek çalışmalarının %6.1'ine denk gelmektedir (2007: 14).¹

Ecevit'in araştırmasının üzerinden geçen on beş yıllık süreçte kırsal alanda kadın emeğiyle ilgili çalışmaların –sayıları az da olsa- sürdürüldüğü görülür. Kırsal alanda kadın emeğinin özelinde Karadeniz'de kadın ve kadın emeği üzerine yapılan çalışmalardan (Kolivar, Çelik, 2007; Şendeniz, Yıldırım, 2018; Şendeniz 2019; Cigerci Ulukan, Ulukan, 2022) ve Karadeniz'de çay tarımı ve kadın emeği üzerine yapılan çalışmalardan (Hann, Hann, 2003; Yılmaz Uzun 2019; Genç, Şendeniz 2021; Öksüz, Özgür, 2021) yer yer sahamın verilerini doğrulamak yer yer de karşılaştırma yapmak üzere faydalandım.

Bu çalışmaya başlarken yaptığım literatür taraması beni somut bir gerçekle karşı karşıya bıraktı: Çay tarımı üzerine yapılan çalışmalar genellikle ziraat, coğrafya, ekonomi alanlarında yoğunlaşmıştı; çayın üzerinde yetiştiği toprağın değerleri, çayın kalitesi, ekonomik girdisi gibi konularda yapılan çalışmalar çay literatürünün büyük bir kısmını kaplamaktaydı. Çoğunlukla çayın Karadeniz'deki tarihine de değinen bu çalışmalarda çayın üretim faaliyetlerinden sorumlu kişi "üretici" olarak anılmakta; bölgede çay tarımı faaliyetinin asıl yürütücüsü olan kadınlar genellikle bu çalışmaların sayfalarında yer almamaktaydı. Bu durum, bu çalışmanın feminist bir çalışma olmasının nedenlerinden biridir. Erkek deneyimlerinden ziyade kadın deneyimlerine ve kadınların var olma biçimlerine, emekle ilişkilerine dikkat çekmek, küçük de olsa bir katkı sunmak istedim.

Çayı kimin topladığı üzerine yapılan çalışmalar da yine son yılların ürünüdür. Bu çalışmalarda özellikle mevsimlik işçi olarak Rize dışından gelen yerli işçiler ve

¹ Buradan hareketle Sare Öztürk, "Yırca'da Kadın Olmak ve Köylü Kadın Emeği: Bir Güçlenme Deneyimi Olarak Sabuncu Kadınlar" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri sisteminde "köylülük" kavramını arattığında 1989-2018 yılları arasında kırk çalışmanın bulunduğunu, "köylü emeği" aramasında ise bir çalışma bulunduğunu belirtir.

Gürcistan'dan gelen Gürcü işçiler ön plana çıkmaya başlamıştır (Engin, 2017; Öksüz, 2019).

Kırsal alanda tarımsal üretim ve kadın emeği bahsine “çay tarımında kadın emeği” özelinde katkı sunmayı amaçlayan bu çalışmada aynı zamanda kadın emeğinin mekânı olan çaylıkların kadınların kamusal alana çıkışı ve görünürlüğüne katkısı anlaşılmaya çalışılmıştır. Yaz mevsimini çoğunlukla çaylıkta geçiren kadınlar için çaylık, başkalarıyla beraber olmanın ve dışarıda olmanın bir yolu olarak görünmektedir. Öyleyse çaylığı ve çay tarımını salt kadın emeğinin sömürüldüğü, kadının ezildiği alanlar olarak görmemek, kadınların gündelik yaşamlarını anlamlı kılan pratiklerine ve bu pratiklerin imkânlarına da bakmak gerekir.

1.1.Yönteme Dair

Doğup büyüdüğü yere dönüp sorular soran ve yepyeni bakış açıları geliştirmeye çalışan bir araştırmacı için en iyi yöntem ne olabilir? Üstelik bu araştırmacı bir kadınsa ve araştırma sahasında gözünü çevirdiği özneler de “kadınlar”sa; bilginin üretimi için hiyerarşik ve üstenci bir duruşu kabul etmiyorsa, kadın deneyimlerine, öznelliklerine ve bakışına önem veriyorsa... Sahanın kendisine soru ve sorun üretme konusunda güveniyor² ve temel varsayımlarını bir yana bırakmaya çabalayarak “sahada neler olduğu”na odaklanıyorsa... İşte feminist etnografiyi yöntem olarak seçmem ve yalnızca bir yöntem olarak değil, kuramsal bir dayanak olarak da feminist etnografiden yararlanma hikâyem böyle başlıyor. Gündelik olanın seyrinde bilgi üretebilmenin, sahanın bir parçası olmanın, sahayı sahanın imkânlarıyla değerlendirmenin, kadınların var olduğu ancak birçok araştırmada ihmal edildiği bir üretim alanında kadın yaşamının ve pratiklerinin üzerinde feminist etnografinin imkânlarıyla durmanın mümkün olduğunu düşünüyorum.

Sahada olduğum sürece sorularıma yeni sorular eklendi, “aşına” olduğumu düşündüğüm bir alanda, daha önce dikkatimi çekmemiş eylemler ve ilişkilerle karşılaştım. Seçtiğim yöntem ve teknikler, bu yeni sorular üzerinde düşünmeme ve bunları araştırmamın bir parçası kılmama olanak sağladı:

Antropolojik araştırmalarda, araştırmacı alana nüfuz ettikçe, yaşamlarına katıldığı kültürün üyelerince benimsendikçe soruları belirginleşir.

² “Birçok araştırma sorusu, örneğin, ‘etnografik sorular, araştırmacı araştırma alanına girdikten sonra oluşur’” (Holliday, 2002: 37, aktaran Kümbetoğlu, 2008: 37).

Araştırmacının ilk aşamalarda öngörmediği kültürel öğelerin, özelliklerin süreç içinde ortaya çıkışı ile araştırma yeni boyutlar kazanabilir. Sosyolojik araştırmalarda da niteliksel yöntemin kullanılması ile araştırma sorularının çeşitli boyutlarının, araştırma süresince fark edilmesi mümkün olabilmektedir (Kümbetoğlu, 2008: 37).

Feminist etnografi, nitel ve eleştirel düşünme biçimlerinin bir uzantısıdır. Nitel düşünce ve yöntemler, özellikle pozitivist bilimlerin neden-sonuç ilişkisine dayalı, sınanabilir, kanıtlanabilir ve genel geçer bilgi üretimine karşın sosyal bilimlerde insan davranışının “göreceliliği”ni de hesaba katarak, öznel durumların ve pratiklerin de incelenmesi fikrinden doğar. Kartarı, nitel düşüncenin “şeylerin görüldüğü gibi olmadığı” fikrini doğurduğunu, her ilişkinin kendine özgü ve biricik olduğunu, hiçbir şeyi bağlamından ayrı değerlendirmenin mümkün olmadığını söyler (2017: 211). Nitel düşünce kendine özgü olanı öne çıkarmanın, kendine özgü olanın bütün için ne ifade ettiğini görmenin yöntemidir. Buradan hareketle nitel düşüncenin araştırmacıyı görünenin arkasında olana, olayların ve durumların o anda, orada olduğu şekliyle anlaşılmasına ve tartışılmasına yönlendirdiğini söylemek mümkündür.

Etnografiyi tanımlarken Altuntek, etnografinin “‘orada olma’yı ‘deneyim’i ve ‘gözlem’i imlediğini ifade eder (2009: 9). Benzer şekilde “feminist araştırma” ya da “feminist bakış” kavramları da orada olmakla, deneyimle ve gözlemle yakından ilişkilidir. Feminist araştırma pratiklerinde kadınların yaşadığı alanda, kadınlarla beraber olmak; kadınların deneyimlerine odaklanmak ve kadın deneyimleri üzerine düşünmek; mümkün olduğunca sınırlar koymadan, ön yargı ve hiyerarşik bilgi üretimini içermeyen bir gözlem yürütmek önemlidir. Her araştırmacı, öznel deneyim ve düşünceleri, bazen de ön kabulleriyle hareket ediyor olsa da feminist araştırmada önemli olan araştırmacının varsayımları ve merakı değil, sahanın, araştırılan kişilerin kendi yaşamlarında neleri ön plana çıkarttığı, “neyi, nasıl söylediği”dir.

Etnografi ve feminist yöntemlerin birbiriyle uyumu ve birbirinden beslenmesi bahsine geçmeden önce burada sözü edilen etnografinin, geleneksel etnografi olmadığına değinmekte fayda var. Geleneksel etnografyada özellikle “deneyim”i ön plana çıkarma ve araştırma yürütülen sahanın ya da topluluğun davranış ve değerlerini o topluluğun “özne”lerinin gözünden anlama eğilimi yaygın değildir. Geleneksel etnografyada ben ve öteki arasındaki ayrım çok belirgindir (Altuntek, 2009). Etnograf ve araştırılan arasındaki hiyerarşik ilişki, etnografin değer yargıları ve araştırma yaptığı toplumu “analiz etme” ihtiyacı ön plandadır.

Skeggs, “Feminist Ethnography” adlı çalışmasında feminizm ve etnografinin birbiriyle uyumundan söz eder. Bu uyumun nedeni olarak her ikisinin de deneyimleri, katılımı, tanımlamaları ve aynı zamanda öznellikleri odağa almasını gösterir (2007: 426).

Feminist araştırma ve etnografinin buluşma hikâyesi Skeggs’in de işaret ettiği üzere, bu yöntemlerin birbirine birçok yönüyle benzer olması ve birbirini destekleyecek teknikleri içeriyor olmalarıdır. Etnografik yöntemde düşünümsellik ve bazen de öz-düşünümsellik olarak yer alan kavram, araştırmacı-araştırılan, yerli-öteki, özne-nesne (Altuntek 2009, Atay 2018) ilişkisine dayanan klasik araştırma yöntemlerinin ötesinde sadece araştırılanı ya da sadece araştırmacının bakışını içermeyen, her ikisinin “özneler-arası” ilişkisine dayalı bir pratiğe işaret eder. Aynı zamanda araştırmacının sürece dâhil olma biçimini de araştırmanın bir parçası hâline getirme imkânı sunar:

Düşünümsellik, etnografik çalışmanın bağlamını, nasıl ve hangi koşullar altında yapıp yazıldığını, araştırmayı yönlendiren etmenleri kritik olarak düşünmenin gerekliliğine vurgu yapar. Araştırmacının, çalıştığı dünyanın bir parçası olduğunun bilincinde olmasıdır (Nahya, Harmanşah, 2018: 24).

Atay da, klasik-pozitivist anlayışın yerini özneler-arası ilişkiye dayalı bilgi üretimi ve aktarımının almasıyla birlikte yolun öz-düşünümsel etnografiye çıktığını ifade eder. Ona göre, sahaya dair veri ve bilgilerin “deneysel değil deneyimsel olduğu”na, veriye ulaşmanın etkileşimle mümkün olduğuna işaret eden bir yoldu bu (Atay, 2018: 13).

“Deneyim” kavramından hareketle Harding, “kadın deneyimlerinin anlamını açıklayabilecek kimselerin ilk defa kadınlar olması gerektiği”ni söyler. Bunu söylerken de farklı kadınlar ve kadınlıklar, erkeklikler, cinsiyetler olduğunu öne sürerek aslında tek bir feminist bakışın ve araştırmanın mümkün olamayacağını, kültürel farklılıklardan ırk ve sınıf farklarına dek çeşitli kadın deneyimlerine bakmanın, farklı feminizmlerin varlığını kabul etmenin gerekli olduğunu aktarır (Harding, 1996: 40). Tek bir feminist bakışın mümkün olmayacağından hareketle yürütülen feminist çalışmalar sayesinde literatürde çeşitliliğin sağlanması mümkündür.

Deneyimin etnografyada “öz-deneyim” olarak düşünebileceğimiz bir karşılığı mevcuttur: Oto-etnografya. Uzaklaşıp sonra tekrar döndüğüm bu sahada yaptığım feminist araştırmada kendimi de araştırmanın bir parçası hâline getirdiğimi daha önce belirtmiştim. Kendimi araştırmanın bir parçası hâline getirirken buradaki geçmişim, hafızamda birikenler ve benimle birlikte sürüklenenler, sorguladıklarım ve merak ettiklerim bir aradaydı. Araştırma sahama dair bildiklerim, etnografik araştırmalarda

minimum düzeyde tutulması beklenen “varsayımlarım” vardı. Sahada olduğum sürece görüştüğüm her kadınla, bazen aile içinde, bazen arkadaş ortamında, Güneysu’nun ve Güneysu’da kadın olmanın dününü ve bugününü sorguladım. Girişte de bahsettiğim gibi, çocukluğum bu araştırmanın kendiliğinden bir parçası oldu. Ara ara oraya gittim, geldim. Bazen kendi başıma çıkaramadığım şeyler için geçmişe sahadan kadınları götürdüm. Böylece araştırma yalnızca bugünün deneyimlerini değil geçmişin deneyimlerini ve öz-deneyimlerimi de içermiş oldu. Güneysu’da kadın olmayı, kendi belleğime ve Güneysulu kadınların belleğine de başvurarak değerlendirme imkânı araştırmamı zenginleştirmeye olanak sağladı.

Yöntemle ilgili olarak değinmek istediğim bir nokta daha var. Feminist araştırma ve yöntem(ler)de araştırmayı feminist yapan şey araştırma öznesinin ya da araştırmacının kadın olması değildir. Bu araştırmadan feminist bir araştırma olarak bahsedebilmemin bir nedenini elbette araştırma yaptığım grubun kadınlar olması oluşturuyor ancak bu tek başına yeterli değildir. Güneysulu kadınların gündelik hayatlarına, emek faaliyetlerine ve dışarı çıkma pratiklerine odaklanırken araştırmanın feminist altyapısını ise kadınların gündelik yaşamlarındaki güçlenme stratejileri, kadınların yaşamlarında kısıtlayıcı ve denetleyici bir güç olan patriyarka ve patriyarkal ilişkilerin varlığının, geçmiş ve güncel biçimlerinin sorgulanması, bu ilişkilerin farklı dinamikleri ve kadınların kendilerine alan açma deneyimleri oluşturuyor. Kadınların yalnızca patriyarka ve patriyarkanın kurguladığı toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü gibi etmenlerle ezildiklerini, emeklerinin sömürüldüklerini anlatmak değil, bu baskılandıkları, mağdur edildikleri güç karşısında mücadele ve alan açma deneyimlerini de anlama çabası bu araştırmayı feminist bir araştırma kılıyor. Kadınların toplumsal düzende lehine ve aleyhine olanları düşünmek ve kendi yaşamlarını değerlendirmelerine olanak sağlamak, geçmişin ve şimdinin izlerini sürmek, aynı zamanda tahayyül edilen gelecek üzerine konuşmak önemli görünüyor.

1.2.Araştırmaya Başlarken

Feminist etnografik bir çalışma yürütmek amacıyla hiç de yabancısı olmadığım, çocukluğumun geçtiği Güneysu’ya geri döndüğümde kafamda hem yöntemi doğru uygulayabilmek hem de bilimsel bir çalışma yürütmekle ilgili birçok soru işareti vardı. Kişisel deneyimlerimin bu çalışmayı destekleyeceği açıktı ancak onları hangi noktada konumlayacağımı kestirmekte zorlanıyordum.

Grabolle-Çeliker, çalışmayı düşündüğü Van şehrini aslında çalışmaya karar vermeden çok önce tanımaya başladığını, buraya çok sık gidip geldiğini, eşinin memleketi olduğu için çoktan içlerine karışmış olduğunu; bu noktada yaptığı çalışmanın “sondan başa doğru” ilerlediğini ifade eder. Araştırmacının hem içeride hem dışarıda olma durumunda kendisini “fazla içeriden” bulur ve bu noktada “evde antropoloji yapma”nın küçümsendiğini hatırladığını ifade eder (2018: 139). Grabolle-Çeliker’in kendi alan araştırması ve deneyimi üzerine düşündükleri benim Güneysu’yu bir saha olarak ele almamla ve içeriden-dışarıdanlıkla ilgili endişelerimle benzeşiyordu. Etnografi yapan birçok araştırmacının aksine saha araştırmamı planlarken kendimi “içeriye” daha yakın buluyordum ve bunun bilimsel bir araştırma için uygunluğunu kestiremiyordum. Bilinen-yakın alanda yapılan antropoloji anlamında kullanılan “evde antropoloji” kavramına karşın ben gerçekten evdeydim. Ancak sahada bulundukça bu endişeleri hafifleteceğim bir sürü sebebim oldu. Sebeplerin birçoğunu ise bana hayat hikâyelerine odaklandığım kadınlar verdi.

Güneysu’da doğup büyümeme rağmen Güneysu’yla ilişkim çok kez farklı biçimler almıştı ve gerek Güneysulu insanlarla gerek Güneysu’nun farklı köy ve mekânlarıyla birbirine benzemeyen ilişkiler kurduğum bir gerçektir. 14 yaşına kadar köyde müstakil bir evde kalabalık bir aileyle yaşamam, ardından Güneysu’da bir apartman dairesine çekirdek aile olarak taşınmamız, lise eğitimimi Rize Merkez’de tamamlamam, ardından üniversite için altı yıl İstanbul’da kalmam ve bu süreçte en geç üç-dört ayda bir Rize’ye geri dönmem... Araştırmaya dair kafamda ilk düşüncelerin Rize’den kilometrelerce uzakta oluşmaya başlamış olması, araştırmanın planlanma aşamasında uzun sayılabilecek bir süre sahadan dışarıda kalmış olmam, İstanbul’dan Rize’ye döndüğümde evlenip Güneysu’nun bir köyünde yaşamaya başlayacak olmam sahaya yakınlığının sahada tanışık olduğum insanlarla ve sahaya dair bildiklerimle aynı mesafede olmadığını fark etmemi sağladı. Etnografik araştırmaların tümünde sözü edilen ve ikisi arasında bir duruş sergilenmesi beklenen “içeriden, dışarıdan” denkleminde ben araştırmacıların çoğunluğunun aksine içeriye daha yakın mesafedeydim ama dışarıdan olmaya ve sahaya dışarıdan bir gözle bakmaya da pek uzak değildim. Bu noktada oto-etnografinin imkânları imdadıma yetişti. Sahada bulunduğum sürece, yer yer, “Acaba sahada olduğumu unutmuş gibi mi davranıyorum?” diye sorguladığım anlar olsa da aldığım notlar, ses kayıtları, çay günlükleri ve hatta fotoğrafların dışarıdan biri olmamı kolaylaştırdığını gördüm. Gündelik eylemlerde ben de “yerli”ydım ancak eylemlerimi not etmek, günün sonunda

bazen çalışma masamın başında otururken bazen yatağında uzanırken o günkü eylemler ve söylemler üzerine düşünmek gün içinde yer yer kaçırdığım ipin ucunu tekrar tutmama ve araştırmacı konumumu korumama olanak sağlıyordu.

Katılarak gözlem ve derinlemesine görüşmeleri nasıl sürdürdüğüme geçmeden önce sahada yaşadığım ve 2020 yılında araştırma yürüten birçok araştırmacının da yaşadığı, sahada bulunma biçimlerini ve sürelerini değiştiren bir etmenden bahsetmek istiyorum: Covid-19.

Covid-19, sahanın beklediğimden uzun sürmesine yol açan, başlarda kimseye kolay kolay görüşme teklif edemeyeceğim bir dönemin yaşanmasına neden oldu. 2020 Şubat ayının sonunda Rize'ye geldim, ailemin yanına yerleştim. Planım sahada birkaç ay vakit geçirip, en az bir sürgün çay dönemini gördükten-yaşadıktan sonra derinlemesine görüşmelere başlamaktı. Ancak 2020 Mart ayında Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının görülmesinin ardından başlayan süreç, alınan tedbir ve kapatmalar, hepimizin duyduğu endişe ve ne olacağını bilememenin yarattığı panikle 2020 yılı, gündelik hayatın olağan seyrine bakacağım bu çalışmada "olağanın çok dışında" seyretti. Aile ve komşuluk ilişkileri seyretildi, insanların bir araya geldikleri, sosyalleştikleri gün, düğün gibi etkinlikler iptal edildi, çay alım yerlerinde dahi insanlar eskisinden daha aceleci davranarak çaylarını satıp evlerine gittiler; gündelik yaşamın böylesine etkilendiği bir ortamda sahadan sağlıklı veriyi almam pek mümkün değildi. Aynı şekilde Covid-19 korkusuyla kendi çocuğuyla görüşmeyen insanların kapısını görüşme yapmak için çalmam da mümkün değildi. Bu nedenle 2020 benim için daha ziyade sahayı uzaktan gözlemlediğim bir yıl oldu ve saha çalışmam 2021 yılına sarktı. Görüşmelerin yalnızca ikisi 2020 yılının Kasım-Aralık aylarında yapılabildi, kalan görüşmelerin tamamlanması ise 2021 yılının Haziran-Temmuz aylarını buldu. Böylece etnografik bir çalışmada umulandan ve beklenenden daha uzun süre sahada bulunarak mevsim geçişlerini, zamanın ritmini, olağanı ve olağandışını deneyimleme imkânına sahip oldum.

1.3.Katılarak Gözlem ve Görüşmeler

Tamamıyla yabancı olunmayan sahada uzun bir süre bulunarak katılarak gözlem ve derinlemesine görüşme tekniklerinden faydalandım. Gözlemi ileriye taşıyarak ve etnografik yöntemin bir parçası hâline getirerek daha da içeriden olma hâlini ifade eden "katılarak gözlem, 'orada/alanda' olmaktır ve dışarıdan bakışın farkındalığıyla

‘içeride’ yaşanan bakış açısını yakalamaya ve anlamaya çalışır” (Harmanşah, Nahya, 2018: 22).³

Sahada olduğum süreçte, evden dışarıya attığım her adımda kadınlarla karşılaştım, gündelik sohbetler ettik, bazen gündelik sorunlara küçük çözümleri beraber arayıp bulduk. Bazense çocukların eğitimiyle ilgili konularda fikir alışverişinde bulunduk, yer yer çocuklarına örnek olmam, bir “ablaları” olarak onları eğitimle ilgili konularda yönlendirmem istendi. Sahada olduğum süreçte kadınların benim yanımda konuşurken çekinmediklerini söylemem mümkün. “Dersime” yardımcı olmak için geçmişten bugüne kurdukları anlatılarda ise akıcı ve rahat bir tavır üstlendiler. Konuştukları dili anladığımdan emin oldukları için yöresel ağızla konuşmayı sürdürdüler. Onlara yabancı olmadığımdan emin oldukları için birçok yerde perdesiz, doğal ifadelerle eşlerinden, ailelerinden bahsettiler. Bu durumun iki sonucu oldu: Birincisi, tezde yalnızca derinlemesine görüşme yaptığım kadınların ismi değil, gündelik sohbetlerden birçok kadının ismi geçti. Gündelik sohbetlerden de bu araştırmayı besleyecek, somutlaştıracak ve sahayı sizlere duyuracak ifadelerle, söylemlere ve kişilere mümkün olduğunca yer verdim. İfadelerini alıntıladığım bu kadınların yalnızca yaş bilgisini eklemeyi yeterli buldum. İkinci olaraksa tüm çalışma boyunca kadınların yaşam öykülerini deşifre etmemek ve kişisel verilerini ihlal etmemek adına kendi isimlerini kullanmadım, hepsine yeni adlar vererek anonimleştirdim.

Güneysu’da, Güneysulu bir araştırmacı olarak bulunmamın ötesinde üniversite mezunu, “hâlâ okuyan”, genç ve yeni evli bir kadın olmam sahadakiler için daha önce gelen mensubiyetlerim ve statülerimdi. Genç olmam sık sık yapılan işlere, işlerin yürütülme biçimlerine dair “bana örnek olunmasına”, yeni evli olmam ise evlilik, eş ve çocuk sahibi olmaya dair çeşitli “nasihatlerle” karşı karşıya kalmama neden oldu. Sahadaki konumuma dışarıdan baktığımda görünecek en son şey bir “araştırmacı” olduğumdu. Bu durum araştırmamı ve sahada içeriden biri olmamı büyük oranda olumlu yönde etkilese de ilk kez karşılaştığım kadınların özellikle çocuk sahibi olmak gibi kişisel bir konuda kurdukları kesin ve yönlendirici ifadelerin rahatsız edici bir

³ Nahya ve Harmanşah’ın, Türkçe literatürde yaygın ve belirgin bir biçimde “katılımcı gözlem” olarak bilinen ve kullanılan tekniği “katılarak gözlem” olarak tanımlamalarının ben de bu çalışmada etnografik ve oto-etnografik yöntemin bir parçası olarak tercih edilebilir olduğunu düşünüyorum. Topluluğun içinde olmaya gösterilen çaba ve gayret, daima gözetilen “orada olma hâli”, gözlemin yanında sohbetlerin de yönlendirici ve yol gösterici olması bu tanımlamayı kullanmama neden oldu. (Harmanşah, Nahya, 2018, 22)

deneyim olduğunu eklemeyen geçemeyeceğim.⁴ Etnografik araştırma yürüten herhangi bir erkeğin karşılaşmayacağı sorularla karşılaştığım noktaydı burası.

2020 yılında evlenip Güneysu'nun bir köyünde yaşamaya başlayınca, eşime ailesinden kalan çayı toplamak da bize düştü. Çayı işçiyle toplatmamız ya da işçiyle beraber toplamamız mümkünken, kadınlarla sahada olabilmek, kadınların deneyimlerini sadece gözlemleyen, yanlarında durup not alan, görüşmeler aracılığıyla süreci anlamaya çalışan bir araştırmacı olmaktan öteye geçebilmek adına, ilerleyen bölümlerde sürecin nasıl işlediğini anlatacağım “eğrat (imece)” usulüyle çayı toplamaya başladım. Böylece hasat döneminin birebir parçası olarak kadınlarla günde 8-10 saat çaylıklarda vakit geçirdim. Bu durum bazı yönleriyle beni zorlasa da saha çalışmam için besleyici ve geliştirici olduğunu düşünüyorum.

Sahanın özellikle “çaylık” kısımları, başlangıçta tuhaf bir şekilde en çok “dışarıda” kaldığım kısımlardı. Çocukluğumdan bu yana, burada yaşayan birçok çocuk gibi aileme çay tarımında yardımcı oluyordum. Yaşımıza ve elimizden ne kadar iş geldiğine bakılmaksızın çaylıklara götürülüyorduk; bu bazen “Okumazsan bu çaylıklara mecbur kalırsın,”⁵ nasihatıyla taçlanıyordu, bazen “Elinden ne kadar geliyorsa o kadar, hiç yoktan iyidir,” muhtaçlığına dönüşüyordu. Tatillerde ailemin yanına döndükçe de onlara yardım etmeyi sürdürdüm.

Ancak buna rağmen, sahadaki kadınlar benim Güneysulu olduğumu, ailemin çay tarımıyla uğraştığını bilmelerine rağmen beni sık sık yönlendirme ihtiyacı hissettiler. Bana bildiğimi sandığımı birçok şeyi öğretmelerinin yanında sık sık “Sen şöyle yap istersen”, “Daha önce hiç ot yapmış mıydın?” gibi sorularla bana burada yapılan işleri de buradaki hayatı da yeterince bilmediğimi düşündürdüler. Beni, Güneysulu bir kadın olmama rağmen kendilerinden ayrı tuttuklarını görebiliyordum. Hem eğitim için

⁴ Limontepe’de yürüttüğü doktora tezinde de Bektaş-Ata, benzer soru ve sorunlarla sık sık karşılaşmış. Feminist bir araştırma yürütüp sahanın bir parçası olmayı hedeflerken “bu kadar özel alanına” girileceğini düşünmediğini ve bundan duyduğu rahatsızlığı ifade eden Bektaş-Ata, bunun aslında aile kurumunun, çocuk sahibi olmanın kamusal, kamusal düzlemde tartışılan, sınırları toplumsal olarak belirlenen bir durum olduğuna da dikkat çeker. (Bektaş-Ata, 2019, 78)

⁵ Güneysuluların bu konuyla ilgili tutumları hâlâ çocukluğundakine benziyor. Kız ya da erkek fark etmeksizin aileler çocuklarını çaylığa götürüyor; çay toplamının, taşımının, satmanın güçlüklerini görmelerini istiyorlar. Özellikle ders çalışmayı sevmeyen, “tembel” çocuklara gözdağı vermenin bir yolu bu. Birçoğu, bu yaptıklarının aslında çocuklarda yarattığı ön yargı ve kabullerin farkında değil. Çay toplamak, yapabilecekleri “iyi” şeyleri yapmazlarsa başlarına gelecek “kötü” şeylerin karşılığı olarak görülüyor. Bazen de aileler, “okusun da bizim gibi olmasın, bu zahmetli işi yapmasın” düşüncesiyle, özünde “iyi niyetle” yine bu yöntemi kullanıyorlar. Gelecek neslin toprakla arasının açılmasının tohumları atılıyor böylece.

uzaklaşmıştım Güneysu'dan, hem daha kaç yaşındaydım, elbette bir veya birden çok yol göstericiye ihtiyaç duyacaktım.

Sahiden de, ot yaparken orağı nasıl tutarsam daha kolay ot yapabileceğimi, çay çuvallarının ağzını nasıl bağlayacağımı, gübreyi ne zaman vermemiz gerektiğini sahadaki kadınlardan öğrendim. Bana çaylığı öğretirken aynı zamanda çoğu kez beni sarıp sarmaladılar: Ağır çay çuvallarını taşımama müsaade etmediler, yorulduğumu gördüklerinde gözlerindeki şefkatle beni kucakladılar, salgın bir hastalıkla yatak döşek yattığımda birleşip çayımızı topladılar... Tüm bunlar aynı zamanda sahanın “kendiliğinden” feminist bir saha olarak sürdürülmesine olanak sağladı.

Güneysu'da, Güneysulu bir araştırmacı olmakla ilgili endişelerimin yanında aslında bu durum beni sahada avantajlı bir noktaya konumlandırıyordu. Güneysulu on iki kadınla derinlemesine görüşme gerçekleştirdim ve bu görüşmelerde “falancanın kızı, gelini, torunu olmak” aynı sahada bulunacak bir başka etnografin yaşayacağı kaynak kişi bulma, bazı alanlara erişimde zorlanma ve dışlanma gibi problemleri yaşamamı engelledi. Görüşmecilerimi kaynak kişiler aracılığıyla ayarlıyordum. Bazı görüşmecilerim beni önceden tanıyordu, bazılarıyla daha önce karşılaşp selamlaştığım olmuştu. Bu nedenle görüşme talebimi ilettiğim kimse beni geri çevirmedi. “Bir işime yarayacaksa” diye hayat hikâyelerini anlatmaktan kaçınmadılar. Görüşmelerin mekânı büyük oranda görüşmecilerin evleriyken üç görüşmenin mekânı farklıydı: Bir görüşmeciyle benim evimde, bir diğeriyle Rize Merkez’de bir kahvecide, biriyle ise covid-19’a yakalandığı ve hemen ardından şehir dışına çıkacağı için Zoom üzerinden görüşme gerçekleştirdik.

Görüşmeciler	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Hâl	Meslek	Eşinin Mesleği	Güncel Çay Toplama Durumu
Behice Teyze⁶	76	Okur-yazar	Evli	Ev Kadını	Emekli işçi	Çayını yarılıkçı topluyor
Aynur Teyze	59	Okur-yazar	Evli	Ev Kadını	Emekli gemi personeli	Hane emeği
Zehra Teyze	54	Okur-yazar	Evli	Ev Kadını	Emekli fabrika müdürü	Çayını yevmiyeci topluyor
Işıl	46	Üniversite Mezunu	Evli	Öğretmen	Öğretmen	Hane emeği
Beril	45	Üniversite Mezunu	Evli	Memur	Memur	-
Hevâ	34	Üniversite Mezunu	Bekâr	Bankacı	-	Hane emeği
Yasemin	33	Lise Mezunu	Evli	Ev Kadını	Dolmuş şoförü	Yevmiyecilik, hane emeği ve yarıcılık
Ülkü	28	Üniversite Mezunu	Bekâr	Çay eksper	-	Hane emeği
Aysel	28	Üniversite Mezunu	Bekâr	Çay eksper	-	Hane emeği
Kader	28	Üniversite Mezunu	Bekâr	Çalışmıyor	-	Hane emeği
Birşah	24	Üniversite Mezunu	Bekâr	Çalışmıyor	-	Hane emeği
Demet	22	Üniversite Mezunu	Bekâr	Çalışmıyor	-	Hane emeği

Tablo 1: Görüşmeciler Tablosu

Görüşmecilerin belirlenmesinde bir yaş aralığı sınırlandırmasına gitmedim. Bunun yerine her yaştan kadınlarla görüşmenin sahayı çeşitlendireceğini ve araştırmayı daha geniş bir perspektifte değerlendirmemi sağlayacağını düşündüm. En genç görüşmecim 22, en yaşlısı ise 76 yaşındaydı. Sorularımı içtenlikle ve birbirinden farklı bakış açılarıyla cevapladılar. Kuşaklar arasında düşünceler, gündelik yaşamda üstlendikleri

⁶ Tez çalışması boyunca 50 yaş ve üzeri görüşmecilerimden ve sahada karşılaştığım kişilerden bahsederken saha sürecinde onlarla kurduğum iletişimi yansıtmak adına “teyze”, “amca” gibi tanımlamaları kullandım.

roller ve bulundukları statülerde “diğerleriyle” kurdukları ilişkiler, deneyimler farklılık gösteriyordu. Böylece farklı kuşaktan kadınların gündelik yaşam deneyimlerine, mekânsal hareketliliklerine, emek kullarımlarına ve kendi emeklerini nasıl değerdendirdiklerine dair elimde zengin sayılabilecek bir veri oluştu.

Görüşmecilerimin gündelik hayatlarında yaptıkları “iş”lerin yanında sahip oldukları meslekleri, eşlerinin işleri ve çay tarımına gündelik olarak nasıl dahil oldukları ise özellikle hane geliri ve çaydan elde edilen gelirin tasarrufunda ve birikimindeki pratikleri anlama noktasında yardımcı olacağı için tabloya eklendi.

Şentürk, gecekondı mahallesinde yaptığı araştırmasında saha verilerini toplayıp sahadan ayrıldıktan sonra dahi mahallelilerle iletişimini kesmediğini, sahayı bitirip yazmaya başlamadığını, sahaya ara ara giderek ya da mahalledekilerle telefonlaşarak yazmayı sürdürmenin yazma pratiğini daha kolektif hâle getirdiğini söyler (Şentürk, 2018: 85). Sahadan masaya geçişte Şentürk’le benzer bir deneyimi paylaştığını söylemem gerekir. Görüşmelerimi tamamlayıp yazmaya başlammam gerektiğini düşündüğüm 2022 Ocak ayından sonra masanın başına oturduğum günlerde, o an aklıma takılan soruyu sormak için çok kez arkadaşlarımı ya da sahadan tanıdığım insanları aradığım oldu. Kısa ve sonuç odaklı yaptığımız bu telefon görüşmeleri ve mesajlaşmalar bazen benim gözden kaçırdığım küçük ama hep orada duran bir ayrıntının görünür hâle gelmesine bazense bildiğimi sandığım bilgilerdeki eksiklikleri fark etmeme olanak sağladı.

1.4.Yazmaya Başlamak

Sahada olduğum sürece ajandama ve telefonumun not defteri bölümüne aldığım notları, bilgisayarımda çay günlüğü adlı klasörde tuttuğum günlükleri, farklı kitapların sayfaları arasına bıraktığım birkaç kelimelik hatırlatma notlarını bir araya getirmek başlangıçta çok zor oldu. Bir buçuk yıla yakın süredir biriktirdiğim bu notları derlemem, sınıflandırmam ve bu doğrultuda yazmaya başlammam gerekiyordu. En kısası bir buçuk saat süren görüşmelerin ses kayıtlarını görüşmeleri yapar yapmaz deşifre etmişim neyse ki, ancak yüz Word sayfasını aşkın bir veri yığınıydı önümdeki. Görünen en büyük problem ise gerek sahada gerek görüşmelerde –bir etnografi için asla şaşırtıcı olmayacak biçimde- çok fazla temanın ve konunun belirmiş olmasıydı. Hepsini yazmam ya da hepsinin üzerinde uzun uzun durmam bu çalışma için mümkün değildi. Bu noktada özellikle ilgilendiğim gündelik yaşamda mekân kullanımı ve çay tarımında kadın emeği başlıkları altında bir şema oluşturdum. Kadınların Güneysu ve

mekânlar üzerine söylediklerini, geçmiş zaman anlatılarını da dâhil ederek birinci bölüme ekledim. Bunu yaparken şehir dışında ya da Rize Merkez’de ikamet edenlerin yaşadıkları yerler üzerinden yaptıkları değerlendirmeleri de göz önünde bulundurdum ancak bunun için ayrıca bir başlık açmadım. Mekân odağına Güneysu ve köylerini aldığım için Rize Merkez ve Rize dışındaki illerle ilgili anlatıları daha ziyade karşılaştırma yapmak amacıyla kullandım.

Emek konusu sahanın da tezin de en geniş bölümü oldu ve aynı zamanda hem mekân bölümünü hem de kadınların sosyal konumlanışına dair anlatıyı besledi. Kadınların çay tarımıyla ilişkisini anlatmadan önce çayın Güneysu’da yaşamın işleyişini nasıl etkilediğini, mekâna da zamana da sirayet ettiğini göstermek istedim. Geçmiş ve şimdiki zaman anlatılarıyla hem çayın hem modernleşen dünyanın Güneysu’da ve Güneysulu kadınların gündelik yaşamlarında neleri değiştirdiğini göstermenin kadınların gündelik yaşamlarını anlamada önemli olduğunu düşündüm. Ayrıca küçük meta üretimi bağlamında çay tarımında harcanan emeğin kadınların gündelik yaşama işlenme biçimlerine, statülerine, aile içindeki konumlarına ve harcanan emeğin gelirinin aile içinde nasıl dağıldığına/dağıtıldığına dikkat çekmek istedim.

Güneysulu kadınların emeği yalnızca çay tarımı özelinde düşünülebilecek bir konu değildi elbette. Çay tarımında harcanan emeğin ev içi emekle birbirini tamamlar nitelikte sürdürüldüğünü, kadın emeğinin gündelik yaşamın her alanını planlayan, düzenleyen, işler hâle getiren tamamlayıcı bir emek biçimi olarak var oluşunu görünür kılmayı amaçladım. Böylece tezin her bir bölümü de yalnızca birbiri ardına eklenen bölümler değil, birbiriyle sık sık konuşan bölümler oldu. Güneysu’nun gündelik yaşam mekânlarını anlattığım ikinci bölümde hem köye hem eve yer verdim, hemen ardından gelen “Evden Çaylığa, Çaylıktan Eve” bölümünde ise önceki bölümde kadınların mekânla ilişkisi olarak baktığım eve bu kez kadınların emeğini görünür kılmak amacıyla döndüm. Ev hem ikinci, hem üçüncü bölümün konusu oldu. Benzer şekilde köy, mekânsal hareketlilik ve köylerdeki değişimi okumak amacıyla ikinci bölümde yer alırken üçüncü ve dördüncü bölümlerde de kadın emeğinin birden farklı biçimiyle görüldüğü ve düzenlendiği alan olarak karşımıza çıktı. İkinci bölüm mekânsal ilişkilere ve kadınların dışarı çıkma pratiklerine ayrılmışken dördüncü bölümün dördüncü başlığında bu kez çay tarımının ve emeğin kadınların dışarıda olma deneyimlerin ve kamusallaşma biçimlerini nasıl etkilediğini göstermek istedim. Bölümler arası köprüler kurmaktan çekinmedim, esasında böylelikle mekân ve emek arasındaki geçişliliği ve Güneysulu kadınların yaşamını emek ve mekân dışında birçok

farklı biçimde ele almak mümkünken neden bu iki kavramın çevresinde dolandığını, bu iki kavramın kadınların gündelik yaşam kurgularındaki etkisini göstermek mümkün oldu.

2. GÜNEYSU, GÜNDELİK YAŞAMIN SEYRİ VE MEKÂNLARI

Önceki bölümde, Güneysu'yu bir coğrafi alan, haritada bir nokta, kırsalda bir ilçe olarak tasvir etmeden önce neden Güneysu'ya odaklandığımı anlatmaya çalıştım. Bu bölümde ise Güneysu'yu imkânları ve sınırlılıklarıyla birlikte, gündelik yaşamın zemini olan mekânları ve kadınların mekânsal hareketliliği bağlamında ele almayı planlıyorum. Kadınların gündelik yaşamlarındaki “hareket etme” imkânını, Güneysu'nun mekânlarıyla ve kadınların bu mekânlara dair deneyimleriyle, düşünceleriyle birlikte anlamaya çalışıyorum.

Mekân durağan değildir, yalnızca olayların ve gündelik eylemlerin üzerinde gerçekleştiği “zemin” değildir, eylemlerin oluş şeklinde belirleyiciliği ve hatta dönüştürücü etkisi vardır. Mekânın sınırları, imkânları vardır, ritmi, farklı yapıları, toplumsal cinsiyeti, toplumsal sınıfı, özel olanı ya da kamusal olanı vardır. Mekân bazen imkânı sunarken bazen imkânsızlığa katkı sağlar; farklı toplumsal sınıflar için farklı düzenlenir ya da düzenlenme biçimiyle farklı sınıfları içerisine dâhil eder; bazen toplumsal cinsiyetten etkilenirken bazense toplumsal cinsiyeti kurgular.

Çalışmamda kadınların Güneysu'nun mekânlarına dair düşünce ve deneyimlerini anlamak için birçok soru sordum ancak cevabını en merak ettiğim soru, “Evden çıktığınız herhangi bir günden bahseder misiniz?” sorusuydu. Kadınların yaşadıkları yerden bağımsız (köy, ilçe, il) evden çıktıkları andan itibaren neler yaşadıklarını, evden hangi koşullarda çıktıklarını, nereye gittiklerini ve gündelik pratiklerinde sıklıkla ilişki kurdukları mekânların nereler olduklarını merak ediyordum.

Kadınların “dışarı çıkma” hikâyelerine dair sınırlı literatürdeki dikkat çekici çalışmalardan biri olan Selda Tuncer'in Ankara'da, kadınların kentsel kamusal mekânları kullanma deneyimlerine odaklanan çalışması; bu çalışmada kadınların kamusal ve özel alandaki varlıklarını, daha evden adımını attıkları ilk andan itibaren düşünmeme yardımcı oldu (Tuncer, 2015).

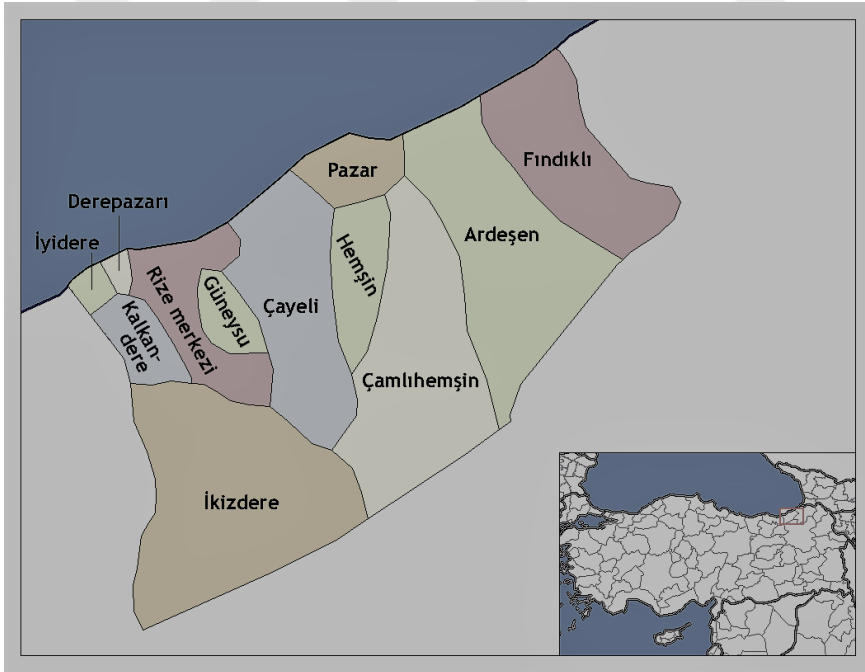
Gündelik hayatı tanımlarken, içinde yaşadığımız toplumun gündelikliği (ve modernliği) doğuran özelliklerini saptamak zorunludur. Görünüşte anlamsız olgular arasından esas olan bir şey yakalayarak, olguları düzene sokarak onu tanımlamak, bu toplumun değişimlerini ve perspektiflerini tanımlamak söz konusudur. “Gündeliklik sadece bir kavram olmakla kalmaz, bu kavram ‘toplum’u anlamak için bir ipucu olarak da alınabilir” (Lefebvre, 2007: 40).

Kadınların gündelik hayat pratikleri toplumsal sınıflarıyla, toplumsal cinsiyet rolleriyle ve kültürel normlarla doğrudan ilişkilidir. Gündelik yaşamda kadınların attığı adımlar, yürüdüğü yollar, kullandığı mekânlar bu pratikler çerçevesinde şekillenir. Bu nedenle Güneysu'yu ve mekânlarını, kadınların gündelik yaşamlarındaki seyriyle birlikte anlamak önemlidir.

2.1.Güneysu

Güneysu, Rize haritasında nereye denk gelmektedir? Konumu, coğrafi şartları, iklim koşulları, il merkeziyle ve diğer ilçelerle bağlantısı, nüfusu, nüfusun ilçe merkezi ve köylere dağılımı, nasıldır? Güneysuluların ekonomik koşulları, siyasi yönelimleri, eğitim imkânları nelerdir? Etnik kökenleri, konuştukları dil nedir? Güneysu'nun sokakları, mekânları hangi imkânları içermektedir? Toplumsal düzeni ve bu düzenin işleyişi nelere bağlıdır? Bu sorulara cevap vermeyi amaçlayarak giriş bölümünde kişisel ilişkilenişim üzerinden bahsettiğim Güneysu'yu somutlaştırmaya, bu araştırmanın kurulduğu mekânın bilgisini aktarmaya çalışacağım.

“Güneysu, Rize il merkezinin güneydoğusunda Taşlıdere'nin Karadeniz'le birleştiği noktadan güneye doğru gidildikçe dokuzuncu kilometrede yer alan ve 107 km2 alana sahip Rize'nin iç kesim ilçelerinden biridir” (Güneysu Meb).

Şekil 1: Rize Haritası⁷

⁷ Rize Tarım Orman Müdürlüğü.

Haritada görüldüğü üzere Güneysu'nun denize kıyısı yoktur. Yüz ölçümü büyüklüğü bakımından Rize iline bağlı 11 ilçe arasında 7. sırada, nüfusu bakımından ise 6. sırada yer almaktadır. 2021 TÜİK verilerine göre Güneysu ilçesinin nüfusu 16.066'dır. Bu nüfusun ise 7.344'ü köylerde ikamet etmektedir (TÜİK, 2021).

Güneysu, dik yamaçlar ve dağlarla çevrili, engebeli arazi yapısına sahiptir ve bu nedenle merkezi yerleşim kısıtlı bir alan üzerine, dağınık bir şekilde kurulmuştur. "İlçede ormanlık saha 7208 hektar, orman toprağı 117 hektar, ziraat ve iskân alanı 3275 hektardır" (Tavukçuoğlu, 31). Gerek Karadeniz sahiline kıyısı olmayışı gerekse diğer ilçelerle ancak Rize merkez üzerinden bağlantı kurabilmesi yönüyle Rize'nin diğer ilçelerine göre dezavantajlı bir konumda olduğu söylenebilir.

Dağlık ve engebeli arazinin bitki örtüsünü ise sık ve gür ağaçlar oluşturur. Güneysu'da gözün görebileceğı hemen her alan yeşildir: Ya ağaç yeşili, ya çay yeşili. Bitki örtüsünün bu denli yeşil olmasının nedeni ise Rize'nin Türkiye'nin en çok yağış alan ili olmasıyla ilişkilidir. Bol yağışlı ve nemli bir şehir olan Rize'de (nem oranı ortalama %75), Rize Tarım Orman Müdürlüğü'nün verilerine göre hava 150 gün kapalı, 163 gün ise bulutlu geçmektedir. (Rize Tarım Orman Müdürlüğü) Ortalama rakamlarla, bir yılda Rize- Güneysu coğrafyasında güneş görülen günler iki ayı geçmemektedir. Bu durum yıllara göre sapmalar göstermektedir ancak genel olarak güneşli başlayan güzel bir günü birdenbire beyaz-gri bulutların sardığı zamanlar çoğunluktadır.

Böylesine yağışlı ve nemli bir coğrafya, çay tarımı için gerekli iklim koşullarını sağlamaktadır. Bölgede en önemli tarım ve sanayi ürünü çaydır. Çay tarımı dışında, yine coğrafi koşullara uygunluğu bakımından bölgede kivi ve yerel adıyla likapa (maviyemiş) üretiminin yapıldığı görülür. Piyasaya yönelik yetiştirilen bu ürünler dışında bölgede geçimlik üretim kapsamında mısır, taze fasulye, karalahana, bal kabağı gibi ürünler yetiştirilir.

Güneysu'da hayvancılık kapsamında yaylacılık faaliyetlerini yürüten tek tük üreticiler kalmıştır. Ahır hayvancılığında özellikle büyükbaş hayvanların beslendiğı Güneysu'da geçmişe nazaran hayvancılık tükenme noktasındadır. Bunun sebepleri arasında çay tarımının yaygınlaşmasıyla birlikte ilginin ve emeğin çay tarımına kayması, hayvancılığın çok zahmetli ve uğraştırıcı olması, süreklilik gerektirmesi ancak köyde yaşayan nüfusun büyük oranda kış mevsimini Güneysu ya da Rize'deki "doğal gazlı dairelerinde" geçirmek istemesi gösterilebilir. Büyük oranda terk edilen büyükbaş hayvancılık dışında Rize'de arıcılıkla uğraşıldığı da görülür. Geçmişten

bugüne arıcılık yapılmakta olup özellikle pandemiden sonra arıya ilginin arttığı söylenilebilir. Rizeli arıcılar genellikle yaz ve bal döneminde arılarını Erzurum'un sıcak ve çiçekli dağlarına götürmektedirler.

Güneysu ilçesinin eski adı, halk arasında da hâlâ yaygın olarak kullanılan Potomya'dır. Bu ismin Eski Yunanca'da "dereli" anlamına gelen Potamy kelimesinden geldiği düşünülmektedir (Öztürk, 2011, 775). İlçe, ilçenin adına da kaynaklık eden Potomya Deresi'yle Salarha Deresi arasında kurulmuş olduğundan ismin kökeninin bu olması muhtemeldir.

Şekil 2: Güneysu Merkez'in uydu görüntüsü

Dağların eteğinde, dere yatağının sağına kurulmuş küçük bir ilçe Güneysu. Yatağına kurulduğu dere, ilçedeki HES çalışmaları dolayısıyla kurumaya yüz tutmuş. HES'ten önce yaz mevsiminde derenin serin sularına kendini bırakan halka, şimdi derenin taşlarını seyretmek düşmüş.

İlçede Kale HES, Adacami HES, Yeşilköy HES ve Gürgen HES olmak üzere 4 santral bulunmaktadır. Bu santrallerin tümü 2010 yılı itibarıyla yapılmaya başlanmış ve faaliyete geçmiştir. 13-14 yaşlarıma denk gelen ilk HES fısıltılarını hayal meyal hatırlıyorum. Bunun önemli bir gelişme olduğundan, faydalarından bahsediyorlardı. Zaman içerisinde santraller birer birer tamamlanıp suyu bünyesinde tutmaya başladıkça fısıltıların seyri değişti: Potomya Deresi kuruyor muydu? İyi bir şey

olacaktı bu HES ama nasıl olmuştu da koca Potomya Deresi'ni yürüyerek geçilecek hâle getirmişti?

Güneysu'da HES'e ilk ve en kuvvetli karşı çıkış Gürgen Köyü sakinlerinden geldi. Gürgen Deresi üzerinde yapılacak olan Alicik HES projesini istemediklerini belirterek mahkemeye başvurdular, ÇED raporu sonucu mahkeme köylüyü haklı bularak projeyi durdurdu. Ancak 2010 yılında iptal edilen proje, 2021 yılında mahkeme tarafından onaylandı.⁸

Şekil 3: Potomya Deresi, Eylül 2022

Rize, genellikle yerel ve ulusal basında “Ak Parti’nin kalesi” olarak anılmaktadır. Güneysulu bir siyasetçi olan Recep Tayyip Erdoğan’ın 2001 yılında kurduğu Ak Parti, ilk kez 2002 yılında genel seçimle iktidara gelmiş, iktidara geldiği 2002 yılından bu yana tüm genel, yerel ve referandum seçimlerinde Rize ve Güneysu’da sandıktan birinci parti olarak çıkmıştır. Güneysulular “memleketlileri” olan Recep Tayyip Erdoğan’ın başbakanlık, cumhurbaşkanlığı ve son olarak başkanlık kariyerini mikro

⁸ Rize ve Artvin’in birçok ilçesinde yapılmak istenen HES’lere karşı halkın mahkemeye başvurduğu, eylem düzenlediği, büyük bir mücadele yürüttüğü biliniyor. Rize’nin Çayeli (Senoz), Fındıklı ve Hemşin ilçelerinde düzenlenen eylemler sıklıkla basında yer aldı.

milliyetçilik duygularıyla desteklemiştir. İlçede muhalefet çok zayıftır, muhalefete muhalefet yapma imkânı ve alanı genellikle sağlanmamaktadır. Yerel siyasette belediye başkanlarının ya da muhtarların eleştirildiğine şahit olmak mümkündür ancak Recep Tayyip Erdoğan’ın ve izlediği siyasetin, yürüttüğü politikaların eleştirilmesi gibi bir duruma pek rastlanmamaktadır.

Şekil 4: Güneysu’nun işlek noktalarından birinde Recep Tayyip Erdoğan panosu.

Güneysu, Ak Parti’nin kalesi olmasından da anlaşılabilceği üzere muhafazakâr düşünce ve yaşama biçiminin hâkim olduğu bir ilçedir. Halk, dini pratiklerine bağlıdır. Müslümanlığın gerektirdiği namaz, oruç, kurban kesme gibi ibadetlerin yerine getirilmesine dikkat edilir. Son yıllarda ülke genelinde artış gösterdiği şekilde Güneysu’da da çocukların “sıbyan mektepleri”ne⁹ gönderilerek dini eğitim ağırlıklı bir müfredatta eğitim aldıkları görülür. İlçede 2014 yılında açılan Kaptan Ahmet Erdoğan Anadolu İmam Hatip Lisesi, “proje okulu” grubunda yer alan bir erkek lisesidir. İlçede bunun dışında bir kız İmam Hatip Lisesi, bir Fen Lisesi, bir Spor Lisesi ve bir Anadolu Lisesi bulunmaktadır. Yine muhafazakâr kimliğin bir parçası olarak Güneysulu

⁹ Sıbyan Mektepleri, Diyanet’in 2013 yılında başlattığı, 4-6 yaş grubu çocuklara yönelik hazırlanan, içeriğinin %75’i “değerler eğitimi”, %25’i “Kuran-ı Kerim’i tanıma” olan ana okulu uygulamasıdır.

kadınların çoğu başörtülüdür. Başörtülü olmayan kadınlar ise büyük oranda genç kuşaktan kadınlardır.

Rizeli denildiğinde akla gelen, yaygın bir kanı olan “Lazlık”, Güneysulular için geçerli değildir. Rize’de Lazlar ağırlıklı olarak Pazar, Ardeşen, Fındıklı ilçelerinde bulunmakta ve Lazca konuşan büyük çoğunluk bu ilçelerde yaşamaktadır. Güneysulular yalnızca Rize’nin her ilçesinde kendi içinde farklılık gösteren ama büyük oranda birbirine benzeyen yöresel ağızla konuşurlar.

Güneysu’yu, Güneysu’da yaşamın seyrini anlayabilmek adına aktardığım bu bilgilerden sonra nihayet konuyu Güneysu’nun sokaklarına ve mekânlarına getirmek istiyorum.

Güneysu, halk arasında “üst sokak” ve “alt sokak” olarak anılan iki ana ve işlek sokağın yanında kaymakamlık, belediye binası, okul ve hastane gibi kurumların yer aldığı üçüncü sokağın paralelinde uzanan bir ilçedir.¹⁰

Şekil 5: Güneysu’nun sokakları.

2000’li yılların başında asıl işlek olan sokak üst sokaktı. Belediye binası caminin hemen yanındayken lokanta, çay ocağı ve bakkallar üst sokaktaydı. Recep Tayyip Erdoğan’ın talimatıyla ilçede başlanan dönüşüm sonucu üst ve alt sokak arasında kalan binalar yıkıldı, eski beton evlerin dış cepheleri yöresel mimari görüntüsüyle kaplatıldı,

¹⁰ Burada geçen alt sokak ve üst sokak ifadesi halk arasında klişeleşmiş ve yaygın olarak kullanılan tanımlamalardır. Üçüncü sokak ifadesini, anlatımı kolaylaştırmak adına ben ekliyorum. Asıl olarak alt sokak ve üst sokak olarak geçen bölümü Yusuf Yılmaz Caddesi, üçüncü sokak olarak ifade ettiğim kısım ise Adnan Menderes Caddesi’dir.

konutlar tek tipleştirildi. Dönüşümün bir sonucu olarak üst sokakta yer alan işletmeler alt sokakta yeni yapılan dükkânlara taşındı ve böylece alt sokak daha fazla kullanılır hâle geldi.

Şekil 6: Alt Sokak.

Alt sokakta hâlihazırda bulunan taksi durakları ve otobüs durağı gibi erkeklerin yönettiği ve yürüttüğü iş yerlerine bir de dükkânlar ve çay ocakları eklenince alt sokak yürümenin zorlaştığı, gözetimin sıklaştığı bir mekân hâline geldi.

Şekil 7: Pazar Alanı

Alt sokak aynı zamanda Cuma günleri pazarın kurulduğu alandır. Bu durum Cuma günleri alt sokağın olduğundan daha kalabalık olmasına neden olmaktadır.

Üç küçük sokağın toplamı olan Güneysu’da, beş adet çay ocağı, bir adet kahvehane bulunmaktadır. Bu hâliyle ilçe, taksi duraklarının ve çay ocaklarının önünde oturan erkeklerin ilçesi gibi görünmektedir. Güneysulu kadınlar ise bu sokaklardan yalnızca yürüyüp geçecekleri zaman dahi zorlanmaktadırlar.

2.2.Sokağa Çıkmak, Dışarıda Olmak

Güneysulu kadınlar için evden dışarı çıkmak, evin konumuna (köy, ilçe, il) ve yaşlarına bağlı olarak farklı deneyimler içerir. Dışarı çıkmak köyde kapı önünde oturmak, komşuya, bahçeye, çaylığa gitmek gibi anlamlara karşılık gelirken bir yandan da Güneysu’ya inmek, çarşıya inmek gibi daha uzak alanları işaret eder. Köyde yaşayan bir kadınla Güneysu’da yaşayan bir kadının Güneysu’da sokağa çıkması birbirinden farklı düzeylerde gelişir. Bu eylemin sıklığı ve gerekçelerinin farklılaşmasının yanında giyim kuşam ve davranışları da etkilediği görülür. Kadınlar için Güneysu’ya gitmekle Rize Merkez’e gitmek arasında farklar vardır. Güneysu, daha ziyade temel ihtiyaçları karşılamak, alışveriş yapmak gibi zaruri kullanımlar için uygun görülürken Rize Merkez’e gitmek yine alışveriş pratiğini de içermesine rağmen

farklı birçok eylemi barındırır (yapılacak işler bitse bile sokaklarda gezebilmek, bir şey alınmayacağına emin olunan dükkânlara girip çıkmak gibi).

Araştırma sürecimde orta yaş ve üzeri kadınlar çay tarımıyla ilgili sorularıma daha geniş ve yoğun cevaplar verirken genç kadınlar ise mekânla ilgili sorduğum her soruya daha ilgiyle yaklaştılar ve deyim yerindeyse içlerini döktüler.

İstanbul’da yaşayan, genellikle yaz dönemini Güneysu’nun bir köyünde geçiren Aynur Teyze (59), Rize’ye inmekle ilgili şunları söylemişti: “Öyle fazla zırt pırt Rize’ye gitmem kalabalığa girmem. Gittiğim zaman da eve dönüyorum diyorum ki ben öldüm öldüm, kalabalık tuttu beni. Ona bakarsan hâlbuki İstanbul’da her gün o kalabalığın içindeyim.” Onunla aynı yaş grubunda olan Zehra Teyze (54) ise kızını evlendirirken dahi Rize ya da Güneysu’ya gidemediğinden bahsediyordu:

Güneysulara gidip istediğini alamazdın ki. Mine’yi verdim kocaya, ben Mine’ye gidip bir kuka (el işi yapılan yumak, ip) alamadım ne Rize’den de ne Güneysu’dan. İnanır mısın? Hep dedeye dedik, o aldı, o etti. Hale daha açık gözdü. Hep gitti kendi aldı eksiklerini. Ona da bir şey aldığımı bilmem. Bi Ece’ye işte gittik, beğendik aldık, çeyiz ettik, işledim. Bi Ece’yi verdiğimi (evlendirdiğimi) biliyorum yani. Öbür türlü yani kız veriyosun kocaya, gidip de bi iğne alamazsın severek. Bi battaniye bi yorgan onu bunu alayım yok. Bi kuka alınacak, onu bile dede alacak.

Kadınların dışarı çıkma pratikleri, geleneksel ataerkil Türk aile yapısında “en az” bir erkeğin iznine tabi tutulur. Zehra Teyze (54) örneğinde ise geniş aile yapısı korunduğu için evin en büyük erkeği olan kayınpederin izni önceliklidir. Görüşme yaptığım kadınlarda izne en çok tabi tutulan ve alışveriş bahanesiyle bile dışarı çıkmasına müsaade edilmeyen kişi Zehra Teyze’ydi. Kendisiyle aynı köyde yaşayan, evine yürüme mesafesinde olan görümcenin evine bile eşiyile birlikte gitmesi bundan birkaç yıl öncesine kadar mümkün değildi:

Beni alıp da az aşağı görümcemin evine eletemezdi (götüremezdi) ki Tufan. Beni peşine alıp da oraya gitmiş insan değil. Diyemezdi ki Zehra’yla birlikte ineyim oraya. Evet. Sen karını alıyosun, gezmeye götürüyorsun onu (öyle derlerdi). Gezmek dediğin de köyün içine, şuraya.

Ataerkil geniş ailede yalnızca kadınlar değil, yaşça küçük olan erkekler de hane reisinin baskı ve müdahalesine açıktır. Tepede bir el gibi tüm hanenin yönetilmesini

sağlayan erkek, kadınları olduğu kadar hanenin diğer erkeklerini de kısıtlar. Koyduğu kurallara uyulmasını bekler ve uymayanlara yaptırım uygulama hakkını kendinde görür. Bu hanenin reisi olan kayınpederin gücü ve yetkileri kendisine birkaç yıl önce Alzheimer teşhisi koyulunca önce azalmaya başlamış, hastalığın ilerlemesiyle birlikte ise tamamen sona ermiş. Zehra Teyze'nin (54) eşi evin maddi-manevi idaresini babasından bir tahtı devralır gibi devralmış; bu krallıkta Zehra Teyze'nin hayatı tamamen kolaylaşmış denemez; erkek tahakkümü ve babadan oğula geçen ataerkil aktarımlar nedeniyle hâlâ aile ilişkilerinde Zehra Teyze'nin aleyhine birçok durum söz konusu olsa da hareket alanı eskisine oranla genişlemiş ve bu onun kendi deyimiyle “yaşlılık günlerini” kolaylaştırmış.

İzin alma durumlarına dair yönelttiğim sorularda görüşme yaptığım kadınlar arasında Zehra Teyze (54) kadar izin alamayan ya da izin alamadığını açıkça dile getiren olmadı. Kadınların hemen hepsi istedikleri izinleri alabildiklerini söylediler. Ancak bir ön koşul vardı: “(Aile ya da eşin) İzin vermeyeceği bir şeyi istememek!”¹¹

Kadınlar arasında izin alma durumunun kendisini açıkça reddeden Işıl (46) ve Beril (45) oldu. Işıl, eşine sadece haber verdiğini, akşam için bir planları ya da yapacak işleri olup olmadığını sorduğunu, hayatında hiçbir zaman “gidebilir miyim, yapabilir miyim?” cümlelerini kurmadığını söyledi. Işıl yıllardır çalışan bir öğretmen ve yazardı. Eşi de öğretmendi ancak Rizeli değildi. Beril'in ise kendisi Manisalı, eşi Rizeli'ydi. O da çalışan bir kadındı: Yıllardır ÇAYKUR'da çay eksperisi olarak görev yapıyordu. Eşinden izin almadığını, buna hiç gerek görmediğini söyledi. Işıl ve Beril'in izin alma pratiğinde Güneysulu diğer kadınlardan ayrılması bu iki şeyle ilişkili görünüyordu: Çalışıyor olmak ve eşlerden birinin Rizeli olmaması. Bunu söylerken, Işıl ve Beril'in sadece bu sebeplerle diğer kadınlardan ayrıldığını düşünmüyorum elbette. Ancak bu “denk geliş”leri de göz önünde bulundurmayı yeğliyorum. Çünkü bekâr ve çalışan kadınlar olarak Hevâ (34), Ülkü (28) ve Aysel'in (28) de “görece” izin almadığı gerçeği, çalışan bir kadın olmanın bu noktada bir ayrımı kolaylaştırdığını gösteriyor.

¹¹ Güneysulu kadınlar için izin alma pratiğinde birçok farklılıklar mevcut olsa da karşılaşılan güçlüklerden en yaygın olanı ve ortaklaşılana “geç saatte eve dönmek”. Geç saatte eve dönüleceğinde “çok geçerli” sebeplerin olması gerekiyor: Yakın arkadaş/akraba düğünü, mezuniyet töreni gibi...

Hevâ bankacı, Ülkü çay eksperisi olarak beş yıldan uzun süredir çalışıyorlardı. Çalışmaya başladıktan sonra özgüvenleri artmış, Hevâ ailesiyle birlikte yaşayan, Ülkü ise boşanmış, çocuklarıyla yaşayan bekâr bir kadın olarak özgürlük alanlarının genişlediğini düşünüyorlardı. Hevâ şu cümleleriyle açıkça çalışmakla ilişkilendiriyordu bu durumu: “Özellikle ben çalışmaya başladıktan sonra biraz da kendi parayı kazanmanın verdiği özgüven olunca kendi arabamı aldıktan sonra, ‘Bu tamamen benim hayatım,’ gibi oldu. Karar veren benmişim gibi oldu.” Ülkü de artık (çalışmaya başladıktan, evlenip ayrıldıktan sonra) evi geçindirirken, bir yere giderken ya da giyimi konusunda anne-babasının müdahale etmediğini söyledi: “Biraz da maddi imkânlardan bence. Çalışıyorum, kimseye muhtaç değilim çok şükür. İstedığimi gidip alabilirim, niye babama sorayım? Hani danışırım ama izin almak için değil de fikir almak için.”

Aysel (28) izin alma pratiğiyle ilgili ilk olarak şu cümleleri kurarken, “Allah razı olsun babamdan, ben babamdan pek izin aldığımı hatırlamıyorum,” Aklına lise, üniversite dönemi geliyordu: “Bana dersane zamanı, o dönemde baştan bi’ vardı şey. Geç kalmamı istemezdi. Telefonum da yoktu o zaman. İstemezdiler. Bi o zaman izin alma şeyi vardı. Nerdesin diye söyle derdi. Ben hiç izin aldığımı hatırlamam. Söyle yani nerdesin, haber ver yani.” İzin alma-haber verme durumunun iç içeliği neredeyse tüm görüşmelerde göze çarpıyordu. İzin almadığını söyleyen haber verme yükümlülüğü taşıyordu; izin aldığını söyleyen de bunu haber vermekle eşdeğer tutuyordu. İkisi arasında, çok farklı şeyleri işaret ediyor olmalarına rağmen, ayrım yok gibiydi. Bu noktada dikkat çeken bir diğer ilişki de “rahat izin alırım, izin almama gerek yok haber versem yeter,” diyen kadınların dahi “izin verilmeyecek bir şeyi istememek” üzerine geliştirdikleri otokontroldü.

Evlendikten sonra bir süre Rize Merkez’de, ardından köyde ve son olarak Güneysu’da yaşayan Yasemin (33), Rize Merkez’de ikamet ettiği sürece dışarıya çıkıp çıkmadığını sorduğumda şöyle cevap verdi: “O zamanlar o kadar çıkmıyoduk ki. Çıkardım ama çok değil yani şimdiki gibi değil. Genelde eşimle. Ablamlarla bi gider gelirdik. Bu kadar çıkıp dolaşmak yemek kafe falan yoktu ki 15 sene önce.” Şimdi ise 15 yaşındaki ikiz kızlarıyla beraber Güneysu’da oturmalarına rağmen canları sıkılınca Rize Merkez’e gittiğinden bahsetti:

Kızlarla iniyoruz bazen çarşıya sıkılınca, yemeğe falan da. Genelde akşam eşimle gideriz ama çocuklarla gündüz okuldan çıkınca (çocukların okulları

Rize merkezde) da gideriz. Eksiğimizi alır yemeğimizi yeriz. Rahatım. Eşim de yeter ki benle işiniz olmasın da gidin der (gülüyor). Sevmiyor öyle şeyleri ama bize de asla karışmaz Allah razı olsun. Çekingen bi insan, içine kapanık.

Aysel (28) ise hem kendisini hem de kız kardeşini kapsayacak şekilde cevap veriyor Rize Merkez’e gitmekle ilgili soruya: “Rize’ye gidilecek pek bi yer yok ki. En fazla bi kafede oturursun, sahile gidersin, öyle. Başka bi şe... Birşah (24) zaten Rize’yi hiç bilmez. Alt cadde üst cadde sor ona ne nerde, diyemez yani. Trabzon’u sor, onu bilir. (Üniversiteyi orada okuduğu için)”

Aysel’in (28) Rize Merkez için söylediği “gidilecek pek bi yer yok ki” cümlesi aslında Güneysu ilçesi için daha uygun görünüyordu. Rize Merkez’den örnek verirken en azından kafe ya da sahilden bahsedebilen Aysel ve Birşah’a (24) Güneysu’yu sorduğumda, aldığım cevap bu düşüncemin oluşmasına zemin oluşturmuştu. Güneysu’da nerelere gidiyorsunuz, diye sorduğumda çabuk ve şakalı cevaplar geldi Birşah’tan: “Oo tamam, bizim alanımız (gülüyor). Güneysu hep bizim (gülüyor). Markete gidip alışveriş yapıyoruz.” Aysel de tamamlıyor cevabını: “Güneysu’da nereye gidelim. Ne kafesi var ne bi şeysi.” İki pastaneyi hatırlattığımda ise “O meydanda nereye oturacaksın?” diyerek pastanelerin içine değil, dışına dikkat çekti.

Güneysu’da bulunan pastanelerden biri alt, diğeri üst sokakta. Her iki sokakta da pastanelerin yanında/karşısında kahvehane, çay ocağı bulunduğu için kadınlar bu mekânları kullanmaktan çekiniyor ve uzak duruyorlar. Hevâ (34) da yaptığımız görüşmede Güneysu’dan bahsederken “Çok isterdim bi kafe olsun biz de gidip oturalım,” dediğinde ona da pastaneleri hatırlatıyorum. Şu cevabı alıyorum:

Gitmedim, gitmeyi dahi düşünmedim çünkü çok göz önünde ve sanki oraya gidersem herkes zaten... Bi de cezbedici alanlar değil, bi kahve içmek için bi yere gittiğinde biraz da böyle mekânın ferah olması lazım. Öyle bi mekân değil. Rahat bi mekân değil. Alt caddedeki zaten tamamen adamlarla karşı karşıya. O insanlarla aynı mekândaymış gibi oturmak istemem.

Hevâ’nın kastettiği alt sokaktaki pastaneydi. Hemen karşısında bir çay ocağı vardı ve vızır vızır işliyordu. Önünde 3-4 masa, ortalama 10-15 tabure bulunuyordu ve özellikle yaz mevsiminde tabure ve erkek sayısı durmadan artıyordu.

Şekil 8: Alt sokakta bir çay ocağı. (Fotoğraf, I... pastanesinin önünden çekildi.)

Bu durum, pastaneyi de kullanılabılır bir alan olmaktan çıkarıyordu kadınlar için. Sokağın erilliği ve erkek mekânları o kadar baskındı ki pastanenin sahibi bir kadın olmasına rağmen pastanenin içine kadar yayılıyor, pastaneyi hiç içinde oturmadan erkekleştiriyorlardı. Demet (22) de Güneysu’da oturup yemek yediği ya da vakit geçirdiği bir mekân olup olmadığına dair soruma şu cevabı veriyor:

Ben hiç Güneysu’da oturduğumu, oturup bi mekânda bi şey yediğimi bilmem. Mesela biz sürekli H... Lokantası’ndan et döner falan alıriz. Korona zamanında o kadar çok aldık ki... Ama gidip ben Güneysu’da hiçbir yerde oturduğumu bilmem. Mesela I... pastanesi var ya, ordan tatlı yaptırırız her bayram. Kadın olduğu için, onu desteklemek için. Babam böyle şeylere çok önem verir çünkü. B... pastanesine de mesela hiç gitmedim, bilmiyorum niye.

Güneysu’da bulunan lokantalar ve pastanelerle ilgili 20 kadınla yaptığım ön araştırmada da benzer sonuçlara ulaşmıştım. Kadınların tutumları genellikle Demet’in (22) söyledikleriyle uyuşuyordu. Lokantadan yemek alındığı, pastaneden kurabiye, tatlı alındığı çok oluyordu ama kadınlar bu mekânlarda oturmadıklarını ama çarşıya (Rize Merkez) inerlerse oradaki lokantalarda oturup yemek yediklerini söylüyorlardı. Bunun birden fazla nedeni vardı: Birincisi ve kadınların en çok dile getirdiği, ev çok yakinken neden lokantada/pastanede oturacaklarıydı. Canları bir şey isterse alıyor, aldıkları yiyecekleri evde “rahat rahat” oturup yiyorlardı. Kısa görüşme yaptığım kadınlardan biri bu “rahat rahat” ifadesini biraz daha açarak şöyle söylemişti: “Ev sonuçta, kapalı (tesettürlü) kadınlarız, rahat giyinip evde yiyeceğime niye lokantaya oturayım? Deyip gülüyoruz, çayımızı demliyoruz hem.” Mekân kullanımına dair sorularda kadınlar mekânları genellikle rahat olma, olmama durumlarıyla ilişkilendirerek ifade ettiler. Rahatsız oldukları şeyler ise dışarıdan bakan gözlerdi.

2.2.1. Yeni bir varlık türemiş sanki!

Araştırmanın Güneysu’da şekillenmesindeki etmenlerden biri olan Güneysu’da kadın olarak var olmak, yürümek ve bulunmanın kadınlar için zor olduğu düşüncesi, kadınların deneyimleriyle birleşti ve bir isyanın sesi oldu: “Yeni bi varlık türemiş sanki uzaydan gelmiş gibi bakıyolar, bu bi gerçek, yalan değil. Güzelcene bi süzülüyoruz yani. A ne giymişiz, bir yerimiz gözüküyor mu...” Birşah’ın (24) bu sözleri Güneysulu kadınların ortak bir probleminin derli toplu dile getirilişiydi. Görüştüğüm kadınlar ve sahada tanık olduklarım burada söyleneni destekliyordu. Kadınlar dışarıya çıktıklarında yabancı gözlerin bakışlarıyla kuşatılıyordu. Kader (28), yürürken sürekli arkasını kontrol ettiğini söylüyordu:

Şey takıntım var, bir erkek oturuyor mesela, ben önünden geçiyosam arkama mutlaka dönüp bakıyorum. Ya da etek giydiysem. Etek giydiğimde kendimi rahat hissetmiyorum. Ama pantolonla da hani rahat edemediğim için. Sürekli arkamı kontrol etme şeyi var. Rize’ye gideceksem mesela şey düşünüyorum zaten dolmuş bana yakınlaştı (dolmuş durağının, erkeklerin genellikle önünde oturduğu çay ocağı- dükkân gibi noktalardan daha uzakta olması ve dolmuş binmek için bu bakışlara maruz kalmamak) ya da mesela köy dolmuşuna binicem zaten (evlerinin önünden köy dolmuşu geçiyor belirli saatlerde) hani daha az görünme. Daha az görünürsem zaten Rize’de daha rahatım.

Güneysu’da sokakta yürümeyi bir kenara bırakalım, dolmuşa binmek için bile birkaç adım attığında Kader’in duyduğu rahatsızlık onu çoğu kez evinin önünden geçen köy dolmuşuna binmeye itmişti. Köy dolmuşunda da yabancı erkekler olmasına rağmen sokaktaki kadar somut ve sabit rahatsız edici bakışlarla karşılaşmıyordu. Güneysu’da sokakta yürüyen bir kadın olmanın ne kadar zor olduğu Kader’in söylediklerinden anlaşılabilir. Bırakın sokakta yürümeyi, birkaç adım atıp bineceği dolmuş durağı evine yakınlardı diye sevinecek kadar rahatsız edici bakışlara maruz kalmıştı. Üstelik kendi ifadesiyle, “ölçüsüz” giyinen bir kadın değildi. Giydiği etek mini etek değildi örneğin. Ama bakışların sahipleri için de bunun pek bir öneminin olmadığı açıktı. Benzer şekilde Hevâ (34) da etek giydiği günlerde daha tedirgin olduğunu söylemişti:

Yolda bu kadar erkek olması rahatsızlık veriyor. Her dükkânın önünde bir erkek oturuyor olması, bu kadar baskın bir şekilde benim sürekli erkeklerle karşı karşıya kalmam, kısa bir etek giymişsem ya da pantolon giymişsem ve üzerine uzun bir şey giymemişsem, “bu dükkânı geçtim, şurda da bi erkek var” çünkü ona bakıyosun yani. O bi tehlike arz ediyo yani, şu da bakacakmış, şurda da adamlar oturuyor... Her tarafta adamlar oturuyor, her yer kahve gibi olmuş yani.

“Her yer kahve gibi olmuş,” ifadesi de Güneysu’nun sokaklarında erkeklerin ne kadar yoğun bir biçimde yer aldığını ve erkek mekânlarının çokluğunu, sokağın da bir erkek mekânı olarak kurgulandığı gözler önüne seriyordu. Kadınların yürürken bile kendilerini rahatsız hissettikleri bu mekânlarda vakit geçirmelerini beklemek bu noktada anlamsızlaşıyordu.

Öğretmen olan Işıl (46), gençliğinde hem Güneysu’da sokakta yürümenin hem de köyde ailesiyle yaşadıkları evden çıktığında karşılaştığı soruların rahatsız edici olduğundan söz etmişti. Güneysu’nun sözünü ettiğimiz alt sokak, üst sokağından “rahatça” ilk geçişi evlendiği dönem olmuş:

“O sokaktan geçmekten hiç hoşlanmıyorum. Çabuk çabuk yürüyorum hep. Evlenip ilk kez eşimin kolunda o sokaktan yürüdüğüm zaman kendimi o kadar özgür hissettim ki. İlk kez o gün çok rahat yürüdüm oradan.”

Işıl’ın (46) Güneysu’da sokakta yürürken kendini rahat ve özgür hissettiği ilk anın yanında bir erkek, üstelik “kocas” varken olması da toplumsal baskı ve kontrollerin bir yansımasıydı. Toplumun evlenen kadını artık “olgun, yetişkin, aklı başında” biri

olarak görmesi ve evlendiğinde kadının “sorumluluğunun” erkeğe geçtiği düşüncesi burada kendini gösteriyordu. Erkeğin “namus”un sahibi olduğunun bilinmesi, kadının “bakışlara” maruz kalmamasını kolaylaştırıyordu. Yanında kocası olan kadına bakılması doğru değildi, yanında kocası olmayan kadına bakılması doğruymuş gibi. Saygı gösterilen de, muhatap alınan da kadının kendisi değil, yanında olan erkekti.

Kader (28), yolunu bile değiştirdiğini söylüyordu, “o sokak”tan geçmemek için:

Ve de hâlâ daha mesela Güneysu’nun içinde ben ne kadar az görünürsem o kadar rahat olurum diye yolumu değiştirebildiğim kadar değiştiriyorum. A101’e mi gidicem, eski evden giderken mesela, en arka sokaktan girip, hastanenin ordan geçip, yokuş yukarı çıkıp ordan A101’e giriyorum. Yani yolumu bu kadar uzatabiliyorum. Bakışlar, hakkımda bi şey derler düşüncesi beni rahatsız ediyor.

Hevâ (34), Kader (28) ve Işıl’ın (46) Güneysu’nun en işlek sokağına dair söylemlerinin birbirini tamamlar nitelikte olmasının yanında benim deneyimlerimle de ortaklaştığını görebiliyordum. Aynı gün içinde evden iki kez markete gitmek için çıkmam gerekse, ikinci seferde alt sokaktan dolaşarak gitmemle benzeşiyordu bu. O sokaktaki bakışlara maruz kalmaktansa kendimize yeni yollar bulma telaşına giriyorduk. Bakışlardan kaçınıyor ve saklanıyorduk.

Kadınların Güneysu’da, erkek yoğun mekânlarda karşılaştıkları bakışların bir de evden çıkar çıkmaz karşılaşılanları vardı. Üstelik o bakışlar sadece erkek bakışları değildi, birçok kadın bakışını da içeriyordu. Evlerinden dışarı çıktıklarında, köyde ya da ilçede yaşıyor olmaları fark etmeksizin, bazı bakış ve sorulara maruz kalıyorlardı. Işıl, Rize Merkez’e gitmekle ilgili soruda da geçmişinden şunları söyledi:

Bir sebep olmaksızın, Rize merkeze inemezdik. Sağlam bir gerekçe, önemli bir işimizin olması gerekirdi. Ben üniversiteye hazırlanırken kütüphaneye gitmem gerekirdi mesela. Annem, ben köyden inerken köydekilere, “babası bekliyor Güneysu’da, dışçıye gidecekler” falan derdi. Böyle kılıflar bulurdu komşularımıza. Kız çocuğunun okuması o kadar anlaşılmaz ve kabul edilmez bir şeydi ki, kütüphaneye gitmesi, üniversite kazanıp okumaya gitmesi kötü karşılanırdı.

Özellikle köylerde bulunan bu “komşu teyze/amca”ların soru ve sorguları görüşmelerde değinilen bir durum oluyordu. Işıl, izin alma durumuyla ilgili

yönelttiğim soruda da “mahalledekilerden izin almanın çok zor olduğu”nu söylemişti. Mahalle/köy, kadınların hareketlerinin birden fazla göz tarafından kontrol edilip denetlendiği ve mutlaka giydiklerinin, gittikleri yerin sorgulandığı yerlerdi.

Evden çıkışa “kılıf” bulma ihtiyacını köyde yaşadığımız yıllardan ben de hatırlıyordum. Rize Merkez’e gideceğimiz zaman arkadaşlarımızla buluşacağımızı, gezip dolaşacağımızı değil de alışverişe gittiğimizi söylediğimi hatırlıyorum komşulara. Çarşıda “fınk attığımızı” düşünmeleri bizim de ailemizin de işine gelmezdi. Ancak ilçeye taşındığımızda bunlara gerek kalmadı. Komşularımız farklı köylerden, yeni yeni tanıştığımız insanlardı ve köydeki kadar “iç içe” olunmadığı için ne düşündüklerinin ya da söylediklerinin bir önemi kalmıyordu.

Kendi köylerine yeni ev yapıp taşınan, bundan önce 35 yıl aynı mahallede yaşayan Hevâ (34), çocukluğunu kendi köyünde geçirse daha dezavantajlı olacağını düşünüyordu. Baba tarafının daha müdahaleci, “laf sokan” insanlar olduğunu, akrabalarla bir arada olmanın komşularla olmak gibi olmadığını ifade ediyordu. Komşuların “belli bir düzeye kadar yaklaşabildiğini” söyleyince, aynı mahallede 35 yıl yaşamak komşuların akrabalaşması sonucunu doğurmuyor mu, diye sordum.

Yok, hayır. Belli bir yere kadar gelebiliyor mesela, akraba olmayınca. Evinin içine girmede, mesela bir amcan olsa amcan sana daha çok karışabiliyor ama sonuçta komşunun kocası, tabii ki arandaki bağ çok kuvvetleniyo, komşudan öteye gidiyo ama şey olmuyo, senin evinin içine karışma gereksinimi duymuyo. Yani düşün ki, senin yakın bir arkadaşın bile olsa sen onun evine karışmıyorsun. Ama ablanın evine mesela bir haksızlık yapılırsa ablana biraz daha karışabilirsin. (Hevâ, 34)

Hevâ (34) komşularını akrabalarına tercih ederken kardeş olan Birşah (24) ve Aysel (28) komşularının müdahalelerinden de sıkılmış görünüyordu. Evden dışarı çıktıkları her gün komşuların sorduğu sorular o kadar canlarını sıkmış ki, babaları mahalleden birkaç kişiyi uyarmak zorunda kalmış. Aysel (28):

Babam mahalleliyi uyardı, mahalleliyi dediğim, en çok soran kişileri yani. Dedi ki, “Ben bunlara hesap sormuyorum, sen kimsin?” Bunu söylediği hâlde bir şey değişti mi, hayır. Her gün, “Nereye gidiyorsun?” Ya ne lazım sana ya? Gidiyorum, burdan öteye böyle gidiyorum. Bu ne lazım sana ya.

Aysel'in bu sözleri üzerine Birşah (24) daha da ileri giderek durumun ne kadar problemlili, taciz içeren bir noktaya geldiğini şu sözlerle dile getirdi: “Gerçekten, babam bizi aramasa, şurda bi Sıtkı var, ona sorsa, nerde olduğumuzu o bilir ama babam bilmez. Bi de direkt konum vericez adama. Şöyle gidiyorum yok. Nereye gidiyosun?”

İki kız kardeşin (Aysel ve Birşah) bu anlattıklarında patriyarkal ilişkilerin uğradığı dönüşümle beraber patriyarkanın dönüştüğü biçimiyle de korunmaya devam ettiği göze çarpıyordu: Patriyarkanın kurucu ve koruyucu ögelerinden olması beklenen baba figürü, mahalleliyi kızlarını gözetlememeleri konusunda uyarıyordu. Mahalleliyle işbirliği yapmak ve kızların hareketlerini birlikte denetlemekten imtina eden baba figürü, bu örnekte kızların “yapamadığını” yaparak “mahalleliyi uyan”, bir bakıma “kızlarını koruyan baba” figürüne dönüşüyordu. Bir taraftan işbirliğine yanaşmadığı patriyarkayı başka bir biçimiyle yeniden üretmiş oluyordu.

Nereye gittiği, ne giydiği kontrol edilen kadınların yanında bir de araba sürüşü denetlenen kadınlar vardı:

Mesela ben, bizim 4x2 arabamız var onu kullanıyorum, Güneysu'da çok görülmemiş bi şey. Mesela korona zamanı araba hep bendeydi. Yani bi gör. Bu insanların... Hani o bi kahve sokağı var ya, insanların bana bakışını bi gör. Nerdeyse durduracaklar ki hani sen nasıl araba sürüyorsun, kafasına gircekler. Ya da mesela H... Market'in önüne arabayı park ederken insanların gerilimi... Kesin bu kız yapamaz, park edemez. Hani bak bunu hissediyosun bakışlarından. ... Arabaya bindim, ben bunu sürüyorum işte. Beni en çok rahatsız eden o sokağın o arasından geçmek. Bu gerçekten iğrenç bi şey. (Demet, 22)

“O sokaktan geçmek”le ilgili düşüncelerini Demet (22), bu kez “yürüme” eylemi üzerinden değil, araba kullanırken yaşadıklarıyla anlatıyordu. Kadınların yürürken maruz kaldıkları kontrolcü ve tacizkâr bakışlar, kadınlar şoför koltuğuna oturduğunda da devam ediyordu. 13-15 yaşlarında erkek çocukların, ehliyetsiz bir şekilde araba sürdüğünde karşılaşmadıkları bakışlarla ehliyeti olmasına rağmen Demet karşı karşıya kalıyordu.

Görüşmecilerim arasında Rizeli olmayan tek kişi olan Beril (45) 20 yıldan uzun süredir Rize'de yaşamasına ve 20 yıldır ÇAYKUR'da memur olmasına rağmen emekli olur olmaz gideceğini, buraya hâlâ alışamadığını söylemişti. Kültürel farklılıklar ve

Rize'nin gelişmemişliği bu düşüncesinin dayandığı sebeplerdi. Dışarıdan gelmiş biri olarak toplumda baskı ya da müdahale ile karşılaşp karşılaşmadığını sorduğumda ise şu iki örneği verdi:

Sana örnek vereyim, ben babamla kalıyodum. Dışardan babamı gören insanlar şey demişler, “gencecik kızı yaşlı adamla evlendirdi” demişler. 20 yıl öncesinde böyle bağnaz düşünceler vardı. şimdi dışardan gelen insanlara biraz daha hoşgörüyle bakıyolar diyebilirim. Mesela ben saçlarımı yıkar çıkardım. şey diyorlarmış, “Her sabah saçları ıslak gidiyo işe”. Yani bunlar benim kulağıma gelenler, düşün. İşte yani dediğim gibi bunlar üzmüş olabilir ama alıştım, beni değiştirmede.

“Her sabah saçları ıslak gidiyo işe,” cümlesinin kurulduğu dönemde Beril (45), Güneysu'da ikamet ediyordu. Ardından Rize'ye taşındığı için bu tip söylemler ve bakışların ortadan kalktığını, benzer şeyler yaşamadığını söyledi. Güneysu kıskacında Beril'in her sabah saçlarının ıslak olmasının “öylesine” söylenen bir şey olmadığı açıktı. Beril'in saçlarının ıslak oluşu, her sabah duş aldığı anlamına geliyordu ve bunun dillendirilmesi, cinsel bir imanın parçasıydı. Yoksa bir kadının her sabah saçının ıslak oluşu neden dikkat çeksendi?

Beril'in (45) Güneysu'da yaşarken uğradığı bu bakışlarla Rize Merkez'e taşındığında karşılaşmaması, Güneysu'da “herkesin birbirini tanıdığı” bir ortam yaratılmışken Rize Merkez'de bunun mümkün olmayışıyla ilgiliydi. Güneysu'nun yerleşik halkının arasında yapılan her eylem, bir değerlendirmenin de kapısını aralıyordu. Yakınlık arttıkça müdahaleler artıyor, saça başa kadar laf geliyordu. Rize Merkez'de ise bu takiplerin yapılması daha güçtü. Yapılsa bile birkaç komşu arasında yapılp bitecek olan sohbeti Beril'in (45) duyması mümkün değildi. Yakınlık, herkesin bir şeyler söylemeye fırsat bulmasının yanında herkesin her şeyi duymasına da imkân sağladığından duydukları Beril'i rahatsız etmişti.

Güneysu'da kadınlar nereye gittiğiyle, yürüyüşüyle, araba sürüşüyle, giyimiyle ve hatta saçlarıyla ilgili çeşitli müdahalelere maruz kalırlar. Bu durum ise genellikle “kaçınma” davranışı sergilemelerine neden olur: Başka sokaktan yürümek, sokaktan yanında bir “erkek”le yürümek, pastaneye oturmamak, işi olmadıkça dışarıya çıkmamak gibi. Eril mekânlar olarak kurgulanan Güneysu sokaklarında durum böyleyken köylerde daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yukarıda Rize Merkez'de

kadınların Güneysu’ya nazaran daha rahat hareket ettiklerinden bahsedilmişti, benzer bir durumla Güneysu’nun köylerinde de karşılaşılmaktadır. Güneysu’dan “kaçınma”, Rize Merkez’e ve Güneysu’nun köylerine “sığınma”yla sonuçlanmaktadır adeta.

2.3.Köylerde Değişim ve Kadınların Gündelik Yaşama “İş”lenişi

Çalışmanın bir bölümünün kadınların köydeki gündelik yaşamı üzerine olmasına karar verdiğimde, Güneysu ilçesine bağlı köyleri nasıl anlatacağımı düşünmeye başladım. Çünkü Rize, yeşil doğasıyla ve turistik alanlarıyla popüler bir şehir olduğundan, Rize’nin köyleri denince, insanların aklında aşağı yukarı şöyle bir tablo canlanıyordu: Yeşiller içinde, ahşap, taş oyma evlerin yer aldığı, yöresel kıyafetlerin giyildiği “otantik” bir manzara. Ancak, “Doğasına ve görece el değmemişliğine dışarıdan bakanların biraz oryantalist biraz romantik bir biçimde hayranlıkla iç geçirdiği bu topraklardaki yaşamın bizzat içinde olanlar için ise başka bir yüzü mevcut”tu (Şendeniz & Yıldırım, 2018: 11). Dışarıdan bakana romantik ve hoş bir manzara sunan bu coğrafya, kendi sakinlerine ise aşılması güç engeller ve yaşamak için mücadele etme gerekliliği sunuyordu. Yerli halk ise bu güçlükleri aşmak ve yaşamlarını kolaylaştırmak istediğinde bu manzaranın el değmemişliğine ve büyümesine zarar verme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor, çoğu kez hayatlarını kolaylaştırma istekleri, coğrafyanın sonsuz güzelliğine duyulan saygının önüne geçiyordu. Yıllar içerisinde yeşil ve mavinin çeşitli tonlarını içeren bu manzaraya üçüncü bir renk eklenmişti: Beton grisi.

Güneysu’nun köylerinde ortalama 50 yıl önce yapılmaya başlanan beton evler, bugün taş ve ahşap evlerin yerini almıştır. Köylerde ahşap, taş oyma evlere de rastlanır ancak bu evlerden bazıları beton evde yaşamaya başlayan ama eski evini de yıkmak istemeyen, “olur da kullanılması gerekir” diye düşünen köylülere aittir. Zamanla birçoğu atıl duruma düşen bu evler dışında var olan ahşap, taş oyma evler ise şehir dışında, ilde ya da ilçede ikamet edip yaz dönemlerinde kısa süreliğine köye gelenlerin “yazlık” evleri olarak varlığını sürdürmektedir. Beton evler genellikle bir han katının (kilerin, ardiyenin, hayvancılık yapılacaksa ahırın yer aldığı kısım) üzerine iki kat olarak yapılır. Yerli halk, ahşap ve taş evlerden beton evlere geçişe neden olarak genellikle betonun soğuğa karşı koruyucu olması, bakım gerektirmemesi, haşere ve zararlı hayvanlardan korunma ihtiyacı, betonun maliyetinin düşük olması gibi sebeplerden bahseder.

Görüşmecilerimden Aynur Teyze (59), çocukluğundan bahsettiğimiz bölümde bu betonlaşmanın geçmişini ve bugününü şu sözlerle ifade etmişti:

Çocuk idim, dedemden duymuşum onu. Beton yığması. Dedem sohbet veriyio, dedi ‘beton yığması.’ ‘Öyle bi zamana gelicez, dünyanın sonuna, millet beton yarışı yapacak, dünya beton dolacak.’ Ben de derdim beton ne? Hiç görmemişim beton evi. Biz hep Dığla’da (dağ köyü) taş, tahta evlere giderdik. Bak, şimdi yarışı görüyo musun? Yekün (hep) mahalle doldu. Her eve de bi aile var. Bak biz 17 kişi bir eve durmuşuz. O zaman koskoca Zaraların (eşinin ailesinin soyu) 3 evi vardı. Şimdi 9 ev olduk. 9 eve 9 kişi yok. Ya. Öyle de bi zamana geldik. Bunlar da hayra alamet değil yani. Çoluk çocuğumuz rahat etsin diyoruz ama iyi bi şey değil, dünyanın sonunu getirdik yani.

Yaşanılan evlerin yapı malzemesi dışında içleri de zamanla dönüşüme uğramıştır. Hanelerde dayanıklı tüketim mallarının yanında yeni teknolojik ürünlerin de var olduğu (su ısıtıcısı, çaycı, kahve makinesi gibi ürünler) ve kullanıldığı görülür. Görüşme yaptığım kadınlardan Zehra Teyze (54), sorularım arasında dayanıklı tüketim mallarının kullanımına dair bir soru olmamasına rağmen, gündelik işlerden konuştuğumuz sırada geçmiş ve şimdiki zamanı kıyaslayarak bu konuya değindi: “Makine yok, bir şey yok. Çok sıkıntılar çekmişim. Allah o günleri bugünlere aratmasın. Şimdi rahatım Allah’ıma şükürler olsun. Şimdi bulaşık makinesi, çamaşır makinesi var. Ev de hafifledi bayağı, kalabalık da yok o kadar. Bayağı rahatlık var.”

Aynur Teyze (59) yapı olarak evlerin değişiminden, Zehra Teyze ise evlerin içindeki dönüşümden bahsederken cümleleri aynı yere varıyordu: Evlerin eskisi kadar kalabalık olmadığından, hatta evlerin artık yalnızlaştığından. Zehra Teyze, hâlâ geniş ailede yaşamasına rağmen (kayınpeder, kayınvalide, kayınpederinin kız kardeşi, kendi eşi ve oğlu) evin “hafiflediğini” dile getirirken Aynur Teyze ise kendi hanelerinin dışına çıkarak akraba ve komşularının hanelerindeki durumu da bir tür yalnızlık anlatısı olarak ifade etti. Köylerde dahi geniş ailenin büyük oranda azaldığı, evlenen erkek çocuğun ayrı eve çıktığı, hatta çoğu kez ilçede ya da ilde bir eve taşındığı görülür. 30-40 yıl öncesinde evlenen çocuğun ayrı eve çıkması istisna iken bugün evlenen çocuğun anne-babasıyla yaşamaya devam etmesi istisna olarak görülmektedir.

Evliliğin geniş aileye dâhil olmayı değil, yeni bir çekirdek ailenin kurulması sonucunu doğurduğu bu durumda aileler, bugün sayısı epey azalsa da evlenip köyde yaşayacak

çocuk için ev yapmayı, ilçe ya da ilde yaşayacak çocuk içinse ev almayı ve bu evin “donatılması”nı kendilerine görev olarak görürler. Gençlerin, işlerinin Rize Merkez’de olmasını öne sürerek genellikle tercihlerini kentten yana kullandıkları görülür.

Evliliklerin yapılma biçimi de büyük oranda değişime uğramıştır. Görücü usulü evlilik aile reislerinin karşılıklı anlaşmalarından ailelerin ve evlenecek kişilerin tanışıp görüşmesine, anlaşabilirlerse evliliğin gerçekleştirilmesine dönüşmüştür. 30-40 yıl önce ne düşündükleri önemsenmeyen gençlerin –özellikle kadınların- bugün tercih yapma hakkı olduğu görülür. Beşik kertmesi, berdel, başlık parası gibi uygulamalar ise geçmişten bu yana bölgede karşılaşılan durumlar değildir. Ancak zaman zaman aileler, çocuklarının geleceğini güvence altına almak için ev, altın gibi şartlar koşabilmektedir.¹²

Hane içine dair söylenebilecek son şey, kalabalık aile toplantılarının, komşuluk ilişkilerinin çok yaygın olduğudur. Ancak kalabalıktan kaynaklı oturulan alana sığmama dışında kadın ve erkeklerin ayrı oturduklarına rastlanmaz. Yalnızca kadınların “namahrem” erkeklerden ötürü, normalde ev içinde boyunları görünecek şekilde bağladıkları başörtülerini boyun altından bağladıkları görülür.

Bölgede yaşanan değişimlerle ilgili olarak 1989’da yaptığı araştırmasında Özyurt, çay tarımının yaygınlaşmasından sonra kırsaldan kente gidiş sıklığının değiştiğini, “çay tarımından önce ayda 4,5 kere inen çiftçiler(in) çay tarımından sonra 11,3 defa gi[ttiğini]” ifade etmiştir (1989: 91). Çay tarımının maddi olanakları geliştirmesinin yanı sıra çayın fabrikaya taşınmasının doğurduğu zorunluluk da köy yollarının artmasına ve geliştirilmesine, köyde yaşayanların şehirle daha sık ilişki kurmasına neden olmuştur. Mevcut iktidarın “yol yapma” projelerinin bir parçası olarak Güneysu’da son 10-15 yılda birçok köy yolu yapılmış ya da var olan toprak yollara beton dökülerek ulaşımın güç sağlandığı bölgelere araçla ulaşım kolaylaştırılmıştır. Bu projeler kapsamında yapılmayan ara yollar ise genellikle evleri birbirine yakın olan komşuların ya da köy halkının ortak katkılarıyla yapılmaktadır.

76 yaşında olan Behice Teyze, kendisi on yaşlarında bir çocukken köyde yol olmadığını, ilçeye ulaşmak için köylerinden bir buçuk saat yol yürüdüklerini, alışveriş

¹² Kızın ailesinin toplumsal sınıfına, gelir düzeyine göre beklenti değişmekteyse de genel olarak ailelerin “gönlünden geçen”, bir ev sahibi olunmasıdır. Kira ödemenin güçlüğünden dem vurularak erkek tarafından yeni evlenecek çiftin oturacağı evin alınması beklenebilir. Bazı durumlarda da düğünden sonra, her iki ailenin ve düğünde takılan takıların desteğiyle ev alınmaktadır.

yapıp (o dönemde alışveriş denince mısır, buğday, nadiren de şeker akla geliyor) köye dönerken, aldıkları ürünleri kiraladıkları atın taşıdığını söyledi. “Yol yok idi ki. Hiçbir köyde yok idi. Güneysu’dan yukarı bizim köye (Zavenceli Köyü) yol yok idi, araba yolu. Sonra ışık yok, ceyran (elektrik) yok idi...” Bugün ise büyük ve kalabalık bazı köylerde, köy ve Rize Merkez arasında belirli saatlerde çalışan dolmuş hatları bulunur. Bazı köylerde günde 2-3 sefer düzenlenirken bazı köylerde ise 07.00-20.00 aralığında sefer düzenlendiği görülür. Bunun dışında ulaşım için özel araç ya da taksiler kullanılır.

Alkan, “Memleketin Taşra Hali” adlı yazısında köylerin büyük bir değişim sürecine girdiğini, otuz-kırk yıl önce “köy”ün Türk sosyolojisinde işaret ettiği şeyin bugün aynı anlama gelmediğini ifade eder. Giyim tarzı, tüketim unsurları, ağız kullanımı gibi ayırt edici unsurların bugün kent yaşamındakilerden ayrılmaz bir hâle geldiğini belirtir (2016: 74-75). Güneysu’nun köylerinde de özellikle moda-giyim kuşam, konuşma biçimleri, iletişim araçlarının ve teknolojik aletlerin kullanımı gibi konularda yaşamın, “kentin devamı” olarak sürdüğünü söylemek mümkündür. Kent ve köyler arasındaki bağlantılar artıyor, kentler değişirken köyler de değişiyordu. Köydeki değişimler bazen kentteki değişimlerle paralel ilerlerken bazen de bu değişimlerin gerisinden gelmekteydi.

Köylerde, genellikle yaşlı kadınların dışarıya çıkarken başlarına ve omuzlarına örttükleri makaslı ya da keşan adı verilen yöresel şal ve bellerine bağladıkları peştamal dışında modern tekstil ürünleri tercih edilir. Bu yöresel kıyafetleri köy içinde ve ilçeye giderken kullanan kadınlardan bazılarının Rize Merkez’e giderken bu tarzda giyinmedikleri, tek parça üst giysisi olan pardösü ya da feraceyi tercih ettikleri görülür. Köy içi ve ilçe merkezi, yakın çevre olarak görülürken kent, hem uzak hem de modernitenin alanıdır. İlçe, çoğu kez günlük kıyafetlerinin üzerine aldıkları makaslı ile gittikleri, şöyle bir dolaşıp gelecekleri, köyün bir uzantısı olarak algılanan ve gündelik alışkanlıkların sürdürülmesine imkân sağlayan bir mekânken kent, içerisinde modern giyimli insanlar yer aldığı için giydiklerinin daha özenli olmasını gerektiren ve kendilerini “yabancı” gözlerden sakındıkları bir alan olarak karşımıza çıkar.

Gençler ise modayı yakından takip eder ve Alkan’ın da işaret ettiği üzere giyim tarzları kenttekilerden ayrılmaz. Rize’de mağazası bulunan Boyner, Adidas, Lc Waikiki,

Koton gibi markalardan, Rize ve Trabzon'daki AVM'lerden¹³ ve son yıllarda gittikçe yaygınlaşan biçimde internetten alışveriş yaptıkları görülür. İnternet alışverişlerinde, Rize'de mağazası bulunmayan ancak Türkiye'de popüler tüketim kültürünün önemli bir göstergesi olan inditex grubu markaları da yer alır.

Kentle ilişkilenişi önceki nesillerden daha fazla ve yaygın olan gençler, iletişim unsurlarını kullanma bakımından da kendinden öncekilerden ayrılır. Yöresel ağız bilmelerine rağmen günlük iletişimlerinde kullanmadıkları, çoğu kez aile içi ilişkilerde dahi İstanbul Türkçesi ile kendilerini ifade ettikleri görülür. Aile içinde yöresel ağız kullanılmasına, ebeveynler kendilerini bu şekilde ifade etmelerine rağmen çocuklarını küçük yaştan itibaren “düzgün konuşmaları” için uyarırlar. Konuşmaya başladığı günden itibaren İstanbul Türkçesi ile konuşan Ali, 5 yaşına geldiğinde komik olduğunu düşündüğü ve dikkat çektiği için cümlelerinin sonuna “da”, başına “uşağum” eklemeye başlamış. Yine böyle anlardan birinde annesi onu uyardıktan sonra, “Böyle alışın istemiyorum, okulda çok zorlanır sonra, dalga geçerler,” diyerek çekincelerini bizimle paylaşmıştı. Bu kaygıların ve ağız kullanımının olumsuz bir özellik gibi algılanmasının son yıllarda ortaya çıkan bir durum olduğunu söylemek mümkün. İlkokula başladığım yıl, “öğretmenim gibi” konuşmaya başladığımda ve köydeki komşularımızla, akrabalarımızla da iletişimimi bu şekilde sürdürmek istediğimde farklı insanlar tarafından komik, kibirli, anlaşılmaz bulundum. Üstelik onları “beğenmediğimi” bile iddia etmişlerdi. 20 yıl önce İstanbul Türkçesi'ne karşı alınan bu mesafenin yerini bugün, çocukların eğitimi aracılığıyla kente, gelişen iletişim araçları ile dünyaya bağlanan ailelerin yöresel ağız kullanımına dair endişeleri almıştır.

Eğitim, köylerdeki ve ilçedeki değişimin en temel unsurlarından biridir. Çocukların iyi bir eğitim alması, “kendilerini kurtarmaları” ailelerin en büyük motivasyonlarından biridir. Erkek çocuklarının ev geçindirecekleri için, kız çocuklarının ise kocasının eline bakmaması için okuması gerektiği düşünülür. Kadınlar, özellikle kız çocuklarının okumasını isterler. “Bir altın bileziği olsun”, “Okusun da benim gibi olmasın” düşünceleri yaygındır. Özellikle 40 yaş altındaki annelerin bu talepleri daha sık tekrarladığı görülür. Bazı anneler, kendileri toprakla ilişkilerini koparmamalarına

¹³ Trabzon'da Cevahir AVM (2005) ve Forum AVM (2008) olmak üzere iki avm bulunurken Rize'nin ilk ve tek AVM'si olan Şimal AVM 2021 yılı Mayıs ayında hizmete açılmıştır. Şimal AVM içerisinde Rize'de mağazası bulunmayan İpekyol, Twist, Suwen, Watsons ve Starbucks gibi markaların yer alması AVM'ye ilgiyi artırmıştır.

karşın, çocuklarının “hayatlarını kurtarma pahasına” toprakla aralarına mesafe girmesini kabul etmiş gözükmektedirler. Son yıllarda artan bu bakış açısının karşısında geleneksel pratiklerin sürdürüldüğü örnekler de vardır. Burada önemli olan nokta, bundan 10-15 yıl önce “çay toplamayan genç kız”ların varlığından söz etmek mümkün değilken bugün bazı hanelerde, eğitimleri gerekçe gösterilerek çayın toplanmasına dâhil edilmeyen genç kızların bulunmasıdır. Genç bir anne olan Yasemin (33), 14 yaşında olan ikiz kızlarının ev işlerinde ona çok yardımcı olduğunu söylediğinde, kızların çaylıkta ona yardımcı olup olmadığını da sordum. “Yok, ben hiç götürmedim onları aslında, götürseydim iyiydi,” cevabını aldım. Benzer şekilde Yasemin’in ablasının 18 yaşındaki kızı da hiç çaylığa gitmemişti ve annesi bu durumu “Benim zaten ne kadar çayım var, ben yapıyorum, o derslerine baksın” şeklinde ifade ediyordu. Henüz 7 yaşındayken annesinin ahıra götürüp süt sağmayı öğretmeye çalıştığı Behice Teyze’nin (76) kuşağından; annesinin çay toplamayı, gübre vermeyi, inek sağmayı öğrettiği, “Kızım, bil, ihtiyacın olursa yaparsın, olmazsa zaten bir şey yok” düşüncesiyle işleri şöyle bir gösterdiği Işıl’ın (46) kuşağına; oradan da kızlarını bağa bahçeye götürmeyen, götürsem iyiydi, diyen Yasemin’in (33) kuşağına yaşanan dönüşüm kendini açık bir şekilde gösteriyordu. Kuşaktan kuşağa yaşanan bu dönüşümde gittikçe kız çocuklarının tarla/bahçe sorumluluğundan uzaklaştı(rıldı)ğı görülür. Behice Teyze’nin (76) kuşağında kız çocuklarının eğitimi bir hayalken Işıl’ın (46) kuşağında kız çocukları –hâlâ çok sınırlı sayıda da olsa- üniversite eğitimi alacak noktaya gelmişti. Yine de Işıl’a (46) köyde yapılacak işler annesi tarafından öğretilmişti çünkü aldığı eğitimin Işıl’ın hayatını nasıl etkileyeceği, bir meslek sahibi olup olmayacağı, evlendikten sonra çalışıp çalışamayacağı gibi belirsizlikler söz konusuydu. Behice Teyze’yle (76) aynı kuşağın insanı olan Işıl’ın (46) annesi, Işıl’ı riske atmak istememiş ve köydeki işleri ona öğretmişti. Bugün Yasemin’in (33) kuşağında anne olan kadınların kız çocukları ise büyük çoğunlukla çaylığa gitmiyor, gitse bile bu düzenli bir şekilde gerçekleşmiyor. “Yeter ki okusun” düşüncesiyle genç kuşaktan birçok anne, çocuklarını tarla/bahçeye götürmüyor.

Eğitim bahsi açılmışken, ilçedeki eğitim kurumlarına ve sistemine değinmekte fayda var. İlk ve orta öğretimin köy okullarında verildiği dönem de geride kalmış, birçok köy okulu kapatılmış, taşınmalı eğitim sistemine geçilerek eğitimin merkezi ilçe olmuştur. İlk ve orta okul için ilçe tercih edilirken lise düzeyinde eğitim içinse genellikle il merkezi tercih edilir olmuştur. Zorunlu eğitimin 12 yıl olması, ailelerin eğitime

gösterdiği önemin artması ve köylerle kent merkezi arasında ulaşımın kolaylaşması gibi nedenlerle bugün Güneysu ve köylerinden, lise düzeyinde eğitim için Rize'deki okullara gidildiği görülür. Rize'deki okulların tercih edilmesinin bir diğer nedeni ise, Güneysu ilçe merkezinde biri erkek, biri kız iki imam hatip lisesi ve bir adet fen lisesi dışında lise bulunmamasıdır. Rize Merkez'de bulunan liselerde eğitim görmek gençlerin sosyal alanlarını genişletmelerine, farklı ilçelerden gelen gençlerle etkileşimde bulunmalarına olanak sağlar. Güneysu ve köy yaşam alanlarıyken, Rize Merkez bu alanın dışında kalır. Birçok imkândan yoksun olmasına rağmen ilçe ve köyden daha gelişmiş bir mekân olan kentte birey olarak kendilerinin farkında olmaları, tek başına hareket etme imkânı, ilçe ve köye göre daha fazla ve farklı insanla etkileşimde olmaları sosyal becerilerinin gelişmesine olanak sağlar.

Köylerde yaşanan bu değişim ve dönüşümü birçok araştırmacı çayla ilişkilendirmiştir. Bölgede çay tarımının yaygınlaşması, toplumsal yaşam biçiminin önemli ölçüde belirleyicisi olmuş (Gülçubuk, Albayrak & Güneş, 2003), iktisadi faaliyetlerin ve kalabalık aile tipinin dönüşüme uğraması çay tarımından elde edilen gelirle birlikte düşünülmüş (Özyurt, 1989) ve bu gelirin halkın gıda, giyim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamasının yanında üst düzeydeki ihtiyaçlarının tatminine olanak sağlandığı (Saklı, 2008) ifade edilmiştir. Çay tarımı öncesinde geçimlik üretim yapan, ettikleri ürün paraya dönüşmeyen halkın, piyasa değeri olan çay üretimine başlamasının hayatlarında bir şeyleri değiştirmesi olağandır. Daha zahmetli olan büyükbaş hayvancılığın terk edilmesi ve birçok tarım ürününe oranla kolay yetişen çay tarımının yaygınlaşmasının Güneysu'da yaşamı değiştirdiği fikri yanlış değildir. Bununla birlikte çaydan elde edilen gelirin –tek başına geçinmek için yeterli olmasa da- refah seviyesini artırdığını da söylemek mümkündür.

2.4.Mevsimler Geçerken: Ev ve Çevresi

Görüşmeler boyunca kadınlar evden sadece ev içi sorumlulukları ve yaptıkları işleri anlatırken bahsettiler. Ev, içinde ve çevresinde sürekli bazı “işler”in olduğu yerd. Bu nedenle görüşmeler boyunca sorularımı kadınların “evde olma” durumuna getirmek için bir varsayım eklemem gerekti: “Diyelim ki dışarıda işin yok, tüm gün evdesin, evde neler yapıyorsun?” Ancak bu yönlendirmeye kadınların evi sadece yaptıkları

işlerle değil, o işleri yapmadan önce ya da yaptıktan sonraki “boşluk”larıyla anlatması mümkün oldu.

Kadınların evle ilgili anlatılarını ağırlıklı olarak yaptıkları işler üzerine sürdürmeleri apaçık toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün bir sonucudur. Erkeklerin aksine, evde oldukları sürenin büyük bir bölümünü ev işlerine ayırdıklarından ev, kadınların hayatlarında ve anlatılarında ev işi ile aynı anlam dairesinde yer alır.

Sahada bulunduğum sürece Rize’de her mevsimi, birden fazla kez deneyimledim. Yaz mevsimi büyük bir karmaşa ve kargaşanın, kış ise kar gibi sakin ve durgun günlerin mevsimiydi. Görüşmelerimi çoğunlukla tarladaki işlerin başlamak üzere olduğu ilkbahar aylarında ya da bitmek üzere olduğu sonbahar aylarında gerçekleştirdim. İlkbaharda görüştüğüm kadınlar, sıkıldıkları ve “evi bekledikleri” (evin bekçisi olmak anlamında) kış mevsiminin bitmesini dört gözle bekliyordu; sonbaharda görüştüğüm, yazın yoğun ve yorucu geçen günlerini henüz geride bırakmış olan kadınlar ise yazı kışa tercih etmekteydi. Görüşmelerde bu durumu fark ettikten sonra sahadaki farklı kadınlarla gündelik sohbetlerimizde konuyu yaz-kış kıyaslamasına bu kez ben getirdim. Hem kışın soğuk ve sert geçen günlerinde çay içtiğimiz masalarda hem de yazın en yoğun, art arda çay toplanan günlerinde bu konuyu gündeme getirdim. Sahadaki kadınların da görüştüğüm kadınlar gibi tercihlerini yazdan yana kullandıklarını gördüm.

Kadınlar ev içinde bulundukları zamanı genellikle kış mevsimine atıfla anlattılar. Kış mevsimi, kadınların dışarıda işlerinin olmadığı, boş zamanın varlığından söz edebilecekleri yegâne zaman dilimiydi. Evdeki işler ne kadar fazla olursa olsun, yaz döneminin hem dışarıda hem içeride çalışan kadınları için kış dinlenme dönemi olarak görülebilir. Buna rağmen kadınların açıkça yazı tercih etmesi, dışarısının eve tercih edildiğini ortaya koyuyordu.

Evde oldukları bir günden bahsederken görüşmecilerim genellikle kahvaltı hazırlamakla başlayan işlerin bir daha akşam yenen meyveye kadar devam ettiğinden bahsetti. Bazen ev işleri yapılırken bazense yapıp bitirdikten sonra en sık yapılan faaliyetin televizyon izlemek olduğu görülür. Çoğu kez çocuklar okulda, baba ya da eş işteyken televizyon kadınların kullanımındayken evin dışarıya giden bireyleri döndüğünde kadınların televizyon seyri çoğunlukla sona erer. Eşi emekli olduğundan ve bir süredir evden pek çıkmadığından yalnızca Behice Teyze (76) bu durumun aksini

belirtti: “Televizyon yediden sonra bizim. Önce onun.” Bazı evlerde, bu tür tartışma ve paylaşamama durumlarının önüne geçmek için hem salona hem mutfığa televizyon alınmış. Ve elbette, mutfaktaki televizyon kadınların kullanımında.

Yaz döneminde rafa kalkan örgü, etamin, oya gibi el işleri kış mevsimiyle beraber tekrar gün yüzüne çıkar. Genç kadınlar arasında pek yaygın olmayan el işi, orta yaş ve üzeri için vazgeçilmezdir. Çocukların, yeğenlerin ve torunların çeyizi için bitmek bilmeyen hummalı bir çalışma sürdürülür. Birbirlerinden fikir ve örnek alışverişinde bulunurlar.

Yüksek lisans ders dönemim bitip 2020 yılının Şubat ayında Rize’ye geldiğimde hem sıkıntının hem merakımın etkisiyle ben de etamin öğrendim. Kadınlarla sohbetlerimizde de yeni bir başlık açılmış oldu böylece. Yaptığım ama hiç kullanmadığım örtülerden örnekler alındı, bana örnek fikirleri verildi. Genç bir kadın olarak “böyle şeylere” ilgimin olması bizi biraz daha yakınlaştırdı. İşte evleri sıkıntıdan ve kışın sakinliğinden kurtaran da kadınların fırsat buldukça bir araya gelmesi, el işlerini ve can sıkıntılarını birbirlerine açmalarıydı. Ancak pandemi döneminde alınan tedbirler kapsamında kapanmaların uygulanması, hüküm süren endişe ve korku, kendilerini değilse de evdeki çocukları veya yaşlıları koruma ihtiyacı kadınların bir araya gelmesine engel oldu. Sahada bulunduğum sürenin yarısı bu koşullar altında geçtiğinden kadınların yaz dönemini tercih etmesinin güncel bir nedeninin de covid19 olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Kadınların bir araya geldiği bir mekân olarak evi düşündüğümüzde, evin bölümlerinin de ne anlam ifade ettiğine dikkat etmek gerekir. Kadınların bir arada vakit geçirdikleri ev bölümü ağırlıklı olarak mutfaktır. Mutfak; yemeğin piştiği, çayın demlendiği, masaya sürekli tezgâhtan bir şeylerin ilave edildiği alan olarak karşımıza çıkar. Mutfağın kadınlar için bir toplantı alanı olmasının sebepleri üzerine düşünmek gerekir. Akşam evin tüm üyeleri evdeyken misafirlerin salon-mutfak olarak bölündüğü; bu bölünmede kadınların mutfakta, erkeklerin salonda oturdukları görülür. Bu durum evi özel alan, dışarıyı kamusal alan olarak değerlendirilen ve evi kadına, dışarıyı erkeğe atfeden ikiliklerin ötesinde bir anlam ifade eder. Evin bölümleri de toplumsal cinsiyet normlarından payını almıştır. Kadınların çay servisi, ikram gibi görevleri sürdürüyor olması, onlara oturma alanı olarak da mutfağı sunar. Kadın ve mutfak bu denklemde iç içe geçmiştir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir durum daha vardır: Gündüz erkekler evde yokken, evin bütün odaları ve salon müsaitken yine de kadınların

çoğunlukla mutfakta oturması. Akşam bütün aile üyelerinin toplanmasıyla kurulan hiyerarşinin yansımaları, gündüz de evin mutfak dışındaki alanlarını daha az kullanılır kılar.

Mutfak dışında evlerde kadınların vakit geçirmekten en çok keyif aldığı alan ise balkon/teras alanlarıdır. Yaz dönemlerinde oturmaya pek fırsat bulamaları da kadınlar için evde balkonun varlığı önemlidir. Kendilerini “şöyle bir balkona atar”lar, soluklanmak ve biraz dinlenmek için balkon çok kıymetlidir. Bunun yanında balkon/teras bulunmayan evler için bu soluklanma alanı genellikle kapı önü/avludur. Köy evlerinde olmazsa olmazlardan biri avludur. Hemen her hanenin kapısının önünde beton dökülü bir avlu bulunur. Kadınlar için avlu, balkon ve terastan daha fazla “birlikte” olunması istenilen bir alandır. Avluda oturulacaksa evdeki kadınlar hep birlikte oturmaya özen gösterir. Komşularını davet ederler, bazen davet etmelerine fırsat kalmadan onları avluda gören komşu çıkagelir. Avlu, kadınların tek başına oturmaya tercih ettikleri bir alan değildir. Bu yönüyle “kendi kapılarının önü” olmasına rağmen kamusala açılan bir alan olarak avlu, kadınların tek başına vakit geçirmediği bir ara alan olarak karşımıza çıkar. 2021 kışının soğuşundan ve yazının da hep yağmurlu geçmesinden sıkılan Feride (45), kapısının önünü süpürürken yaza ve avluda oturmaya özlemini dile getirmişti: “Vallahi boğulduk yağmurdan. Şu kapının önüne oturup sırtımı ısıtmayı o kadar özledim ki. İnsan gördüğüm de yok. Tıkıldık kaldık evlere.”

Güneysu ve Rize’de ikamet eden kadınlar için avluya, kapı önüne çıkmak mümkün değildir. Onları dışarıyla ilişkilendiren alanlar pencereler ve balkonlardır. Güneysu’nun en merkezi noktasında ikamet eden Yasemin (33) pencereden bakmayı çok sevdiğini hatta bu sevgisini ikiz kızlarına (15) da aşıladığını dile getirdi. Görüşme yaptığımız sırada Yasemin ve eşi, Rize Merkez’den ev almak üzereydi. Çocuklarının Rize Merkez’e taşınmayı istediklerini, kendilerinin de sıcak baktığını söyledikten sonra şöyle bir kıyas yaptı:

Ya, Güneysu var ya, insanlar seni çok tanıyor, biliyor ya, açıkçası Rize’de daha rahat oluyorsun heralde. Mesela burda bi cama çıktın mı, ben çok severim camdan bakmayı, herkes onu der bana: ‘Hep camda duruyosun.’ Kızlarım da öyle, bana çektiler (gülüyor). Rize’de olsa öyle bi şey olmaz heralde.

Camdan bakarken –yani kendisi “gözleyen” konumunda iken- bile dışarıdan gözlenen, bunun rahatsız edici olduğunu düşünen Yasemin (33), balkonda oturmalarıyla ilgiliyse şunları söylüyor:

Yazın (Güneysu) kalabalık oluyo diye balkonumuzu siyah cam yaptırdık. Hep balkonda duruyoruz. Yine görünüyo (dışarıdan) ama n’apalım, biz de insanız yani. Bi evin içinde dur dur. Biz de yazın hep balkonda duruyoruz.

İlçenin iki ana sokağından birinde oturan Yasemin, balkonunda oturabilmek için camlarına siyah cam yaptırmak zorunda kalmıştı. Bu durum, balkonun evin içinden ziyade dışarıyla olan ilişkisine önemli bir örnektir. Dışarıdan gözlere açık olan balkonda oturmaktan vazgeçmemişler ancak bazı önlemler alarak dışarının müdahalesini en az indirmişlerdi.

Kadınların Güneysu’nun mekânlarıyla olan ilişkisi, bu mekânlarla erkeklerin kurduğu ilişkilerden farklıdır. Erkeklerin rahatça dolanabildiği sokaklar, oturabildiği lokantalar kadınlar için “dolaylı” kullanılan mekânlardır. Sokakta yürümek eylemi çoğunlukla “bir işi halletmek” üzerine kuruluyken lokantalar ise kadınların yemeklerini alıp eve gittiği mekânlardır. Kadınlar lokanta ya da pastanede oturmaz, bu onlar için cezbedici bir aktivite değildir. Arkadaşlarıyla buluşmak, vakit geçirmek istediklerinde Rize Merkez’e gitmeyi tercih ederler. Güneysu’yu tercih etmeyişlerini açıklarken ise az sayıdaki kamusal mekânların kadınlar için “bir değişiklik” olmaması dile getirilir. Kadınlar bu mekânlarda değildir çünkü bu mekânların (pastane ya da lokanta) onlara sunduğu bir eğlence ya da konsept mekân deneyiminin olmamasıdır. Evden çıkmanın bahane ve gerekçesi olarak kurulan “Bize de bir değişiklik olsun,” cümlesinin taleplerini Güneysu karşılamamaktadır. Güneysu ve Güneysu’nun mekânları yetersiz, aşına olunan ve kadınların rahat hissemediği alanlardır. Kadınların kamusal yaşama karışması ve sosyalleşmelerinin önünde hem bu yetersizlikler hem de Güneysulu erkekler durmaktadır.

3. EVDEN ÇAYLIĞA ÇAYLIKTAN EVE: KADIN EMEĞİNİN FARKLI TEZAHÜRLERİ

Gündelik yaşamda kadın emeği farklı mekânlarda, alanlarda ve biçimlerde tezahür eder. Ev içindeki bulaşık, çamaşır, yemek gibi sürekli tekrarlanan işlerin yanında çocukların ve yaşlıların bakımının üstlenilmesi gibi eylemler kadın emeği kapsamındadır. Kırsal alanda haneye bir katkı olarak yapılan geçimlik tarımın yürütülmesi ya da küçük meta üretimi gibi faaliyetler de yine kadın emeğinin içerisinde değerlendirilir. Kırsalda da kentte de, kadının formel bir işte çalıştığı süreçte harcadığı emek, emeğinin ürettiği değer yine kadın emeği ile ilgilidir. Kadın emeğiyle ilgili literatürde yeni kavramlardan biri olan “zihinsel yük”, henüz üzerine çok konuşulmasa da kadınların sürekli olarak neyin nasıl yapılacağını, iş bölümünü, ihtiyaç ve talepleri gidermeye yönelik düşüncelerini içermektedir.

Farklı “iş”lerin eyleyicisi olan kadınların emeği birden fazla mekâna ve alana sirayet eder ve sirayet ettiği alanlarda var olma biçimi, üretim ve yeniden üretim değeri, toplumsal katkısı ve değerlendirmesi, karşılaştığı sorunlar ile geniş bir literatüre kaynaklık eder.

Bu bölümde, yukarıda yer verilen kadın emeğinin kullanıldığı alanlar, öncelikle kadın emeği kavramı patriyarka ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü kavramlarıyla birlikte tartışmaya açılacak ve sonrasında Güneysu’da kadın emeğinin tezahür ettiği ev içi-ev dışı tüm faaliyetler değerlendirilecektir. Kadınların çay tarımında harcadığı emeğin aşamalarıyla birlikte anlaşılması adına çay tarımı ayrıntılı olarak anlatıldığından “Çay Tarımı” bölümü 3. bölümden ayrılarak 4. bölüm olarak sunulmuştur.

3.1.Kadın Emeğinin Kuramsal Düzlemi

Kadın emeği son yıllarda kadın çalışmalarının daha yoğun yapılırla olmasıyla birlikte görünürlüğü artan, problemleri üzerine düşünülen bir alan hâline geldi. Kadın emeğinin farklı alanlarda ve mekânlardaki kurgulanışı çeşitli kavramların geliştirilmesine yol açtı. 30-40 yıl önce ev içi emek yeniden üretim kapsamında değerlendiriliyorken bugün görünmeyen emek, bakım emeği, duygulanımsal emek gibi çeşitli kavramlar ışığında tartışılıyor. Tarımda, sanayide, kamuda, hizmet sektöründe ya da enformel alanlarda kadın emeğinin bugün hâlâ nasıl sömürüldüğü ve değersizleştirildiği ortaya koyuluyor. Kadın emeği üzerine yapılan çalışmalar arttıkça,

kadın emeğinin ne kadar geniş bir alana yayıldığı ve birçok boşluğu doldurduğu da görünür hâle geliyor.

Kadın emeğinin doğallaştırılması, sömürülmesi, görünmez kılınmasının arkasında yatan nedenleri anlamaya çalıştığımızda ise iki toplumsal gerçeklikle karşılaşırız: Patriyarka ve kapitalizm. Patriyarkanın kökü çok eskiye dayanırken kapitalizm ona nazaran daha yeni ve modern bir oluşumdur. Her ikisinin kadın emeğinden faydalanma biçimleri kendine özgü olsa da, ayrı ayrı neden ve sonuçları bulunsun da, burada üzerinde duracağımız kısım ortaklaştıkları, birbirinden beslendikleri ve birbirleriyle çatıştıkları noktalarıdır.

Kadın emeği kavramının, geniş bir kapsamı olmasına, ilk çağlardan bu yana hayatın her alanında kadın emeğine rastlanmasına rağmen en temel problemlerinden biri “görünürlüğü” meselesidir. Kadın emeği tarlada geçimlik üretimden meta üretimine, evde bakım emeğinden duygusal emeğe, sanayide, endüstride, hizmet gibi alanlarda var olmasına karşın kadınların yaptıkları işler “doğallaştırıldığından” (Acar-Savran, Tura Demiryontan 2012: 11), ücretlendirilmediğinden ya da kadınlar ucuz işgücü kategorisinde değerlendirilerek düşük ücretlerle çalışmaya mecbur bırakıldığından sömürüye açık hâle gelmiştir.

Feminist araştırmanın imkânlarından yararlanılan bu çalışmada, tarımda kadın emeği (ve özelinde çay tarımı) bahsine geçmeden önce kadın emeği, ataerki (patriyarka) ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü kavramlarından ve bu kavramların birbiriyle ilişkisinden bahsetmek, sahanın bilgisini değerlendirecek bir düşünce zemini oluşturmak için önemlidir. Ecevit de, bu yönde bir çerçeveye ihtiyaç duyulduğuna işaret eder ve özellikle ataerkillik ve kadın emeği kavramlarına dikkat çeker (Ecevit, 1994).

Kadın emeği kavramının oluşması ve bu kavramın kadının il’iş’kilendiği birçok alanda kullanılması, tarihsel süreçte patriyarkanın neden olduğu toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün sonucudur. Patriyarka toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün nedeni olduğu kadar sonucudur da. Bu kavramlar birbirini farklı bağlamlar ve ilişkiler içerisinde etkiler ve dönüştürür. Sıklıkla biri tanımlanırken diğerine de atıf yapılır ve hizmet ettikleri şey ortaktır: Kadın emeğinin sömürülmesi.

Walby patriyarkayı “erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemi” olarak tanımlar. Bu tanımın ardından patriyarkanın altı yapının bileşiminden oluştuğunu öne sürer: “Patriyarkal üretim tarzı, ücretli emek, devlet, erkek şiddeti, cinsellik ve kültürel yapılardaki patriyarkal

ilişkiler” (2014: 41). Burada öne sürdüğü altı yapıdan özellikle patriyarkal üretim tarzı ve ücretli emek maddeleri, bu çalışma için önemlidir.

Walby, ev içindeki patriyarkal üretim ilişkilerinde kadınların emeğine kocaları ya da birlikte yaşadıkları erkekler tarafından el konulduğunu söyler. Kadınların “hayatta kalabilmek” için emeklerini takas ettikleri bir sistemdir bu. Böylece ev kadınları üretici sınıftan kocaları ise el koyan sınıf olarak karşımıza çıkar. Ücretli emekte ise kadınların daha iyi işlerden dışlandığı, kalifiye olmayan, kötü işlerde çalışmalarına neden olan bir ayrımcılıktan söz eder (2014: 41).

Hartmann da, patriyarkal ilişkileri erkeklerin kadınların emeklerine el koyması sürecindeki esas belirleyen olarak görür. Ona göre gerek ev işleri gerekse ücretli emek, kadınların erkekler tarafından sömürülmesinin iki önemli boyutudur (Hartmann, 1979, akt. Walby 2014: 20). Ve patriyarkanın maddi temeli ise erkeklerin kadın işgücü üzerindeki denetimidir (Hartmann, 2012: 175). Hartmann patriyarkayı tanımlarken patriyarkayı oluşturan, besleyen kaynakları “sömürü” ve “denetim” kavramlarıyla ilişkilendirir. Benzer şekilde Mies de kadın emeği ve sömürü kavramlarına dikkat çeker:

“Kadınlar tarihte ilk sömürülen insanlar olmakla kalmaz, sömürüleri aynı zamanda erkeğin ve doğanın sonraki sömürülme biçimlerine genel bir model oluşturur ve günümüzde kadınlar bütün bu sömürü biçimlerinin unsurlarından oluşan bir kombinasyona maruz kalmaktadırlar” (2008: 44).

Patriyarka tanımlarının işaret ettiği ortak kavram “erkek egemenliği”dir. Erkek egemenliği kavramı tek başına, kadın ve erkek arasında kurulan eşitsiz bir ilişkinin varlığını gözler önüne serer. Erkeğin iktidar olduğu bu sistemde kadın emeğiyle, bedeniyle, cinselliğiyle baskılanmaya ve sömürülmeye açık hâle gelir.

Yaman, Delphy ve Hartmann’ın patriyarka için yaptığı baskı ve sömürü içeren tanımı cinsiyete dayalı işbölümü için yapar ve cinsiyete dayalı işbölümünün, ataerkil sistemle ilişkisini ifade eder:

Tarihi kapitalizm öncesine uzanan cinsiyete dayalı işbölümü, kadın emeğinin ve bedeninin binlerce yıldır baskı altında tutulmasının başlıca sebebidir. Günümüzde ortaya çıkardığı çeşitli sonuçlar uyarınca cinsiyete dayalı işbölümü, erkek egemenliği sistemi olarak ataerkinin en dolaysız yansıması ve sonucun olmasının yanı sıra, ataerkil sistemin devamlılığını sağlayan başlıca mekanizmalardan da biridir (Yaman, 2014).

Hartmann ve Walby, patriyarkanın zaman içerisinde biçim ve yoğunluk bakımından değiştiğine işaret ederler (Hartmann, 2012: 179; Walby, 2014: 137). Kadınların ücretli istihdama geçmişe nazaran daha fazla katılıyor olması, kanunlar önünde edindikleri haklar (boşanma, miras vb.), eğitim seviyelerinin yükselmesi gibi etkenler patriyarkanın yoğunluğunun azaldığına dair işaretler taşısa da, patriyarkanın değişen biçimler ve araçlarla kadınların omuzlarına yükledikleri sorumluluklar bugün hâlâ yerli yerinde. Formel işlerde çalıştıklarında da ev işleriyle ve çocuklarla birincil olarak ilgilenenler hâlâ kadınlar. Hanede patriyarkanın temsilcisinin –baba, eş, bazen ağabey-koyduğu kurallara ya da uyguladığı baskıya direnmek zorunda kalanlar kadınlar. Kurallardan ve baskılardan sıyrılmak, kendilerine alan açabilmek için stratejiler geliştirenler kadınlar. Evde olmadıkları hâlde ev işlerini, çocukları, hanedeki iş bölümünü planlayan, bu planlamanın getirdiği “düşünce yükü”yle uğraşan kadınlardır. Ataerkil sistem ve cinsiyete dayalı işbölümü, kadın ve erkek arasındaki güç ilişkisini/mücadelesini açığa çıkarmasının yanında genellikle gücün erkeğe hizmet edecek şekilde kadın ve erkek arasındaki iş bölümünü düzenleyerek kadın emeğinin konumunu belirler. Kapitalizm öncesi toplumlarda da var olan cinsiyetçi işbölümü, kapitalizm çağında, kapitalizmin sunduğu imkânlar ve buna bağlı olarak değişen toplum yapısı nedeniyle daha fazla emek biçimini kapsar hale gelmiştir. Kadınların kapitalist üretim sistemindeki “asıl” işlerde yer bulamaması, niteliksiz işgücü olarak görülüp düzensiz ya da enformel işlerde kullanılması cinsiyete dayalı işbölümünün yeni sınırlarının belirlenmesini ve kadınların dezavantajlı konumunun derinleştirilmesini içerir.

Kadın emeğinin tarımda kullanılma biçimlerinden bahsetmeden önce kapitalist sistemde kadın emeğine değinmemin amacı, tarımda kadın emeği yüzyıllardır kullanılıyor olmasına rağmen bugünkü şeklini almasında ve hatta tarımın feminizasyonunda kapitalizmin payıdır. Örneğin Karadeniz bölgesinde çayın bir meta olarak üretilmeye başlamasıyla birlikte kadın emeği ağırlıklı olarak kullanılmış, meta üretiminin piyasada bir karşılığının olması ise buradaki emeğin feminizasyonuna neden olmuştur. Kadın emeği, “karşılığında paranın alınacağı” bir işte kullanılmaya başlanmıştır. Ancak burada kapitalizmin kadın emeğinin şekillenmesindeki tek etken olarak düşünülmediğini de belirtmek gerekir. Kapitalizmin ataerkiyle kol kola yürümesinin yanında tarımda kadın emeğini şekillendiren birçok değişkenin varlığından bahsetmek mümkündür. Toksöz’ün belirttiği gibi “Toprakta mülkiyet yapılarına, hanelerin tarımsal tabakalaşmadaki konumuna, tarımda mekanizasyonunun

derecesine, üretilen ürünün cinsine ve niteliğine ve üretim sürecinde emeğe duyulan ihtiyaca bağlı olarak kadın emeğinin kullanım yoğunluğu değişmektedir” (2012: 232). Türkiye’de sanayileşmeyle birlikte kentlerde erkek işgücüne yoğun olarak ihtiyaç duyulması, erkeklerin üretim sistemine dâhil olabilmek için kırdan kente göç etmelerine neden olmuştur. Bu göçü ailesiyle birlikte gerçekleştirenlerin kentte kurdukları yaşam ve bu yaşamda kadınların üretime dâhil olma biçimleri, bu çalışmanın bir parçası değildir. Bu noktada önemli olan, kente “tek başına” çalışmaya giden erkeklerin arkasında bıraktığı kadınların yaşamlarını sürdürebilmek ve geçimlerini sağlayabilmek için tarımsal üretimi devam ettirmiş olmalıdır. Kentte “ucuz işgücü” ile var olan kadın, kırsal alanda hanenin ihtiyacını karşılamak için ücretsiz emek harcamak zorunda kalır.

Göç dışında tarımda kadın emeğinin yoğunluğunu artıran bir diğer sebep, erkeklerin kırsal alanda da tarım dışı faaliyetlerde çalışmaya başlamasıdır. Tarımsal faaliyetlerin üretiminde uygulanan politikalar, yeterli desteğin sağlanamaması, tarımsal üretimde makine kullanımının artması, toprağın miras yoluyla bölünerek küçülmesi gibi nedenlerle tarımdan elde edilen gelirin artık geçinmek için yetersiz hale gelmesi, erkeklerin tarımsal üretimden uzaklaşmasına neden olur. Tarımın tek başına ailenin geçimini sağlayamaması, hanedeki erkekleri “dışarı”daki işlere yöneltir. Erkeklerin tarım dışı işlerde çalışmasının bir diğer nedeni ise son 30-40 yılda kırsal alanda yaşanan değişimlerdir. Eğitim düzeyinin artmasıyla farklı iş alanlarına dâhil olma ihtimallerinin artması, kırsal alanda kurulan fabrikalar, hizmet sektörünün genişlemesi gibi nedenler birçok erkeğin zaten “kadın işi” olarak gördükleri tarımsal üretimden uzaklaşmalarına ya da çok sınırlı katılım göstermelerine neden olur.

Erkeklerin kendilerine başka çalışma alanları bularak kısmen çekildiği tarımsal üretimde, cinsiyete dayalı işbölümü ve kadın emeğinin kullanılma biçimleri bölge bölge, ürün ürün değişiklik gösterir. Hiçbir tarımsal faaliyet ve cinsiyete dayalı işbölümünün aynı düzlemde, aynı şekilde sürdürülmesi beklenemez. Tarımda makineleşmenin yaygın olduğu, sermaye yoğun üretim yapılan Orta Anadolu bölgesinde erkekler tarıma daha aktif katılırken coğrafi koşulları nedeniyle makineli tarım yapılmayan Doğu Karadeniz bölgesinde ise kadınlar tarımsal faaliyette daha fazla sorumluluk alır. Batı Anadolu’da pamuk üretiminde toprağın ekime hazırlanması ve ekim işleri makineyle yapılmasına rağmen pamuğun sürekli çapalama gerektiren bir ürün olması nedeniyle makine kullanımında erkek, çapalamada kadın emeğinin kullanıldığı görülür (Kandiyoti, 2013: 65). Tüm bu farklılıklar içinde, kadınların

ağırlıklı olarak sorumluluk aldığı bölgelerde dahi, erkeklerin el ayak çekmediği bir alan vardır: Pazar ve satış.

Kalkınma ve Kırsal Kadının Değişen Toplumsal Konumu başlıklı çalışmasında Hoşgör, tarımsal üretimde erkeklerin pazar ve satışla, kadınların toprak hazırlığı ve ekimle, tüm hane üyelerinin ise hasatla ilgilendiği iş bölümünü “kısmi toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü” olarak adlandırır (Hoşgör, 2011: 236). Ancak erkeklerin, en düşük emekle en yüksek gelire el koymasını mümkün kılan bu “kısmi” iş bölümündeki varlıklarını ve kapladıkları alanı “asgari” ile ifade etmek, üstlendikleri rolü anlaşılır kılmak ve kadın emeğinin yoğunluğuna dikkat çekmek adına gereklidir. Cinsiyete dayalı işbölümü ve kadın emeğinin kullanılma biçimleri esas olarak aynı bölgede, aynı üründe bile değişiklik gösterebilir. Kadın emeğinin baskı, denetim ve sömürü altında olduğu gerçeği çoğunlukla değişmese de bunların uygulanma ve kabul görme biçimleri dönüşüme uğrar. Özellikle son yıllarda tüm dünyada değişimin hızlanması, hemen her alanda yaşanan gelişmeler ve yenilikler, bu kavramların neredeyse yüzyıllar boyunca işaret ettikleri anlamları da dönüşmeye zorlamıştır. “Düzenleyici ilkeleri aynı kalmakla birlikte, büründüğü biçimler (yeniden üretim emeği kavramı, kadınların ücretli emek içindeki yerleri vb) zaman ve mekan içinde çok değişir” (Kergoat, 2015: 88). Ecevit ise zaman ve mekânın ötesinde, kadınların ataerkil yapıya karşı mücadele alanını genişleten bir bilinçle hareket ettiği müddetçe bu değişimin öznesi olabileceğini, bu yapıyı değiştirebileceğini ve farklılaştırabileceğini ifade eder (Ecevit, 1994). Ecevit’in işaret ettiği, kadınların dönüşümün öznelere olarak var olması ve bilinçli hareket etmeleri fikri, kırsal alanda kadınlarla ilgili yapılan ilk çalışmalarda genellikle kendine yer bulamamış bir meseledir. Bunun sebeplerinden biri ise hiç şüphesiz kadınların süregelen toplumsal düzende kendi emeklerinin değerine yabancı olmasıdır.

3.2.Eski İşler Gitsin de Gelmesin

“Dünyayı ev içi emek döndürüyor!”

8 Mart 2018, Feminist Gece Yürüyüşü Dövizi (anonim)

Görüşmemiz boyunca anlatısını geçmiş ve şimdiki zaman karşılaştırması üzerine kurgulayan Aynur Teyze (59), küçük bir çocuk olmasına rağmen başta çocuk bakımı olmak üzere ev işi, tarımsal faaliyet gibi işlere dâhil olduğu günleri anlattıktan sonra cümlelerini şöyle tamamlıyordu: “Eski işler gitsin de gelmesin.”

Benzer şekilde Zehra Teyze (54) de “eski zamanlar”ın bir gününden bahsederek Aynur Teyze’nin (59) geçmiş-şimdiki zaman anlatısını destekliyordu:

Yani kolay değil. Yaşlılar (var). Kalkacaksın sabah, nerden başlayacaksın? Kendi başına olsan, kalkarsın kahvaltını yaparsın, dönersin evin temizliğine ama öyle değil. Ben aşağı (anne-babasının evinde) hiç böyle yapmamıştım kızken. Kalkardım, temizliği her şeyi yapardım ama burda öyle değil. Burda kalkıp kahvaltıyı ettin namazda (sabah namazı vaktinde), işe gideceksin. Hiç durmak yok. Hiç hiç. Şimdi çok rahatım.

Bir daha akşam namazından sonra eve geliyorum. Çocuğu bir daha gece (görüyorum). Gece de yorgun yatıp uyuyorsun, çocuğun bezlerini, çamaşırını yıka... Makine yok, bir şey yok. Çok sıkıntılar çekmişim. Allah o günleri bugünlere aratmasın. Şimdi rahatım Allah’ıma şükürler olsun. Şimdi bulaşık makinesi, çamaşır makinesi var. Ev de hafifledi bayağı, kalabalık da yok o kadar. Bayağı rahatlık var.

Aynur (59) ve Zehra Teyze’nin (54) geçmiş zamanı işaretle ifade ettikleri bu içeriden dışarıya, dışarıdan içeriye işlerin birbirinden ayrılmayışı ve birbirlerini tamamlar şekilde sürdürülmeleri, köylerde yaşayan kadınlar için üretim ve yeniden üretimin iç içe olduğunu ve kentte olduğu gibi ev içi ve ev dışı uğraşların birbirinden ayrılamadığını göstermesi bakımından önemlidir (Özbay, 1993). Kent yaşamında kadınların ev dışında üretime katılmasıyla birlikte ev içi ve ev dışı işlerin daha keskin sınırlarla ayrıldığı görülürken köy yaşamında kadınların ev dışında sürdürdükleri tarımsal faaliyetler meta üretimine dayansa da dayanmasa da ev işlerinin bir uzantısı olarak görülme eğilimindedir. Bu üretken olarak nitelendirilen faaliyetlerle üretken-olmayan olarak nitelendirilen faaliyetler arasında bir süreklilik vardır (Delphy, 2012).

3.3.Ev İçi Emeğin Bitmeyen Mesaisi

Çay tarımı, geçimlik tarım, hayvancılık derken köyde oldukları müddetçe bir ayakları hep dışarıda olan Güneysulu kadınların dışarıda yaptıkları işlerle ev içinde yaptığı işler birbirini tamamlamak üzerine kuruludur. Çay toplamak için evden çıkan bir kadınla bir erkeğin sabahdan akşama değin yaptığı işler birbirinden büyük ölçüde ayrılır çünkü ev içi işler, kadının sorumluluğundadır; üretim faaliyetine erkek ve kadınların birlikte katılması, erkekleri ev içi yeniden üretimin bir parçası yapmaz. Erkek üretim

faaliyetinden sorumlu iken, kadın hem üretim hem yeniden üretim faaliyetlerini yerine getirmekle yükümlü görülür.

Kadın ve erkeğin çay toplamaya gittiği bir günün temsili bir gösterimi olan aşağıdaki tablo, kadınların değişim değeri üreten işlerde çalışmalarına rağmen üretimin öncesinde, sonrasında ve hatta “öğle arası”nda dahi yeniden üretim faaliyetlerini sürdürdüklerini göstermektedir:

AYŞE	ALİ
Sabah erkenden kalkıyor, çaylığa götürülecek, öğlen arasında yenilecek yemeği hazırlıyor. Bu bazen kahvaltılık, bazen börek, çörek ya da gidilen çaylığa göre tencere yemeği oluyor.	Uyuyor.
Çaylıkta giyilecek kıyafetleri, yağmurlukları, makas, çuval, bez gibi gereken malzemeleri hazırlıyor.	Uyuyor.
Eğer ahırda ineği varsa ahıra iniyor, ineği yediriyor, sütünü sağıyor.	Uyuyor.
Kahvaltı hazırlıyor.	Uyuyor.
Kahvaltıdan sonra çaylığa gidiliyor, çay topluyor.	Bazen çay topluyor, bazen “ben taşıyacağım nasıl olsa” deyip hiç toplamıyor, taşımayı bekliyor. Çay taşıyor.
Çay toplama işi bitiyor, bazen eve gidiyor, bazen çayın satılmasına yardım ediyor.	Çayı satıyor.
Eve gelince bazen hiç üstünü değiştirmeden ahıra iniyor, bahçesini süpürüyor, ineğine ot yapıyor.	Üstünü değiştirip, duşunu alıp tv karşısına uzanıyor.
Çaylıktan eve getirilen bulaşıkları yıkıyor. Evin yemeğini, temizliğini yapıyor.	Tv karşısında uzanıyor.

Hem gündelik çamaşırları, hem çaylıkta giyilen kıyafetleri makinede yıkıyor, alıyor, asıyor. Sonraki güne hazır hâle getiriyor. Ev işinin sonsuz döngüsünde kayboluyor. Epey sonra oturmaya fırsat bulabiliyor.	Tv karşısında uzanıyor. Bir çay yap da içelim, diyor.
---	---

Tablo 2: İş Bölümü

Tütün üretimine dair yaptıkları çalışmada Öztürk ve Akduran da bu tabloyu destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Kadınlar ister tütün, ister çay üretimine katılsın, yaptıkları tarımsal faaliyetler ev işlerinin bir uzantısı olarak algılanmaya meyillidir. Çayda olduğu gibi tütün üretiminde de birçok işi kadınlar yapmasına rağmen bu durum ev işlerinin erkeklerle paylaşılması gibi bir sonuç doğurmamış, ev işlerinin tek sorumlusu kadınlar olmaya devam etmiştir (Yaman Öztürk & Akduran, 2010). Benzer şekilde kadınlar ev dışında ücretli bir işte çalıştıklarında yine ev işlerine erkeklerin katılmadığı, kadınların hem dışarıda çalışmanın hem ev işlerini yürütmenin çifte yükünü taşıdıkları görülür (Dedeoğlu, 2000).

Aynur (59) ve Zehra Teyze'nin (54) yukarıdaki tabloya rağmen şimdi daha rahat olduklarını ifade etmelerinin ise bazı sebepleri var: Her ikisi de uzun yıllardır hayvancılık yapmıyor. Güneysulu kadınların ev dışında yaptığı işleri hafiflemesi, genellikle hayvancılığı bırakmakla başlar. Ahırda hayvanlarının olmayışı kadınları her gün ot yapmanın, biriken kebreyi (gübre) taşımanın, elde edilen sütü besin maddelerine dönüştürmenin yükünden kurtarır. Bakmakla yükümlü oldukları canlı sayısının azalmasıyla işlerinin hafiflediğini söylemek mümkündür. Bunun dışında bundan otuz-kırk yıl önce evlerde dayanıklı tüketim ürünleri bulunmazken bugün çamaşır ve bulaşık makinesinin bulunmadığı ev neredeyse yoktur. Eskiye oranla evlerde yaşayan insan sayısı da azaldığından kadınlar hâlâ birçok işi tek başlarına üstlenmek zorunda kalmalarına rağmen “bugünlerine şükrediyorlar”.

76 yaşındaki Behice Teyze ise eski günlerden bahsederken epey eskiye, çocukluğuna, 9-10 yaşlarına geri gitmişti:

Annem beni ilkokula da vermedi. Camide okuyordum, hoca dedi ona çok güzel ezberi var, bu hoca olabilir, bunu kesme camiden. Annem, ben onsuz eve

edemem dedi. Ya dedi, (hoca) 9 yaşında bir kız için bunsuz edemem diyorsun da, bu okusun... Annem işten sebep beni okutmamış.

Ben size bir şey diyeyim mi? Kızlara eskiden kıymet vermezdiler. Kızlar eve iş etsin, inekleri beklesin, biri geldi mi annesine haber versin. Kız gitsin ineğe ot etsin. Bahçeye gitsin, bahçe yapsın. Hebisoy (diğer taraftan) kızlar okula gitmesin, oğlanlar severse okusun. Kızlara değer eskiden öyle vermezdiler. Şimdi kızlar erkeklerden ileridir bence.

Hem evdeki hem dışarıda yapılması gereken işler Behice Teyze'nin (76) çocukluğunu yaşamasına engel olmuş, dönemin "kızlar okumasın" zihniyetinin bir tezahürü olarak okula zaten gönderilmemiş, heves ettiği Kuran kursu eğitimi ise yapılacak çok iş olduğundan yarım kalmıştı. Behice Teyze'nin söyledikleri, kadınların yaşamlarını ev içindeki ve ev dışındaki işlerle sınırlandırmak zorunda bırakıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Kadınlar hane içinde ücretsiz, karşılıksız emek harcanacak tüm işlerde çok küçük yaşlardan itibaren görev alır. Özellikle ev işlerinde iş bölümünün kadın-erkek arasında değil, her yaşta kadınlar arasında yapıldığı görülür.

Kadın kadına hem çay toplayıp hem şuradan buradan sohbet ederken laf dönüyor dolaşıyor, mutlaka şuraya geliyordu: "Evin de bi hâli var ki, rezalet.", "Eve gittim mi nerden başlayacağım hiç bilmiyorum.", "Sabah çabuk çabuk çamaşırları astım ki akşam döndüm mü toplayayım.", "Yemeğim de yok, akşama bi muhlama yaparım, Allah selamet versin."

Çay toplamak için evden çıkıyorduk ancak evi aklımızdan çıkaramıyorduk bir türlü. Çaylıkta olduğumuz hemen her gün, buna benzer birçok cümle kuruluyordu. Hasat boyunca birbirimizin evine gitme fırsatımız neredeyse hiç olmuyordu ama evlerin içinden daima haberdar oluyorduk. Önceki günden yemeği olan şanslı oluyordu, akşamdan çamaşırları makineye atmayı unutan ise stresli. Ev, yalnızca işleri yaparken değil, işlerin yapılmasını düşünürken de mesai harcanan bir yerdi. Yemek, temizlik, çamaşırlar, biz evlerimize dönmeden okuldan dönen çocuklar kadınların zihnini yoğun bir biçimde meşgul etmekteydi.

Yıldırak ve arkadaşları, "Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları"nı inceledikleri araştırmada kırsalda kadınların ev işleriyle işletme (tarımsal faaliyet) işlerini birlikte, aksatmadan yürütebilecek şekilde planladıklarını, kadınların tarımsal faaliyetlerin yoğunluğuna göre ev işlerini

ayarladıklarını ifade ederler (Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan ve Kılıç, 2003). Çay tarımında özellikle hasadın art arda yapıldığı bir iki haftalık yoğun süreç kadınlar için sıkı bir planlama gerektirir. İnce temizlik denen kapsamlı ve ayrıntılı temizlik bu süreçte göz ardı edilir, şöyle bir süpürüp silmekle yetinilir. Aksatılamayan ve göz ardı edilemeyenler ise çamaşır, yemek, bulaşık gibi her gün ihtiyaç duyulan işler ve bakım emeğidir.

Ev içindeki diğer işlerde olduğu gibi bakım emeğinin yükünü de kadınlar çekmektedir. Yaşlıların ve çocukların bakımının birincil sorumlusu kadınlardır. Erkekler bu sorumluluğu “zorunda kalmadıkça” paylaşmazlar. Yazları kendisi çay eksperliği yapan, annesi çay toplayan Ülkü’nün (28) çocuklarına bu dönemde babası “bakıyormuş”. Hem bakım emeğinin hem de evdeki diğer işlerin sorumluluğun nasıl da kadınlar arasında bölüştürüldüğünü şöyle anlatıyor Ülkü (28):

Yazın öyle bi yoruluyorum, öyle bi yoruluyorum ki... Yaz çok yoğun. Bi de bizim de çay var hani. Annem evde olsa, işleri o yapsa, çocukları o baksa falan... Babam bakıyo çocukları ama hani yemek falan yapamıyor ki. Adam napacak? Biz geliyoruz, artık hangi iş kim onu bulduysa, ben birini yapıyorum annem birini. Ama çok şükür yine de. Yani annenin çalışması baya zor çocuklar olunca. Sabah ben yediriyorum, 10’da gidiyorum zaten işe, gelince de annem evde oluyo. Yemekleri annem yapıyo çoğu ya da bazen ben sabah gitmeden yapıyorum. Çok erken kalkıyoruz bazen. ... Ya bi de çok kalabalığız. Babaannem de var 90 yaşında. Onu da takip ediyon çocuk gibi. Annem diyo ki, evde sıfırda doksan arası her yaştan insan var. (gülüyor) ... Ben işe gidiyorum, annem de mecbur. Napacan? Kadında tüm görevler.

Babasının yerinde bir kadın olsaydı, örneğin Ülkü’nün (28) bir kız kardeşi olsaydı ya da teyzesi/halası onlar evde yokken evde bulunsaydı, çocuk “bakma” eylemi bambaşka bir şeye dönüşecekti. Ancak babası “çocuk baktığında” bu yalnızca çocuğun başına herhangi bir olumsuzluk gelmemesi için “göz takibinde tutulması”yla eş değer hâle geliyor. Çocuk ve yaşlı bakımında yapılması gereken mecburi ve yoğun işleri Ülkü (28) ve annesi iş bölümü yaparak bazen evden çıkmadan bazense eve döndüklerinde en hızlı şekilde gerçekleştiriyorlar. Evde olmadıklarında dahi kadınların akli ev içindeki sorumluluklarda, çocuğundan yaşlısına bakıma muhtaç olanlarda kalıyor.

3.4.İhtiyacı Karşılama: Çay Tarımı Dışında Köydeki İşler

Güneysulu kadınlar ev içinde ve çay tarımında harcadıkları emeğin dışında da birçok alanda emek harcamayı sürdürürler. Bu emeğin harcandığı alan ise köylerdir. İlçede ve ilde yapılmayan birçok faaliyet, köy içinde bazen mecburiyetten bazense haneye katkı sağlama amacıyla yapılır: Hayvancılık ve beraberinde getirdiği işler (ot yapmak, hayvan gübresi taşıma-yaprak süpürmek), geçimlik tarım, odunculuk gibi...

Güneysu’da hayvancılık inek, öküz, dana gibi büyükbaş hayvanlarla yapılır. Çay tarımının yaygınlaşmasından önce büyükbaş hayvancılık yaygın olarak yapılır, yazları yaylalara çıkarılan hayvanlar kışın ahırlara doldurulurmuş. Çay tarımının yaygınlaşmasıyla birlikte hayvancılık azalmaya başlar (Özyurt, 1989: 60). Günümüzde 50 yaş üzeri kadınlardan bazıları büyükbaş hayvancılığı sürdürse de gençlerde hayvancılığa dair bir ilgi görülmemektedir. Hayvancılığın yaz-kış bağlayıcı bir iş olması, artan yem maliyetleri nedeniyle karşılaşılan maddi güçlükler gibi nedenlerle hayvancılık büyük ölçüde terk edilmiştir.

Demet (22), hayvancılıkla ilgili soruma babasının hayvanları çok sevdiğini, evlerinde her zaman tavukları, köpekleri olduğunu söyledi. Görüşme yaptığımız dönemde ise ahırlarında bir tane sığırları vardı. Bakımıyla baban mı ilgileniyor diye sorduğumda, “Genelde babam. Ama şöyle, babam hiçbir işi tam yapamaz. O yüzden hani mesela annem sürekli bi müdahale... Babam mesela çok sever hayvanları ama annem de gider arkasını toplar yani, anladın mı? Babam biraz dağınık iş yapar,” cevabını aldım. Sağma işlemini de babasının yaptığını ama “annesiz olmasa işlerin bu seviyeye gelmeyeceğini”, evlerinde hayvancılığın “ekip ruhu” ile sürdürüldüğünü gülerek anlattı Demet. Hayvancılıkla geçimlik düzeyde ilgilenen nadir erkeklerden biriydi Demet’in babası, ancak o da eşinin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Bunun dışında bölgede hayvancılıkla uğraşan erkeklerin ise bu işi ticari amaçla yaptıkları ve birden fazla hayvanlarının olduğu görülür. Geçimlik düzeyde hayvancılık daha ziyade kadınların ilgilendiği bir durumdur.

20-30 yıl önce kadınlar tarafından hazırlanan tereyağı, peynir gibi temel gıda ürünleri pazar ve marketlerden alınmaya başlanmış; yoğurt yapımı için gerekli olan süt ise hayvancılığı sürdüren yerel üreticilerden karşılanır olmuştur. Tarımsal üretim, ev içi emek gibi emek-yoğun işler yürüten kadınlar bakımından hayvancılığın terk edilmesi yüklerinin hafiflemesini sağlamıştır. Bu durumu, hayvancılığı sürdüren bir kadının yapması gereken işlere bakarak daha iyi anlayabiliriz..Ahırda sadece bir ineği olan bir

kadın, sabah erken saatte uyanıp ineğinin yemini, otunu verir. Ayrıca, kebresini (hayvanın dışkısı, gübre) çıkarır, hayvanın altını yaprak serer. Öğlen suyunu vermek için yanına uğraması gerekir. Akşam tekrar yemeğini verir, sağlıyorsa sütünü sağlar. Ahırda işi bitince bu sütü kaynatmak zorundadır, kaynatılmayan süt daha çabuk bozulur. Süt kaynatıldıktan sonra dinlenmeye bırakılır. Böylece ertesi günün sabahında ahır işinden sonra yapılacak olan bellidir: Sütü değerlendirmek. Gününe ve sütün miktarına göre yoğurt, yağ ya da peynir yapılır.

Ahırdaki işlerin yürümesi için ahır dışında yapılması gereken bazı işler bulunur. Hayvanın yiyeceği ot hazır alınabileceği gibi yazları günlük yapılan taze ot, kışları ise yazdan yapıp serilip kurutulmuş ot tercih edilebilir. Yaz döneminin yoğun çay ve tarım temposuna bir de hayvanı doyurmanın telaşı eklenir. Yine aynı şekilde sonbahar mevsiminde, ahırda hayvanın altına serilmesi için yaprak süpürme işi yapılır. Ekim sonu, Kasım başı gibi, havanın yağmurlu olmadığı bir günde yapraklarını dökmüş ağaçların altından yapraklar süpürülür, bezlere koyulur. Ağaç yaprakları ormanın içine dökülmüşse yaprak süpürme işi daha da zorlaşır. Yaprak ormandaki çalı çırpıdan, diğer bitkilerden ayırmak gerekir. Beton yolların kenarına sıralı dizilen ağaçların yapraklarını almaksa daha kolaydır. Son yıllarda köylerde beton yolların artmasıyla bu işi yapan az sayıdaki kadının işi de kolaylaştı. Ormanın içinden değil, beton yoldan yaprak süpürülüyor. 2020 Kasım ayında eşimin annesinin ineği olduğu için onlarla beraber ilk kez ben de gittim yaprak süpürmeye. Uzun bir tırmık ve kırılmış çaylıktan yapılan çalı süpürgeleriyle yaprakları süpürdük. Otuz çuval yaprağın kamyonla yüklenmesine varana kadar kadınlar ilgilendi. Yaprak süpürmede dikkatimi en çok çeken şey kadınların bu işi birbirleriyle sohbet ede ede, eğlene eğlene yapıyor olmasıydı. Benzer bir durumla zaman zaman kadınlarla birlikte çay topladığımızda da karşılaşırıyordum. Acele etmiyorlar, birlikte olmanın, dışarıda olmanın tadını çıkarıyorlardı adeta. Dışarıda olmanın, (kadınlarla) bir arada olmanın hafifliği yapılan işin yükünü de hafifletiyor gibiydi.

Yasemin (33), köyde doğup büyümesine rağmen bahçe işlerini önceden pek sevmediğini, nasıl olsa kayınvalidesinin bahçecilikle uğraştığını ama bu yıl pandeminin de etkisiyle bahçede vakit geçirdiğini, fasulye, mısır, lahana ektiğini söyledi. Bahçeciliğe dair düşüncelerini ise şöyle ifade etti: “Yaşlandıkça var ya insan seviyo. Önceden hiç ilgilenmeyi sevmiyodum ama bu sene var ya, yaş da gidiyo ya hani, şimdi geliyor bana ki artık bırakamam, hep ederim.” Yasemin’in, henüz genç

olmasına rağmen yaşı ilerledikçe bahçeyle kurduğu ilişkinin değişmesini “yaş almasına” bağlaması, bu tez kapsamında görüşme yaptığım ve gözlemlediğim kadınların durumuna da uyuyordu. Hayvancılık ve bahçecilikle ilgilenen kadınlar genellikle orta yaş ve üzerindeki kadınlardı.

Aynur Teyze’ye (59), İstanbul’da doğup büyüyen, en küçüğü 27 yaşında olan çocuklarının burada, Aynur Teyze’nin yaşadığı şartlarda yaşayıp yaşayamayacağını sorduğumda çocuklarının Rize’yle, onun kurduğu bağı kurmadığını açıkça ifade ediyor ve ancak bir gün mecbur kalırsa gelip burada yaşayacaklarını da ekliyordu: “Mecbur kalsa yaşar. İmkân varsa durmak istemez. Burayı sever, öyle odun da iner alır soba da yakar ama ben beğenmem onları etrafı hep toz ederler. Mecbur kalmasa yaşamaz tabii.”

Her ikisi de köyde yaşayan Zehra (54) ve Aynur Teyze (59), köydeki işlerin hiç bitmediğini ve çay tarımının sadece çay toplamaktan ibaret olmadığını, çay tarımının yanında ev, bahçe ve hayvancılık işlerinin de durmaksızın sürdüğünü anlattılar. İkisinin de anlatıları on yıldan daha eskiye dayanıyordu. Bugün bu işlerin birçoğu sona ermiş, hafıflemiş ya da bir kolayı bulunmuştu. Ama üstlerinden kalkmamıştı:

Buranın işi çok zor. Evlendim. Ben aşağıda (anne-babasıyla yaşadığı ev) hiç iş yapmazdım, dışarı bağ-bahçeye çıkmazdım. Geldim buraya, dağları aldılar beriye.¹⁴ Çaylık yap, çaylık sök, set yap. Hiç bilmediklerimi yaptım. Ama mecbur yapıyosun yani. Ahir inek dolu. İki tane sağılan, öküz, dana; inek çok yani. (Zehra Teyze, 54)

Eskiden öyle değildi. Kalktığın zaman sabah ineğin var, önce onu yapacaksın. Yemek edeceksin. Kebre (gübre) taşıyacaksın. O zaman çalışırdık yani akşama kadar. Şimdi istesem de çalışmam. Yok yani. İneklerimiz olurdu iki üç tane. Göç ederdik. Babamın orda mezreye. (Dığla dedikleri, yine hayvanların otlayabileceği, yazlık yeri) Kar yağdığı zaman inekleri alır gelirdik. Köye indiğimiz zaman derdik şehre geldik. Sanki geldik İstanbul’a. Köye inicez de

¹⁴ Güneysu’da tarım arazileri büyük oranda dağlara kuruludur. Zehra Teyze’nin evliliğinin ilk yıllarında (35-40 yıl önce) gelin geldiği hanede çay ekimi/dikimi de sürmekteymiş. Dağlık alanlardaki odunların kesilmesi ve çaylığa çevrilmesini bu şekilde ifade ediyor Zehra Teyze. “Dağları beriye almak” aynı zamanda “çok çalışmak, koca dağları hakimiyeti altına almak” gibi anlamları da karşılıyor.

bi dünya görücez. Böyleydi. Dumanların altına büyümüşüz. Ama hiç unutmam onları. Şükredenlerdenim. (Aynur Teyze, 59)

Köylerde yaşayan kadınların büyük çoğunluğu, işlenmeden tüketilmesi mümkün olmayan çay bitkisinin yanında, günlük tüketilebilir besinlerin (karalahana, fasulye, mısır) yetiştirilmesiyle de ilgilenir. Geçimlik üretim olarak adlandırılan bu faaliyette ürünler, üreticinin tüketimi için üretilmekte, bu üretimden ticari bir kazanç sağlanmamaktadır (Aruoba, 1973). Özellikle karalahana, Rize’de sevilerek tüketilen bir besin olduğundan yılın farklı zamanlarında fide dikimi yapılarak her mevsimde yeni ve taze lahana yaprağının bulunmasına dikkat edilir. Lahanayla ilgili, “Bi lahana olsun, başka bi şe aramam,” “Önüme bi tabak kavurma, bi tabak lahana koysalar lahanayı yerum,” “Bizum yemeğumuz budu da,” gibi cümleleri sıkça duydum.

Geçimlik üretimden tıpkı çay tarımında olduğu gibi kadınlar sorumludur. Erkekler nadiren fasulye bitkisinin uzaması için gerekli olan ip germe işine ya da harçının vurulmasına (kazık dikmek) ya da üzüm toplamaya¹⁵ yardım ederler. Bunun dışında tarımsal üretimin diğer aşamalarında yer almazlar.

Köylerde geçimlik üretim; hayvancılık ve ona bağlı olarak ot biçme, kebre (inek gübresi) taşıma, yaprak süpürme gibi faaliyetler kadınlar tarafından yürütülürken, özellikle kış mevsimini köyde geçirenlerin ihtiyaç duyduğu yakacak odunun temininde kadınlar ve erkekler birlikte hareket ederler:

Bizim babamsız ebbedi (asla) odun ettiğimiz yok idi. Ağabeylerim gelirdi, taşırdı. Ama bazı eve de erkek olmadı mı mecbur kadın yapar. Eşim yok iken ben yaptım. Odunu da yaptım, ineği de yaptım, geleni de ağırladım. Kim yapacak? (Behice Teyze, 76)

Köydeki birçok işte kadınlar yalnız ya da birbiriyle dayanışma içinde hareket ederken evlerde kışın yakılacak odunun temininde kadın-erkek birlikte hareket edilmesi büyük oranda odunun kas gücü gerektiren bir iş olmasıyla ilgilidir. Kas gücü gerektiren, ağır bir iş olan odun kesme işini bile erkekler kadınlar olmadan yapmamaktadır.

¹⁵ Rize’nin meşhur “kokulu kara üzüm”ü her yıl Eylül-Ekim aylarında olgunlaşır ve bu üzümün toplanması, şirasının çıkarılması, pekmez ve yöresel tatlı “pepeçura”nın yapılması yine büyük oranda kadınların sorumluluğundadır.

4. ÇAY TARIMI

Rize’de¹⁶ çay üretimi denemelerine 1924 yılında başlanmışsa da çay tarımı için uygun şartların geliştirilmesine yönelik çalışmalar 1940 tarih ve 3788 sayılı Çay Kanunu ile hız kazanmıştır. Yıllar içerisinde birçok kanun ve çalışma ile çay bahçeleri artırılmış, fabrikalar kurulmuştur. 1950’li yıllarda üretilen çayın işlenmesi, değerlendirilmesi ve pazarlanması devlet tekelindeyken 1970’li yıllara gelindiğinde 1497 sayılı Çay Kurumu Kanunu ile Tekel Genel Müdürlüğü’nün çay üzerindeki görev ve yetkileri Çay Kurumu’na devredilir. 1984 yılına gelindiğinde ise 3092 sayılı kanunla çaya getirilen devlet tekeli kaldırılır (Sariahmetoğlu & Tanrıvermiş, 1997: 30-32). Bu tarihten itibaren devlete ait olan ÇAYKUR’un yanında birçok özel çay fabrikası faaliyete geçirilmiş, çay, serbest piyasa ekonomisinin bir ürünü hâline gelmiştir.

Çayın Rize’de yetiştirmeye uygun, verimli bir tarım ürünü olduğu anlaşıldıktan sonra yerli halk tarafından “bozger” adı verilen sık çalılı ve ağaçlı küçük ormanlar çalılardan temizlenmiş ve ağaçlar kesilerek çay tarımı için alan açılmıştır.

Şekil 9: Ağaçların kesilerek çaylığa dönüştürüldüğü ormanlık bir alan

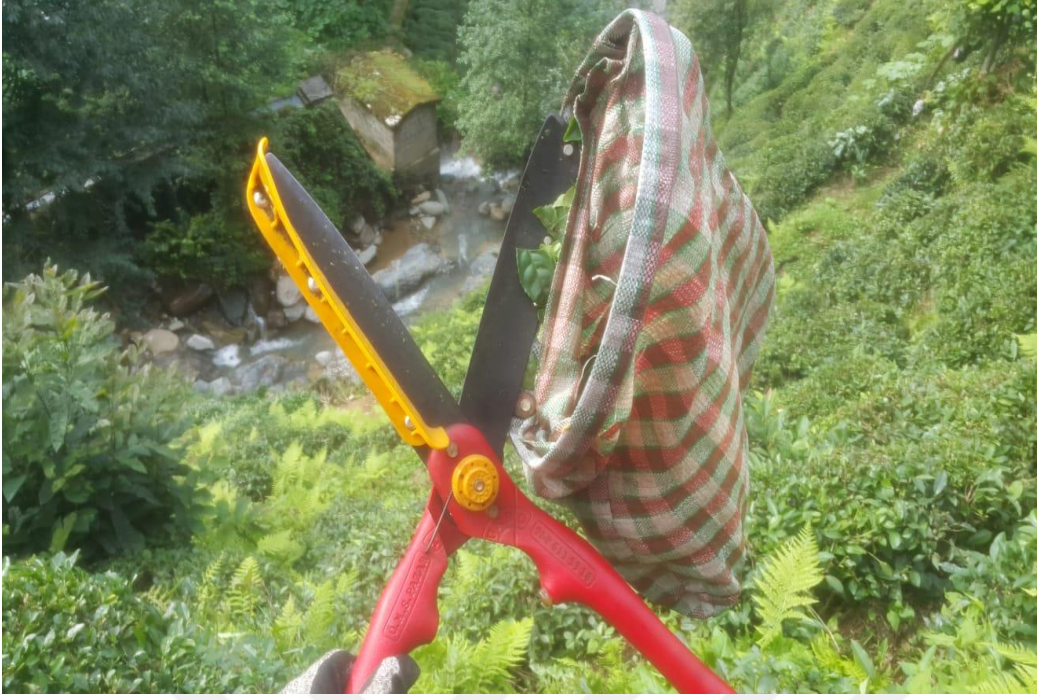
¹⁶ Türkiye’de ilk çay tarımı denemesi, 19. yüzyılın sonlarında II. Abdülhamit Devri’nde Japonya’dan alınan çay tohumlarının Bursa’da ekilmesiyle gerçekleşir. Ancak ekolojik koşulların elverişsizliği nedeniyle bu deneme başarısızlıkla sonuçlanır.

Bozgerlere ve daha önce mısır, fasulye gibi tarım ürünlerinin yetiştirildiği bahçelerin bir kısmına çay tohumu ekilmiş, yıllar içerisinde çay bitkisinin yayılımı ve tarımsal faaliyetteki oranı artmıştır. Rize’de çayın ekili olduğu tarım arazisini ifade etmek için “çay bahçesi” tanımından ziyade “çaylık” ifadesi kullanılır. Sahanın bilgisini ve kendi oluşturduğu terimleri korumak amacıyla bu çalışmada ağırlıklı olarak çaylık ifadesi kullanılacaktır.

Çayın yetişmesi için bol yağış, %70 nem ve hava sıcaklığının 14 derecenin altına düşmemesi önemlidir (Taşkın, 2007: 8). Yağış, sıcaklık ve nem gereken seviyede olduğunda genellikle üç sürgün çay toplanır. Bazı yıllarda yaz mevsiminin daha uzun seyretmesi, yağmurun düzenli yağmasıyla dördüncü sürgün çay da toplanabilir. Sürgün kelimesi, çay hasadının yapıldığı, ortalama 20-25 günlük bir periyoda karşılık olarak kullanılır. Üç döneme ayrılan hasadın her bir dönemi, bir sürgün olarak ifade edilir. Dördüncü sürgünün toplandığı dönem, genellikle çayın erken olgunlaştığı, birinci sürgüne erken başlanılıp üçüncü sürgünün erken bitirildiği dönemlerdir. Toplandığı senelerde, dördüncü sürgün Ekim ayı sonlarına denk gelir.

Rize’de geleneksel çay tarımında 1970’li yıllardan itibaren suni gübre kullanılmaktadır. Kimyasal gübre dışında kimyasal ilaçların kullanımı ise yasaktır. Suni gübrenin kullanılmadığı, bilinçli organik çay üretimi denemelerine ise ilk kez 2009 yılında Hemşin dolaylarında başlanmış, 2014 yılından itibaren Güneysu’da da küçük ölçekte organik çay üretimi faaliyeti görülmüştür.

Çayın Rize’de yetiştirilmeye başlandığı ilk yıllarda çay elle toplanırken, bugün çay makası ile toplanıyor. Çay makası, otuz santimetrelik büyükçe bir makasın bıçak kısmına otuz, kırk santimetrelik bir torbanın ekli olduğu bir araç olarak tanımlanabilir.

Şekil 10: Çay makası

Şekil 11: İki buçuk yaprak çay: Çay filizinin taze ve en tepe yaprakları

Kaliteli ay elde etmek için çay bitkisinde sürgünün “iki buçuk yaprak” kadarının toplanması öngörülüyor. Makasla toplarken bu yaprak miktarından çok daha fazlası toplandığı için çayın kalitesinde düşüş yaşanıyor. Çayın kalitesini korumak için 1970-1980’li yıllarda ay Kurumu, reticinin sattığı çayın iki buçuk yaprak olmasına dikkat etmiş, hatta 1981 yılında uyguladığı sıkı politikalar nedeniyle çay üretimi önceki yıla göre %16.6 azalmış, en düşük düzeyde seyretmiştir (Kacar, [yıl yok]: 376). 1984 yılında çayda devlet tekeli kaldırılıp özel fabrikalar çay işlemeye başlayınca artan yaş çay talebinin karşılanabilmesi için makas kullanımı artmış ve artık elle toplama işlemine son verilmiş. Anneannem ne zaman çay toplarken sızlandığımızı görse başlardı anlatmaya:

“Eey gidi. Biz ha bu ayluklari üç defa dnerduk bi sefere. Nedur, bu filiz açmış, buni topla. Hebiri amamış, uzanmamış, oni birak başka sefere oni topla. Öyle diye diye bi çaya (bir sürgün)  defa dolanuduk ayluklari. Vur seneye, alti yedi sefer gezerduk buralari. (O dönemde üçüncü sürgün genellikle yetişmiyormuş. İki sürgün çay ancak alınabiliyormuş) Makas olsa bal edersun. Parmak uclarumuz hep patlardi. Kanlanurdi. şini çay toplamağa ne var, siz bi da o zamani corseydunuz.”

30 yılı aşkın süredir çay makasla toplanıyor. ay toplayabilmek için bu makasın belirli bir hızda sürekli olarak açılıp kapatılması gerekiyor. Kas gücü gerektiren bu hareket sürekli olarak tekrarlandığı için belirli bir sreden sonra kollarda ve boyunda ağrı başlıyor. Kişinin çaylık kariyerine bağlı olarak hissettiği ağrı ve acının eşiği de değişiyor. Görüşme yaptığım, yazın birlikte çay topladığım, alım yerinde ya da çay döneminde aylıklarda karşılaştığım tüm kadınlar ve erkekler, çay işinin zor ve yorucu olduğunu kabul ediyor. Yine de alım yerinde çay satmak için çay kamyonunu beklerken duyduğum şu cümlelere benzer ifadelere daha önce gündelik sohbetlerde de rastlamıştım:

“Tamam, ay zordu, kolay iş değildi. Ama bi funduk toplamak gibi da değildi hoş. Funduğun gübresi var, ilaci var, kollar yukari daldan toplamasi var, serdun, oldi ki yağdi yağmur, serduğun yerden toplayu bi daa sermesi var. Hava yağmurli gitti mi finduğun perişan olu. Ama ay öyle midu? Biz yağmurlan da toplayik, gneşlan da. Geldun sattun, işun bitti aylan. Hebir günü düşünmek yok.”

Çayın fındık dışında herhangi bir tarım ürünüyle kıyaslandığını duymadım. Hem Rize'nin Fındıklı, Ardeşen, Pazar ilçelerinde fındık üretiminin yapılıyor olması hem de fındık tarımının yoğun ve ağırlıklı olarak yapıldığı Trabzon, Giresun, Ordu gibi şehirlere coğrafi yakınlık, fındığın çayla kıyaslanmasında etkilidir.

Çay tarımının hemen her aşamasında önemini koruyan bir mesele de hava durumudur. 2021 yılı Rize için bol yağışlı bir yıldır. Bu durum çaylığa giderken iş kıyafetlerimizin üzerine yağmurluk, ayağımıza çizme giymemize, eğimli arazilerde çay toplarken toprağın yağmur suyuna doyması sebebiyle kayıp düşmemize, çay çuvallarımızın yağmurlu olmayan zamanlarda 20-30 kilo olması gerekirken yağmurun etkisiyle 40-50 kiloyu bulmasına, çay topladığımız arazi eve ya da korunaklı bir alana yakın değilse yağmurda ya da ıslak çaylıklarda yemek yememize neden oldu. Üçüncü sürgün çay Ekim ayında toplandığından ve hep yağmurlu olduğundan yağmurluklarımızın içine süveter, hırka giymek zorunda kaldık.

Güneşli havalarda çay toplamak ise öğlen saatlerine doğru zorlaşır. Güneşten korunmak için kullanılan fötr şapkalara rağmen güneşin tepede olduğu saatler bunaltıcı ve yakıcı olur. Bu nedenle bazı üreticiler havanın güneşli olduğu gün ve haftalarda çaylığa sabah çok erken saatlerde giderek öğlen güneşi vurmadan çaylıktan çıkmayı hedefler. Güneş, toplanan çayın çuvalda ya da serildiği bezde kuruyup yanmasına neden olacağından toplanan çaylar serin ve gölge bir yerde muhafaza edilmeye çalışılır ve yoğun güneşe maruz kalmadan satmaya götürülür.

4.1.Çay Zamanı ve Çayın Zamanının Belirleyicisi Olması

Çay bitkisi, ortalama altı aylık bir zamana yayılarak üç dönemde toplanan çok yıllık bir bitkidir. Birinci sürgün Mayıs-Haziran aylarını, ikinci sürgün Temmuz-Ağustos aylarını, üçüncü sürgün ise Eylül-Ekim aylarını kapsar. Her sürgün arası ortalama 45-50 gün sürer. İklim koşullarının etkisiyle her yıl, birinci sürgüne başlanılan tarih diğer sürgünlerin tarihini de aşağı yukarı belirlemiş olur. Ve bölge insanının faaliyetleri, ikiye bölünmüş zamana göre şekillenmeye başlar: Çaydan (hasattan) önce, çaydan (hasattan) sonra.

Çayın olgunlaşmaya başladığı, hasadın yaklaştığı haberi şehir dışındakilere verildikten sonra hareketlilik başlar. Başka bir şehirde yaşamasına, bir düzen kurmasına rağmen çay tarımını sürdüren üreticiler, eğer çalışıyorlarsa işlerinden izinlerini bu döneme ayarlar. Birer ikişer otobüs, uçak biletleri alınır, yola düşülür. Köyde olanlar

özledikleri komşuları ya da akrabaları geleceği, gelip de tekrar evini “şenlendireceği” için heyecanlanırlar. Çünkü önceki yıl çayını bitirip devamlı yaşadıkları şehre dönüş yapan komşu-akrabanın gidişi hüznü sebep olmuştur. “Etrafları (evinin etrafı) ıssızladı (ıssızlaştı)”, “Evi tenhada kaldı”, “Işıkları söndü”, “Gidecek kapımız kapandı,” şeklinde ifadelerle bu hüznü dile getirilir. Bu nedenle bir sonraki yılın ilk sürgünü aynı zamanda bir kavuşmanın da zamanıdır, Karadeniz türkülerine konu olmuş bir kavuşmanın: “Gurbet elde dardayım/ İşler bozuk zordayım/ Bekle Fadime bekle/ Çay zamanı ordayım yarum yarum...”¹⁷

Şehir dışından gelen çay üreticilerinden bazıları, her sürgünün ardından geldikleri şehre geri dönerken bazıları da yaz döneminin tamamını Rize’de geçirirler. Sürgün aralarında geri dönenlerin birçoğu, ailecek geldikleri için aile üyelerinin geldikleri şehirdeki iş/eğitim durumu nedeniyle dönmek zorunda kalır. Yaz mevsiminin tamamını burada geçiren kadınların çoğu çocukları “babalarıyla, anneleri olmadan kalabilecek kadar büyüyen” kadınlardır.

Birinci ve üçüncü sürgünün okul dönemiyle çakışması ise hem anne hem çocuk için problemdir. Bu durum her yıl farklı çözüm arayışlarına neden olur. Kadınların kimi çocuğunu yakın bir akrabasına emanet ederken kimisi okulun son ve ilk haftalarında çocuğu okula göndermeyerek bu problemi aşmaya çalışır. Her yıl birinci sürgünde İstanbul’dan Güneysu’nun bir köyüne gelen Fatma’nın (14) ailesi ikinci yöntemi tercih ettiği için Fatma, “Karnemi hiç ben alamıyorum ki. İlk hafta gidip kitaplarımı da ben alamıyorum. Liseye geçtim, yine ilk haftasında yoktum. Ben gittiğimde herkes kaynaşmıştı çoktan,” diyerek çayın, onun okula gideceği zamanın belirleyicisi olmasına karşı memnuniyetsizliğini dile getirmişti.

Şehir dışından gelenlerin Rize’ye gelip gidecekleri tarihleri, Rize’de kalacakları süreyi çeşitli faktörlerle birlikte şekillendiren çay hasadının zaman üzerindeki bu belirleyiciliği, şehir dışından gelenlerle sınırlı kalmaz. Şehir dışından gelenler çayın zaman çemberine yerleşirken yerli halk, bu çemberin etrafında gündelik yaşamını kurgular. Yaptıkları kısa ya da uzun süreli planlarda çay zamanı belirleyici öge olarak yerini alır.

¹⁷ İsmail Türüt, “Çay Zamanı Ordayım” türküsü.

Sevgilimle evlenme kararı aldıktan sonra düğün için bir tarih belirlememiz gerekiyordu. Eğitim, iş vb. kişisel sebeplere dayanarak belirlemeye çalıştığımız tarihe, hiç de kişisel olmayan bir sebep müdahil oluyordu: Düğün hangi çay döneminden önce ya da sonra olacaktı? Nişanlandığımız günden bu yana düğün tarihiyle ilgili sorulan soruların ardına bir tavsiye/temenni olarak eklenmişti şu cümle: “Aman çaya denk gelmesin de!” Çünkü çay hasadıyla düğün süreci çakıştığında hem düğün sahiplerini hem de davetlileri zora soktuğu biliniyordu.

Rize’de düğün öncesi gelenekler (oda donatma, çeyiz serme, kına gecesi) varlığını sürdürür. Şehir dışından gelecek olan davetliler genellikle düğünden bir hafta önce gelerek bu etkinliklere katılır. Davetlileri genellikle düğün sahipleri ya da yakın akrabalar ağırlar. Hasat ve tören denk geldiğinde düğün sahipleri hem neredeyse tüm günü kapsayan çay toplama faaliyetini yürütmek hem de misafirleriyle ilgilenmek zorunda kalır. Komşu ve akrabalar düğün, cenaze gibi durumlarda yardımını eksik etmediği hâlde içine düşülen “telaş”, üreticiyi yormaya yeter. Çok yakın akraba ya da komşu düğünü söz konusu olduğunda o gün çay toplanmaz. Ancak bir “tanıdık” düğününe davetli olanlar için gündüz çay toplayıp akşam düğüne gitme durumu söz konusudur.

Yöre halkı için tatile gitmek, yakın bir zamana dek “şehir dışındaki akrabaları ziyaret etme” eylemine karşılık geliyorken son yıllarda genç ve orta yaş kuşağın tatil planları Türkiye’nin farklı bölge ve şehirlerini kapsamaya başlamıştır. Ancak çay üreticisi için tatil zamanını, “bu zamanda Bodrum bir başkadır” , “tam Alaçatı’ya gidilecek dönem” gibi ifadeler ya da ucuz rezervasyon imkânı değil, hasat belirler.

Çayın zamanını belirlediği durumların belki de en ilginç sağıktır. Rize’de hastanelerin hasat döneminde daha sakin olduğu görülür. Hastalar, tıpkı pandemi döneminde olduğu gibi, erteleyebilecekleri bütün hastalıkların tedavisini ertelerler. Üstelik ertelenen yalnızca tedavi değildir, yaz döneminde ameliyatların da ertelendiği görülür. Genellikle bel, kalça, diz ağrısı gibi şikâyetler nedeniyle hastaneye başvuran, yapılan muayene ve tetkikler sonucu ameliyat olmaları gerektiği söylenen bu hastalar, “iş zamanı olduğu için” doktordan ameliyatı ertelemesini ve şimdilik ağrılarına iyi gelecek bir ilaç vermesini talep eder. Bu hastaların çoğunluğu üçüncü sürgünün ve bahçe işlerinin bitmesinin ardından ameliyatlarını olur.

4.2.Hasada Hazırlık: Budama, Gübreleme ve Ot Temizliği

Çay hasadına başlamadan önce, bitkinin verimini artırmak ve bakımını sağlamak için yapılması gereken bazı işlemler vardır. Yılda bir kere olmak üzere çaylıklarda gübreleme ve budama yapılırken, tekrarlayan bir işlem olarak ot temizliğinin her sürgün öncesinde yapılması gerekir.

Şekil 12: Önde budanmış, arkada budanmamış çaylıklar

Çay bitkisi, doğada kendi hâline bırakıldığında beş-yedi metre boyunda bir ağaç formunu alabilir. Ancak bitkinin tarıma uygun uzunluğu 50-60 cm aralığındadır. Bu miktardan daha fazla uzadığında hem sürgün verimi azalacağından hem de çay yaprağının hasadı güçleşeceğinden çaylıklarda budama işlemi yapılır. Bitkinin budaması, yerden 20-25 cm yüksekliğinden yapılır. Çay bitkisi, ortalama 45-50 cm olduğunda tekrar yaprağı toplanabilecek hâle gelir. Budaması yapılan çaylıktan o yıl için çay alınması beklenmediğinden devlet tarafından budanan çaylığa karşılık üreticiye budama desteği verilir. Bu destek, budanan çaylığın üç sürgünde kazandıracağı maddi gelirin ortalama olarak 3'te 1'ine denk gelir.

Budama işlemi çaylık arazisinde dönüşümlü olarak her yıl ÇAYKUR'un belirlediği orana göre yapılır. Geçtiğimiz yıllarda bir dönüm çaylığın 10'da 1 oranında olacak

şekilde budama yapılırken 2022 yılı için bu oran 7’de 1 olacak şekilde düzenlendi. 2021 yılının Eylül ayında bu bilgi ÇAYKUR tarafından yayımlandığında üreticilerde tepkilere neden oldu. Çaylıkların budana budana ufaldığından, uzamasına fırsat verilmeden tekrar budama vaktinin geldiğinden bahsedildi. Ancak, budama yapmayan üreticiler, budama yapmadıkları yıl ÇAYKUR’a çay satamayacağı için budama kararlarından duyduğu memnuniyetsizliği yer yer dile getirse de budama işlemini yaparak ÇAYKUR’la işbirliğini sürdürür.

Budama işlemi genellikle üçüncü sürgünün bitiminden (Kasım), sonraki yılın ilk sürgününün (Mayıs) başlangıcına dek yapılır. Geleneksel olarak budama, budama makasıyla yapılırken son yıllarda çay budama makineleri çoğalmış, bazı küçük üreticiler dışında elle budama işlemi neredeyse terk edilmiştir. Elle çay budamak yoğun emek isteyen bir iş olduğundan, makine hem zamandan hem emekten tasarruf sağlar.

Hane içindeki işbölümünde çay hasadı süresince yapılan birçok işi kadınların sorumluluğuna terk eden erkeklerin, çay bahçesini gençleştirmek, çaylıktan alınan verimi artırmak amacıyla yapılan hasat öncesi işlerde sorumluluk aldıkları görülür. Budamayı kendileri yapar ya da budama yaptıracak birini bulurlar. Eğer üretici budamayı kendi yapmayacaksa genellikle akrabadan, köyden tanınan bir kişiye yaptırır, budama işlemi için yabancı/göçmen işçi kullanımına rastlanmaz. Budamanın hangi çaylığa, ne zaman, kim tarafından yapılacağına hanedeki erkek/ler tarafından karar verilir. Yine hasat öncesi işlerden olan gübrelemede de hangi gübrenin, nereden, ne kadar alınacağına erkeklerin karar verici konumunda olduğu görülür.

Çay budama işini genellikle erkekler yapmasına rağmen, budama yapan kadınlara da rastlanır. Özellikle makasla budama yapıldığı dönemde budama işi daha yorucu olduğu ve uzun sürdüğünden kadınlar budama işinde daha sık görev almaktayken, bugün budamada makineleşmeyle birlikte kadınlar bu alanda daha az görünürler. Bunda, toplumun “budama erkek işidir,” , “motor (makine) kullanmak erkek işidir,” düşüncesi de rol oynar. Altmışlı yaşlarında olmasına rağmen dinç ve sağlıklı bir kadın olan kayınvalidem, makine ile çay budarken yoldan geçen bir köylü (erkek) ona, “Bi bu kalmıştı yapmadığın. Güzel de budamışsın,” diyerek hem beğenisini hem de şaşkınlığını belirtmiş.

Hasada hazırlık olarak yapılan bir diğerk işlem, gübrelemedir. Yaygın olarak kimyasal gübre kullanılır. Bu kimyasal gübrelerin en bilineni ise 25.5.10 adı verilen azotlu gübredir. Genellikle Mart-Nisan aylarında yapılan gübreleme işleminin şehir dışından gelen bazı üreticiler tarafından birinci sürgünün (Mayıs-Haziran) ardından yapıldığı da görülür.

Gbrelemeyi nasıl ve kimle yaptıklarını sorduğumda görüşmecilerim bunu ailecek yaptıklarını, baba, eş ya da erkek kardeşlerin gübreyi taşıdığını, kadınların da çaylığa dağıttığını ifade ettiler. Gübrenin satın alınmasında ve taşınmasında erkekler n plandayken, çaylığı gübreleme işini kadınlar üstlenmektedir.

Çay, çok yıllık bir bitki olduğundan ve sert çalılık formunda yetiştiğinden çaylık toprağının pamuk, tütün gibi bitkilerin üretiminde olduğu gibi sürülmesi beklenmez. Çayla ilgili yapılan bazı araştırmalarda toprağın sürülmesinin ve havalandırılmasının bitkiye fayda sağladığı iddia edilse de, hem çay bitkisinin yapısı hem de arazi koşulları bu işlem için uygun değildir. Bu nedenle çay hasadından önce tekrarlanarak yapılan tek işlem, çayı ottan arındırmaktır. Ot temizliği, her sürgün döneminde, hasat öncesi yapılır. Bu işten bir hafta, on gün sonra çay toplanmaya başlanır. Arazinin büyüklüğüne göre ot temizliği bazen çay sezonunun içinde de yapılır.

Rize'nin yağışlı ve nemli bir bölge olması ve çayın verimini artırmak amacıyla toprağaya verilen kimyasal gübreler, çaylık içindeki otların çoğalmasına neden olur. Otun temizlenmesi geleneksel olarak orakla ya da son yıllarda yaygınlaşan ot biçme makineleriyle yapılır. Ot biçme makineleri henüz kullanımda değilken erkekler hasat öncesi gerçekleştirilen bu işleme katılmıyordu. Makine kullanımının yaygınlaşması bu durumu kadınların lehine değıştirmiş, erkekler ot temizliğine kadınlarla birlikte gitmeye başlamıştır. Ot biçme makinesi, tıpkı budama makinesinde olduğu gibi çoğunlukla erkekler tarafından kullanılsa da zamanla kadınların kolaylıkla kullandığı hafif makinelerin piyasada yer bulmasıyla kadınlar tarafından da kullanımı yaygınlaşmıştır. Ancak kadın-erkek ot temizliğine birlikte gittiğinde yine makineyi erkek kullanmaktadır. Sahada olduğum süreçte, kadınların ot biçme makinesinin satın alınması için ısrarcı olduğunu, satın alma gücü erkekğin elinde olduğundan bu konuda erkeklere “baskı yaptıklarını” söylediklerine şahit oldum. Makineyle ot yapmak elle yapmaktan daha hızlı ve konforlu olduğundan kadınlar ot biçme makinesini üzerlerindeki iş yükünü hafifletmenin bir aracı olarak görüyorlar.

Eski dikilmiş ya da eski budanmış çaylıklarda ot daha az olabilirken, yeni budanmış 20-25 cm çaylıkların üstü ve içi tamamen ota karışabilir. Ot, kimi arazide çok, kimi arazide az gözükebilir. Ot, birçok değişkene bağlı olduğu için bir dönüm arazinin otunun ne kadar sürede yapıldığını ortalama olarak ifade etmek mümkün değildir.

Çay tarımında emek yoğun bir biçimde çalışan kadınların hemen hepsi, en zor olanın ot temizlemek olduğunu dile getiriyorlar. Üçüncü sürgün çayın beklendiği ara dönemde kadınların sohbet ettiği kalabalık bir masada, “Çay bir şey değil de, o kadar otu kim edecek?”, “Bir gün ot edeceğime üç gün çay toplayayım daha iyi,” söylemleri dilden dile dolaştı. Benim deneyimlerimde de ot temizliği, çay toplamaktan daha zor bir iş olarak yer buldu. Boyumun uzun olmasının sunduğu dezavantajla birlikte, insanın iki büklüm olarak yere eğilip ot temizlemesi zahmetli ve yorucu. Fıtık, bel tutulması gibi rahatsızlıklara da kapı aralayan bir faaliyet.

Çaylığın otunun temizlenmesiyle ilgili söylenecek bir şey daha var. Kadınlar arasında kimin otunu ne zaman temizlediği, geçe bırakıp bırakmadığı, özenli temizleyip temizlemediği konuşulan ve gözetlenen bir şey. Ot temizleme işini çay toplamaya başlanılan zamana bırakan kadınların kınandığına, imece usulü çay toplarken çayı toplanan kadının bahçenin otunu iyi yapıp yapamadığının konuşulduğuna şahit oldum. Aslında hiç de yabancı olmadığım sahada bu durum yabancı olduğum bir şeydi. Daha önce buna dikkat edildiğini görmemiştim. Tıpkı evini temiz ve düzenli tutan kadınlar övüldüğü gibi bahçesinin otunu da zamanında ve temiz bir çalışmayla yapan kadınlar takdir görüyordu. Aksu Bora, Kadınların Sınıfı’nda ev hizmetlisi kadınların, işveren kadınlarla kendileri arasındaki sınıfsal ayrımı temizlik-kirlilik üzerinden kurduklarını, ev hizmetlisi kadınların yer yer işverenlerini “bencil, beceriksizlik, tembel kadın” olarak imlediklerini belirtir (2010: 181). Kadınların Sınıfı’nda toplumsal sınıf üzerinden yapılan bu kıyaslama ile Güneysu’da toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden kurulan “iyi kadın-kötü kadın” ikiliği arasında benzerlik kurmak mümkündür. Güneysulu kadınların çaylıklarının, köylerde geniş avlulu evlerinin avlularının, bahçelerinin temiz ve düzenli olması, kadınların “becerikliliği” ve “cesur” oluşuyla birlikte anılır.

Benzer şekilde kadının çaylığını geç toplamaması (geç toplamak çayın daha dalındayken yanmasına ve kararmasına sebep olabiliyor) ya da kadın kendisi düzenli bir işte çalışmıyorsa, hasta değilse, çocuk ya da hasta bakımı gibi bir işle meşgul değilse çayını kendisinin toplamaması, işçiye toplatması ya da yarılığa vermesi de yadırganıyor.

Buna Aynur Teyze (59) değinmişti. Kızını doğurduktan sonra yedi yıl çay toplamamış Aynur Teyze. “Oo parayı buldunuz daha çaylığa girer misiniz, dünyaya işiniz iştir, sizden rahatı yok, dediler. 7 sene böyle dediler bize.” Yedi yılın sonunda çaylığa tekrar girmeye başladığında da yarılık olarak verdikleri çayı geri aldığı için eleştirilmiş. “7 sene sonra çaylığa indim. Aynı insanlar ‘Doymicasunuz da, bu kadar para para para. İyi ya vermiştiniz onu o zavallıya (çayı, köyde ihtiyacı olan biri yarılıkçı olarak topluyormuş) niye aldınız onu. Daldınız yine çaylıklara, paradan doymicaksınız’” demişler.

Köy yaşamında, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin ardına sığınarak “başkalarının hayatına dair fikir sunma” durumu ile sık sık karşılaşılır. Sıkı normlar ve toplumsal kurallara rastlanılmaz; hatta tıpkı Aynur Teyze örneğinde olduğu gibi hemen her konuda farklı görüşler ve önerilerle karşılaşılır. Bu nedenle de hangi hareketin kabul göreceği, hangi hareketin eleştiriye neden olacağını bazı durumlarda kestirmek mümkün değildir.¹⁸

Aynur Teyze (59), kendi çocuğuna baktığı hâlde bu konuda eleştirilmekten kurtulamamış. Çünkü Güneysu’da kadınlar genellikle bebeklerin süten kesildiği dönemden itibaren (2 yaş ve sonrası) çocuklarını yine çocuk yaştaki tanıdıklarına emanet edip çaylığa gidiyorlar. Burada Aynur Teyze’nin yedi yıl ara vermesi istisnai bir durum olarak karşımıza çıkar. Çocuğu süten kesilen ya da bir başkasının bakabileceği kadar büyüyen kadınların çaylığa gitmemesi yer yer kınanmalarına neden olur. Çocuk, özellikle 50 yaş ve üzeri kadınlar için engel olarak görülmemesi gereken, bütün “iş”lerle beraber yürütülmesi ve büyütülmesi gereken bir varlıktır.

4.3.Hasat Dönemi

Rize’de çay hasadı, üç sürgün olarak gerçekleştirilir. Her sürgün dönemi, ortalama 15-20 gün sürer. Genellikle birinci sürgün Mart-Nisan aylarını, ikinci sürgün Haziran-Temmuz aylarını, üçüncü sürgün ise Eylül-Ekim aylarını kapsar. Her hasat döneminin belli başlı aşamaları vardır. Çayın toplanması, taşınması, satılması gibi işler hasat

¹⁸ Saha sürecinde çocuklarını çaylığa götürdüğü için, onların emeğinden faydalanmayı umduğu için eleştirilen ailelere de şahit oldum; çocuklarını çaylığa götürmediği, onları üretim sürecine dâhil etmediği için eleştirilen ailelere de. Bir başka örnekte, üniversite okuyup köye döndüğüm (ilçede ya da ilde değil köyde ikamet ettiğim) için “bana yazık olduğu” ima edilmişken, bir başkası bu durumumu takdir ettiğini belirtti. Benzer birçok örnek sunulabilir ancak kısaca ifade etmek gerekirse, her beğeni ve eleştirinin kendi bağlamında, beğeniyi ve eleştiriye sunan kişinin kültürel kodları ve alışkanlıkları düzeyinde kendine yer bulduğunu söylemek mümkündür.

döneminin parçasıdır. Tüm bu işlerin yapıldığı bir gün, hasada 10-12 saatin ayrılması anlamına gelir.

4.3.1. Kim toplayacak bu çayı?

18 yaşına kadar Rize’de yaşamama rağmen, annemin çay döneminde ne kadar yorulduğunu ve ailecek çaylığa gittiğimiz hâlde sorumluluğun çoğunun onda olduğunu fark etmem için evlenip çay sorumluluğunu tek başıma almam gerekti. Bir buçuk yıl önce evlendim, Güneysu’nun bir köyüne yerleştim. Biz evlenmeden önce eşimin ailesinde çay ortak toplanıyordu. Annesi, abisi, yengesi, bazen ablaları... Babası ve annesi tarafından çaylık arazileri iki erkek kardeş arasında bölünmüştü aslında. Sadece toplamasına tüm aile ortak oluyordu. Evlendikten sonra, “Herkes sorumluluğunu bilsin” düşüncesiyle eşime devredilen çay bahçeleriyle, eşim çok yoğun çalıştığından ve bu dönemde işsiz olduğumdan, ben karşı karşıya kaldım. Aslında çayın işçiyle toplatılması da mümkündü. Ancak bu fikri, ilk sürgün başlamadan önce iki sebepten ötürü reddettim. Birincisi, işsizdim ve zaten daha önce ailemle birlikteyken çay topladığım için şimdi de pekâlâ toplayabilirdim. Üstelik etrafımda bana yardımcı olacak insanlar da vardı. Ne kadar zorlanabilirdim ki? İkinci sebep ise bu çay sorumluluğunun teze sağlayacağı katkıya çok inanıyor olmamdı.

Daha önce de belirttiğim gibi, Güneysu’da doğdum, büyüdüm. 14 yaşımdan itibaren ailemle birlikte ben de çaylığa gittim, taşıdım, sattım. Tüm süreçlerden ve işlerin nasıl yürüdüğünden haberdardım. Haberdarım sanıyordum. Her sabah erkenden uyanıp (6-7 sularında) kahvaltıyı hazırlamak, çaylıkta giyilecek kıyafetleri ve kullanılacak malzemeleri (makas, bez, çuval) hazırlamak, çaylıkta yenilecek yemeği yapmak, içme suyunu şişelere doldurup “aman ha” unutmamak (Çaylıklar evlerden uzakta olduğu için genellikle yakınlarda su kaynağı bulunmuyor). Tüm bu işleri bir kişinin yapıyor olmasının ne demek olduğunu bu sahada “biricik özne” olarak bulunmadan önce bilmiyordum.

Birinci sürgünde çok zorlanmadım. Kış boyu dinlenen vücudun işle tanıştığı ilk günler biraz hamlık oluyordu elbette ama birkaç günde hamlık yerini alışkanlığa bıraktı. Yorgun uyuyup enerjik uyanıyordum, günü bitirmekte çok zorlanmıyordum. Motivasyonum sağlamdı çünkü, gerekçelerim vardı. İkinci sürgün, ilk sürgünün bitişinden kırk gün sonra başladı. İlkinden daha çok zorlandım. Kuşağımdaki diğer gençler gibi sık sık söylenmeye, bunun çok zor bir iş olduğunu dile getirmeye başladım. Bu deneyimimi paylaşmak, birinci sürgünden üçüncü sürgüne gözlemlerimi

ve ruh hâlimdeki değişimi gösterebilmek adına çaylığa gittiğim günlerde tuttuğum günlükten bazı sayfaları ekleyeceğim.

27 Mayıs 2021

“Çay başlayalı bir hafta oldu. İyiyim. Sabahları biraz daha erken çıksak daha iyi olur aslında ama kalabalık olduğumuz için çoğunluğa uymak gerekiyor. 9 gibi ancak varıyoruz çaylığa. Böyle olunca akşam da 6’yı geçiyor eve girmemiz. Yorulduğum için erken de uyuyorum. Evde geçirdiğim vakit azıcık kalıyor.”

9 Haziran 2021

“Bizim çayımız bitti. İki gün daha çay toplayacağım ama. Benimle gelenlere gitmem gerek malum. Düşündüğümde iyi kotardım bu işi. Hava sürekli yağmasa daha da iyi olacak. Yağmurluk giymeyi sevmiyorum. Çok ağırlaştırıyor insanı. Hem yağmurda çay çuvalı çekmek de zorlaşıyor.”

30 Temmuz 2021

“Bugün inanılmaz bir yerden çay topladım. Şimdiye dek bu kadar kötü bi araziden toplamamıştım hiç. Şöyle düşünün: Ayakta durmak için çaba sarf etmeniz, dengenizi sağlamanız gerekiyor. Yoksa yuvarlanır, cumburlop dereye düşersiniz. Böylesi dik ve basılacak toprağı olmayan bir yerde makas vurmak, çuval çekmek zorundasınız. Kendimi günün sonunda ödül alacağım bir yarışmada gibi hissettim. Ben hariç herkes daha önce buradan (çay) toplamış, beni sık sık uyarıyorlar, bana sık sık gülüyorlar bu sebepten. Bunun daha ötesi yoktur muhtemelen.”

3 Ağustos 2021

“Sanırım sinirlerim bozuldu. Ağlamak istiyorum. Hiç birinci çay (sürgün) gibi değil. Sanki ikinci sürgünde kırk gündür çay topluyormuşum gibi hissediyorum.¹⁹ Bedenim, sabahları uyanırken dinç değil artık. Sürünerek kalkıyorum. Benim dışındakiler daha

¹⁹ Tüm sürgünlerde aynı işi aynı düzeyde yapıyor olmamıza rağmen birinci sürgündeki heves, heyecan ve merağın yerini ikinci sürgünde çaylıkta “Güneysulu” bir kadın olarak, mecburiyetten bulunmak alınca, sahanın zorlayıcı ve güç yanıyla tanışmış oldum. “Alışık olmadığım” bir şeyin içinde bu kadar yoğun bulunmak en açık ifadeyle “bedenime ve ruhuma” ağır geldi.

iyi ama onlarda da gözle görülür bir yılgınlık var. Yağmur hiç dinmiyor. Rize’ye hep yağardı ama bu yaz gibisini kimse hatırlamıyor.”

13 Ekim 2021

“Üçüncü sürgünün Ekim’in sonunu bulacağı yıllardan biri. O kadar çok yağmur yağdı ki, bu sürgünde üçte bir oranında bile çay çıkmıyor. Sürekli makas açıp kapatıyoruz ama torbaya giren bir şey yok.”

Şekil 13-14: Çaylıklarda Güneysulu bir araştırmacı

Günlüğü tez için tutmama rağmen duygularımı da aktarmaktan hiç çekinmedim yazdığım müddetçe. Oto-etnografinin olanaklarından faydalanyor olmanın güzel yanlarından biriydi bu. Ben de, birlikte çay topladığım kadınlar da, görüşmecilerim de her şeyleriyle var oluyorlar çaylıkta çünkü. Sessizlik anlarında kendi kendilerine düşündükleriyle, önceki akşam yaşadıkları bir tartışmanın sıkıntısıyla, bu akşam eve gidip yapacakları işin listesiyle... Sadece çay toplayan kadınlar değil(iz) hiçbiri(miz).

Çaylık günlüklerimde ifade ettiğim üzere benim çaylık serüvenim aynı zamanda “başkalarıyla birlikte olmak”tı. Güneysu’da kadınların çay toplamaya kimlerle, nasıl gittiği değişkenlik gösteriyor: Tek başına olduğu hâlde çayını kendi toplayan (bu

örneklerde genellikle çayın tonu düşük ya da çaylık eve yakın oluyor), ailesiyle birlikte toplayan (aile emeği), komşularıyla ya da akrabalarıyla birlikte toplayan (imece usulü), işçiyle birlikte toplayan. Kadınların doğrudan dahil olmadığı iki yöntem daha var: Çayı işçiye toplatmak ve çaylığı yarılığa vermek.

Görüşmecilerimden Aynur Teyze (59) çayını yalnız toplayanlardan biri: “Çayı tek başıma topluyorum. Uzak yerlere sıra geldi mi çocuklarım da geliyo. İşten izin alıyolar sırf benim için.” Satmaya kiminle gittiğini sorduğumda ise, “Zaten kontenjan var şini (şimdi). Onu tek başıma yapıyorum, çocukları yanıma almaya gerek duymuyorum. Az az toplarım. Alım yeri yakın, torbayla (çuval) hemen alım yerine götürürüm çayı. Çok yakın. (50 m. mesafede alım yeri) Kimseye gerek yok yani,” cevabını veriyor. Alım yerinin yakın olması, çaylığının hemen evinin altında olmasının avantajlarını bu şekilde değerlendiriyor. Tek başına çay toplamak için bu işi iyi kıvırıyor olmak gerek. Çünkü en hafifi yirmi-otuz kilo olan bir çuvalı yerden kaldırmak, sırtına tek başına almak, taşıyıp alım yerine ya da kamyonu koymak kolay değil.

Ailesiyle birlikte çay toplayan örneklerde ise genellikle anne ve çocuklar arasında bir iş bölümü yapıldığı görülüyor. Okuyan çocuklar okul tatilinde, çalışan çocuklar ise izin günlerinde dahil oluyorlar çayın toplanmasına. Bu dahil oluşlarını genellikle “anneye yardım”la açıklıyorlar. Ülkü (28), “Edebildiğimiz kadar hani annem götürürdü. Öyle çok sıkmazdı. Kesebildiğimiz kadar keserdik. Git gide alıştık. Anneme yardımcı olmak istedik tek başına olduğu için.”; Hevâ (34), “... o yüzden o gençliğinde de bizi evde bırakır giderdi. Gidince biz ablamla üzülürdük annem yalnız kaldı çaylıkta diye biz peşinden giderdik hemen. Bir şey yapamasak bile annemin yanında durmak isterdik.”; “Ev işlerine yardım etmesek bile kesin dağdaydık yani. Çay toplamaya kesin yardım ediyoduk.” Aysel (28)

Erkeklerin son yıllarda daha fazla sorumluluk almasının sebepleri üzerine düşünürken, yine gündelik sohbetlerden birinde Elmas (33), bu sebeplerden birini sunuyor bana: “Akif (eşi) şimdi şimdi bu kadar düşünüyor çay işini. Önceden böyle değildi ki. Kaynanam ki düştü (yaşlılık ve çeşitli hastalıklar nedeniyle artık çalışamaz oldu), o da baktı ki Elmas bu kadar şeyi tek başına yapamaz, mecbur kaldı ilgilenmeye. Yoksa bi çayı satardı önceden, bi de ne zaman, nasıl toplanır çay diye karıştırdı. O kadar yani. Şimdi gübreye de geliyor, ota da geliyor.”

Elmas (33) ve Akif örneğine benzer şekilde “anne”nin çay tarımını sürdürmez olduğu ya da artık sürdürmek istemediği durumlarda erkekler, eşleriyle birlikte çay tarımına dâhil olmaya başlıyor. Babalarını çaylıkta hemen hiç görmediğimiz erkekler, bu görev değişiminde babalarıyla değil anneleriyle yer değiştirmiş oluyorlar. Annenin yerine geçerek çay tarımında eşlerine yardımcı oluyorlar.

Benim geçtiğimiz yaz deneyimlediğim üzere akraba ve komşularla çay toplamak, “eğrat usulü” olarak biliniyor. Eğrat, imeceye karşılık geliyor Rize’de. Benimle kim çay toplamaya geliyorsa, ben de onunla çay toplamaya gidiyorum. Böylelikle bir günde bir kişinin çayından epey toplanmış oluyor. Bu yöntemin kullanılmasının başlıca sebebi çaylıkların uzak ve dik yamaçlarda olması.

Şekil 15- 16: Dik yamaçlarda çay toplayanlar

Bir kişinin üç, dört gün çıkıp çay toplayacağı dağ yamacına dört, beş kişinin bir günde çıkıp çayı bitirerek dönmesi kolaylık sağlıyor. Üstelik bu yamaçlardan bazıları evlerden ve araba yollarından uzak olduğu için kadınlar tek başlarına gitmekten tedirgin oluyorlar. Böyle çaylıkları تنها ve korkutucu buluyorlar. Bir keresinde, bu tarifime uygun bir yerde çay toplarken Melek Teyze (52), “Buriya ayi iner di mi? Bizim Hatice nasıl gelir buralara tek başına bilmem. Vallahi marazlanırım,” diyerek korkusunu ifade etmişti. Hatice, diye bahsettiği akrabası cesur ve eli çabuk bilinen bir kadındı. Sadece evinin yakınlarını değil, uzaktaki çaylıklarını da zaman zaman tek başına toplayan nadir kadınlardandı.

Genç görüşmecilerden Aysel (28), “Eğrat yapıyor musunuz peki?” soruma, “Oo, onu bi sene etti annem. (Burada annesi lafa karışıyor, “Kaç bi sene” diyerek.) 17 gün kaldı çaylıklarda. Dedik daha olmaz, bırak bu işi.” diye cevap veriyor. Benim geçtiğimiz yaz yaşadığım deneyimle çok benzer bir söylem bu. İşçi ile 3-4 günde toplatılabilecek çay için bir sürgünde 14-16 gün çay toplamam gerekti. Eğrat usulünde bir tür “borçlanma” yaşandığı için birbirine yardımcı olan herkesin çayı toplanıp bitmeden bırakılmıyor.

Çay eksperisi olan Ülkü’yle (28), kendisinin çayı olmadığı için ailesinin çayı üzerinden konuştuk. Çayla annesi ilgilenir, zaman zaman da Ülkü ve abisi yardımcı olurmuş. Eğrat sorusunu sorduğumda, “Yapardı. Arkadaşlarına giderdi, sonra onlar da ona gelirdi. Bi anda bi ton falan kesip özele satardı mesela. Zordu ya. Annemi ben evde hatırlamıyorum mesela. İnek de vardı eskiden...” cevabını verdi.

Rize’de anlam olarak dönüşüme uğramış, genellikle eğrat usulünü ifade ederken kullanılan “yardım” kavramı, kişinin kendisinin ya da birinci dereceden bir yakınının hasta olduğu, kaza geçirdiği ya da vefat ettiği durumlarda ancak sözlük anlamıyla kullanılıyor. Bu tip “acil” durumlarda, kadınlar kendi aralarında haberleşip organize oluyor; çaylığa nasıl gidileceğinden kullanılacak malzemelere, yenilecek yemekten çayın satışına varıncaya dek ilgileniyorlar. Ancak bunun dışında bugün köylerde ya da akrabalar arasında karşılık beklemeden birine çay toplamaya gidildiği pek görülmez.

Görüşmecilerim, yardımlaşmanın eskiden daha yaygın olduğunu, şimdilerdeyse dönüşüme uğradığını, bir tür karşılıklılık hâlini aldığını ifade ediyorlar. Aynur Teyze (59), bu durumu şöyle ifade ediyor:

Birbirine yardımlaşma vardı. Birinin bir işi olsa öbür komşu kesinlikle oturmazdı. Alırdı sepetini orağını, ne varsa. Gelirdi yardıma. Şimdi mesela çay toplasan çok darlansan, biri yanına gelecek olsa, gelmez. Desen ki niye kimse kimseye gitmiyor? Der ki ‘para topluyo’, ‘onun az mı var.’ İyi niyetli oldun mu kullanmaya da çalışıyorlar seni. Çok iyi niyetlilik de işe yaramıyo yani. Şimdi mesela birine gitmiceksen, çaya ebedi (asla) gelmez sana. Desen gel bana çaya, der sen de benle gelecek misin filan yere...

Hevâ (34) ise kendisi ve kardeşleri büyüdükten sonra komşularının onları “kendi kaderlerine” terk ettiğinden bahsediyor. Hevâ ve kardeşlerinin büyümesiyle birlikte onların annelerine yardım edecekleri, hâliyle annesinin dışarıdan birinin yardımına artık ihtiyacı olmayacağı düşünülmüş: “Biz büyüyene kadar olmadı. Yardımlaşma karşılıklı oluyor. Eğrat usulü yani. Belki anneme biz çok küçükken 1-2 saat yardım eden oluyordu ama biz büyüdükten sonra herkes, ‘Onun kızları var,’ diye düşündü. Böyle bir bakış açısı vardı.” Bunun dışında Hevâ (34), toplumun evlat olarak kendisinden ve kız kardeşlerinden beklediğini erkek kardeşlerinden beklemediğini de dile getiriyor. Bu durum, toplumsal olarak çay tarımının kadınlaştırılması ve kadınların işi olarak görülmesinin yanında kız çocuklarının annenin yegâne ve daimi yardımcısı olarak görülmesiyle ilgilidir. Kız çocukları, annenin “kaderinin” bir uzantısıdır: Toplumsal meziyetleri, becerileri ve konumlarını annelerinin toplumsal varlığından doğurmaları beklenir. Bu nedenle üniversite okuduğu hâlde Hevâ’ya toplumun yönelttiği kınayan ve acımasız bakışlar da bu düşüncelerin yansımasıdır:

Bi de şey vardı mesela, çok sık duymuyodum bunu ama yine de birkaç kere duymuşluğum vardı. Birinci çayda üniversitede oluyosun ya (zaman olarak mayıs-haziran aylarına denk geliyor), “Oh sen de çayı yıktın annelere.” Ya da mesela odun yapıyo, ben üniversite sınavına çalışıyorum, dersaneye gidiyorum, “sen gez” dendiğini hatırlıyorum. Sen kendini acaba ben böyle rahat, zalim bi insan mıyım annemle kardeşlerim çalışınca, diye sorguluyosun. Dedim ya, annem, annesi ona iş yaptırmadığı için biraz kendini ispatlama çabası var. Bu söylemler de beni biraz buna itti gibi hissediyorum. Daha hızlı çay toplayayım, anneme daha az düşsün, o zalimlik baskısı yapıyorlar, sen rahatsın, geziyorsun, annen daha eziyet çekiyor gibi. Sanki ben daha çok yaparsam, ben daha çok yükün altına girersem, annem taşımasın ben taşıyayım falan diye. Öyle öyle ben daha çok yıprandığımı hissediyorum. Mesela erkek

kardeşim bizimle gelmeyince hiç kimsenin bana şey dediğini hatırlamıyorum, “erkek kardeşin nerde, o da gelsin,” dediklerini hatırlamıyorum. Hâlbuki onun gücü kuvveti yerinde. (Hevâ, 34)

Işıl’ın (46) annesi, yukarıdaki örnekte küçücük bir çocuk olmasına rağmen Hevâ’ya (34) çevrilen toplumun acımasız gözlerinden kızını korumak ve bir anne olarak kendisi de toplumla karşı karşıya kalmamak için şöyle bir strateji geliştirmişti:

Annem, 8-9 yaşlarındayken beni de bahçeye götürürdü. Bir bakardım sepetinde benim kitaplarım var. Bana gürgen ağacının gölgesinde bir yer yapardı, elma toplardı bazen, bazen evden atıştırmalık getirirdi. ‘Kızım sen burada kitabını oku, dersini çalış, işim bitince gideriz,’ derdi. Aslına bakarsan orada ona yardım edebilecek bir yaşıyordum. Onunla bazı işleri yapabilirdim ama yaptırmazdı. İş bitince ama bir küçük sepet de benim arkama verirdi. Köyden gören olursa, Işıl da annesine yardım etti, iş yaptı, düşünsünler diye. Laf söz olmasın isterdi.

Aysel (28) ve Birşah’la (24) görüşmemizde, çocukken anneleriyle birlikte çaylığa gidip gitmediklerini sorduğumda küçük kardeş olan Birşah, 7-8 yaşlarındayken iş amaçlı gitseler bile erkek kardeşiyle birlikte oyun da oynadığını söylerken ondan altı yaş büyük olan Aysel, “Bunlar hemen bezerdi (sıkılırdı), yorulurdu, vururlardı karamışten (karayemiş ağacı) yukarı, kollarını bacaklarını kırarlardı. Ama biri de yardım edecek de,” diyerek annesine yardım etme konusunda kendisini sorumlu hissettiğini belirtiyordu.

Işıl da (46), çocukken iş yapmak için bahçeye gittiklerinde dahi abisiyle kendisine yorucu, bıktırıcı işler yaptırılmadığını, çok güneş vurduğunda kulübede dinlendiklerini, yağmur yağdığında ise “başka zaman gelirsiniz” denilerek eve gönderildiklerini söyledi:

Bizi her yere götürdüler, her işi gösterdiler ama bu işlerden hiç bıktıracak kadar sorumlu tutmadılar bizi. Bu şekilde o kadar güzel sorumluluk duygusunu öğrendik ki. Odun yapmayı da gördük, çaylığa gübre vermeyi de. Annem inek sağmayı bile öğretti bana. Derdi ki, ‘Kızım, bilersen ihtiyacın olursa yaparsın, ihtiyacın olmazsa yapmazsın, bil yeter ki.’ Böylece öğrendim her şeyi.

Ülkü (28) ise, ortaokul dönemlerinde kardeşine baktığı için ancak lise çağında çaylığa gitmeye başlamış: “Edebildiğimiz kadar hani annem götürürdü. Öyle çok sıkılmazdı.

Kesebildiğimiz kadar keserdik. Git gide alıştık. Anneme yardımcı olmak istedik tek başına olduğu için.”

Aynur Teyze (59) görüşmelerimiz esnasında birçok kez başkalarına yardım ettiğini ifade ederken Hevâ (34) kendisinin birine yardım edip etmediğine hiç değinmedi. Hevâ, Aynur Teyze’nin “yanına gelecek olsa, gelmez,” dediği, karşılık beklenmeden, bir destek olma biçimi olan yardımın bittiği zamanda çay toplamaya başlamış bir genç olduğundan, annesinin kuşağındaki yardımlaşmadan bahsedebildi ancak.

Hayatı boyunca bedenlen çalışmış, çocuğu olduğu için mecburen verdiği birkaç yıllık ara dışında çayını kendi toplamış, gençliğinde hayvancılıkla ilgilenmiş olan, “eski işler gitsin de gelmesin,” diyen Aynur Teyze, “Eskiden hâlim vardı. Kendi çayıma toplamasam bile alırdım makasımı giderdim kim topluyorsa. Yardım ederdim. Şimdi 2-3 saat topladım mı daha makas vuramıyorum. Ellerim, dizlerim çok ağrıyor,” diyerek artık neden kimseye yardım etmediğine bir sebep olarak sağlık problemlerini gösteriyor.

Yasemin (33), eşinin çay işlerine dâhil olup olmadığına dair soruma: “Yani. Olur da olmaz diyelim (gülüyor). Peşimize gelir. Taşımaya, araba yüklemeye yardım eder. Satmaya. Yoksa kavga ediyoruz ya (gülüyor),” cevabını veriyor. Eşinin bu işleri hiç kıvıramadığını, bu işlerden pek anlamadığını ifade ediyor. Çay Yasemin’in sorumluluğuna kalmış. Bunun sebeplerini ise şöyle aktarıyor: “Evet o biraz da benim şeyim. Ben ona hiç o şeyi vermedim. O hep çalıştı, çalıştı. Ben de 800 kilo çayı yaparım dedim. Ben de o kadarla baş ederim dedim. İş böldüm sanki. O yıl 12 ay çalışıyo (eşi Rize-Güneysu hattında dolmuş şoförü), ben de senenin üç ayını çaya versem olur dedim yani.” Erkeklerin düzenli bir işte çalışmasının sonucu olarak kadınların kendilerini çay tarımının sürdürülmesine dair sorumlu hissetmesini, bu iş bölümünü aslında nasıl da içselleştirdiklerini ve doğallaştırdıklarını göstermiş oluyor Yasemin. “Biraz da benim şeyim,” derken kendisi de yüklendiği sorumluluğun eşini çay tarımında sorumluluk almaktan nasıl “kurtardığının” farkında. Düzenli bir işi olmayan veya erken yaşta emekli olup çay tarımıyla ilgilenmeyen erkeklere ise ne eşleri, ne çocukları bu kadar şefkatli yaklaşmıyor. Düzenli bir iş, erkeklerin çaydan “azade” edilmesinin ön koşulu gibi görünüyor.

Çay toplamamanın diğer iki yöntemi ise işçiye toplatmak ve işçiyle toplamak. Çay toplaması için alınan işçi yerli ya da yabancı uyruklu olabiliyor. Yabancı uyruklu

işçiler genellikle Gürcü işçiler olurken son yıllarda Afgan işçiler de gelmeye başladı. Yabancı uyruklu işçileri yatılı olarak alan, onlara barınma imkânı sağlayan çay üreticileri olduğu gibi bu işçileri Güneysu'da ya da Rize'de toplu olarak kaldıkları yerlerden sabah erkenden gidip alan da oluyor. Yabancı uyruklu işçiler sabah, öğle ve akşam yemeği olarak üç öğün talep ederken yerli işçiler genellikle iki öğünle yetiniyor, akşam öğününü talep etmiyorlar. Bazı büyük çay üreticileri,²⁰ kendileri için birkaç yabancı uyruklu işçiyle anlaşıp her yıl onlarla iletişim kurarak gelmelerini sağlıyor. Bu işçiler, onları çağıran üreticinin gösterdiği yerde kalıyor ve üreticinin çayı bittikten sonra ya da üretici çaya ara verdiğinde, yine üreticinin ayarladığı kişilere işçi olarak gidiyorlar. Görüşmecilerimden Demet (22), çay toplama işlerini nasıl yürüttüklerini sorduğumda değiniyor bu meseleye:

Demet: Yani şöyle, bizde babam genelde, zaten işçiler onun, abim de zaten babamdan iş yükünü almak için çay satmaya falan o gidiyo. E zaten işçi topluyo, hani işçiler de artık 20 yıldır falan bizim çayımızı yapıyo. Akrabamız gibi bi şey oldu diyebilirim sana.

E.H: Yerli işçi mi?

Demet: Yabancı, yabancı. Gürcüler işte. Bilinir yani bunlar Ali'nin işçileri diye. Babama sormadan başka bi yere toplamaya falan da gitmezler. Ama geçen yıl böyle olamadı tabii gelemediler diye.

E.H: İşçilere kalacak yer sağlıyor muydunuz peki?

Demet: Evet aynen. Kalacak yeri falan her şeyi bizdeydi.

Demet (22), daha önce örneğine rastlamadığım şekilde, işçilerin gübre verme, kısa doğru kışlık odunlarını yapma gibi tüm hazırlıklarda da yer aldıklarını söyledi. Güneysu'da çay işi dışında gübre, odun, bağ-bahçe işleri aile işçiliğiyle gerçekleştirilir, bu işlerde işçi desteği sık karşılaşılan bir durum değildir.

²⁰ Literatürde çayla ilgili çalışmalarda çaylığın azlığı-çokluğu dekar üzerinden ifade edilse de bu çalışmada ben dekar/dönüm ifadesinden ziyade toplanan çay miktarının belirleyici olduğunu düşünerek “ton” üzerinden açıklama yapmayı uygun buluyorum. Yörede genellikle bir sürgünde 0-3 ton arası çay toplayanlar küçük çaycı olarak anılırken 3-6 ton arası çay önemli bir gelir kaynağı, 6 ton ve üzeri çay toplayanlar (bir üreticide en fazla 18 tona şahit oldum) ise büyük çaycı olarak nitelendirilmekte. Sözgelimi 2021 yılı içerisinde 10 ton çayı olan bir “üretici” düzenli bir işte çalışmasa dahi, çaydan üç sürgünde 30 ton çay karşılığı 120 bin TL gelir elde etmekte. Bu gelir 12 aya bölündüğünde bir aya 10 bin TL düşmektedir. Bu da 2021 yılı asgari ücretinin (2825 TL) 3.5 katına denk gelmektedir.

Demet ve ailesinin çay toplama, odun, gübre, ot biçme gibi tüm işlerine yardım eden işçiler 2020 ve 2021 yaz dönemlerinde pandemi nedeniyle gelemediğinden, tüm bu işler Demet ve ailesine kalmış. Uzun yıllardır yarıcı olarak yaptıkları çayları bırakmışlar, sadece kendilerine ait olan beş ton kadar ayı ailecek kesmişler.

Yerli işçiye ödenen ücret yabancı işçiden genellikle bir miktar yüksek oluyor.²¹ örneğın 2021’de yabancı işçi yevmiyesi 250 lira iken yerli işçi yevmiyesi 300 tl idi. Aradaki fiyat farkının nedenleri arasında ise yerli işçinin “tanıdık”, “bilinen”, “zaten iyi toplayan” olması ve üç öğün yemek beklememesi gibi etkenler sunuluyor.

Güneysu’ya çay toplamaya gelen yabancı işçilerin çoğunluğunun erkeklerden, yerli işçilerin ise kadınlardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Yabancı kadın işçiler ise aile üyeleriyle birlikte gelenler oluyor. Birinin eşi, annesi ya da yengesi olmanın güvencesiyle çay tarımında kendilerine yer buluyorlar.

Yerli işçilerin genellikle kadın oluşu, ayına işçi alan çay üreticisi kadınların onlarla birlikte çay toplamasına imkân sağlıyor. Aldığı bir veya birden fazla kadın işçiyle birlikte çay toplayan üretici hem çay tarımının bir parçası olmayı sürdürüyor, hem de emek maliyetini düşürmüş oluyor. Sadece işçiye yemek veren değil, işçiyle birlikte sofraya oturan oluyor. Bu tip örneklerde yerli işçi genellikle üreticinin köyünden ya da akrabalarından biri/leri olduğundan üretici, işçinin yanında rahat davranabiliyor. Bazı durumlarda yabancı uyruklu işçilerle birlikte kadın çay üreticisinin çay topladığı da görülüyor ama yanında ailesinden, akrabalarından en az bir kişiyle. Yabancı uyruklu işçilerden, yerli yabancı bir erkekten çekindiklerinden daha çok çekiniyorlar. Yasemin (33), bu durumu şöyle ifade etmişti: “Kimdir, necidir bilmiyoruz sonuçta. Tamam işçidir, parasının peşindedir ama gvenemem ki. Kim güvenebilir? Neler oluyor duyuyoruz haberlerde, Allah korusun.”

Mübeccel Kıray 1964 yılında yayımlanan, Ereğli kasabasında sosyal yapı, ilişkiler ve değişimin üzerinde durduğu kitabının “Ereğli’de Yabancılar” bahsinde Ereğlililerin kimleri yabancı, kimleri ecnebi gördüklerini aktarır ve Türkiye’nin doğusunda kalan bölgelerinden gelen herkesin, hangi şehirden geldiyse gelsin “Kürt” sayıldığını ifade eder (2000: 81). Oysa Güneysu’da bu çok daha spesifik ve karmaşık bir durum hâlini

²¹ Yerli işçiyle eşit ücret alan bazı Gürcü işçiler de bulunur. Ancak bu işçiler genellikle uzun yıllardır aynı üreticilerin çayını toplamaya gelen, rtalamının üzerinde çay toplayan (Bir ay işçisinin günde rtalama 250 kg çay toplaması beklenir) işçilerdir.

alır. Geçmişten bugüne, Güneysu'ya Kürt çay işçisi gelmediği hâlde, dışarıdan gelen işçilerin (Giresun, Ordu gibi Karadeniz şehirlerinden gelseler dahi) “Kürt” olarak tanımlandığı görülür.

Rize ve Güneysu'da, çayla ilgilenecek durumda olanlar ya da ilgilenmek istemeyenler, hem bahçelerinin bakımsız kalmasını istemediklerinden hem de bu işi bir gelir olarak gördüklerinden bahçelerini yarılığa (yarıcı) verirler. Bazı durumlarda mal sahibi ve yarılık alan arasında özel şartlar oluşturulsa da en yaygın şekiller şunlardır:

1. 3/1. Toplanan çay parasının üçte birini mal sahibinin, üçte ikisini yarılığının alması. Gübre alımı ortak ya da yarılığa ait.
2. Üç sürgün çaydan alınan tüm paranın eşit olarak ikiye bölünmesi. Gübre alımı mal sahibine ait.
3. İki sürgün çay parası yarılığının, bir sürgün çay parası mal sahibinin. Bu durumda, en yüksek verimin beklendiği ikinci sürgün çay mal sahibine veriliyor. Gübre alımı ortak.

Yarılığa çay alan kişilerin hiç çayı olmayan ya da çok az çayı olan kişiler olduğu görülür. Aile gelirine bir katkı olarak düşünülen yarılık çayı işçiyle toplatmak kârlı olmadığından yarılık alınan çaylığın genellikle aile işçiliği ile toplandığı görülür.

4.3.2. Çayın taşınması ve satış

Güneysu ilçesi denize kıyısı olmayan, dağlık ve engebeli bir coğrafi yapıya sahiptir. Bu coğrafi koşullar nedeniyle çaylıkların geneli dağ yamaçlarına, meyilli ve engebeli arazilere yapılmıştır. Birçok çaylığa ulaşmak için meşakkatli yolları kat etmek gerekir. Önce bir dağın yamacına tırmanmanız, sonra da tırmandığınız o yamaçtan aşağı çay toplaya toplaya inmeniz... Bu nedenle çay toplarken en çok zorlanılan ve güç gerektiren işlerden biri, toplanan çayın taşınmasıdır. Taşımanın zorluğunu hafifletmek için geleneksel ve yaygın olan en eski yöntem “tel”dir (teleferik). Özellikle çaylıkların araba yollarına uzak olduğu arazilerde tel sistemi kullanılmaktadır. Toplanıp çay bezlerine ya da çuvallarına koyulan çaylar tel yardımıyla bir yol kenarına çekilir, oradan kamyonla çay alım yerine ya da çay fabrikasına götürülür.

Şekil 17- 18: Çay çuvalı, çay bezi (terisi)

Son beş, on yıldır popüler olan bir diğer yöntem ise çuval yuvarlatmaktır. Geleneksel yöntemde çay toplanırken bir çay çuvalına koyulur, sonra set bitiminde ya da çuval dolduğunda çay bezine dökülürken yuvarlatma yönteminde çay doğrudan yuvarlatılacağı çuvalın içine toplanıp dökülür. Bu hem zamandan, hem de emekten tasarruf anlamına gelir. Çay toplanılan yerin, yuvarlatma işine en müsait kısmı belirlenir, çok dik olmamalıdır ki çuval inip yola düşünce patlamasın; çok girintili-çıkıntılı da olmamalıdır ki bir yerde takılıp kalmasın. Arazinin müsait olduğu, yani araba yolunun çaylığın üstünde değil de altında kaldığı hemen hemen her yerde çay çuvalı yuvarlatılır. Bu yuvarlatma işlemi kadınları, çaylıkta en çok zorlandıkları şey olduğunu söyledikleri taşıma işinin kas gücü gerektiren yükünden kurtarır. Kadınları taşıma yükünden kurtaran bir diğer etken ise aile içi iş bölümüdür. Erkeklerin çay toplama sürecine dâhil olmasa bile çay taşıma işinde sorumluluk aldığı örnekler çoğunluktadır. Görüşmecilerimden Hevâ (34), “Gerçekten de Hasan (30, erkek kardeş) bizimle çay toplamaya geldikten sonra bizim yükümüz çok hafıfledi. Çünkü çay taşımak bizim için çok zor bir şey. Bizi vücut olarak bitiren bir şey. E şimdi Hasan gelince, benim iki kerede taşıdığımı Hasan bir kerede çok rahat taşıyabiliyor. Benim ezilip büzülerek işte üç gün daha sırtımın, belimin ağrısından duramadığım yerde Hasan onu sonuçta (daha kolay taşıyor), benim iki katı kilom nerdeyse, kollu kuvvetli, benimle aynı güçte değil.” sözleriyle ifade ediyor bu durumu. Annem de yıllar önce

yarılık olarak çay topladığı arazi çok dik olduğundan ve ailemizde o sırada anneme yardımcı olacak bir erkek bulunmadığından sadece çay taşıma işi için yabancı işçi alırdı.

Çayın satılmak amacıyla çaylıktan fabrikaya taşınması işlemi üreticiye aittir. Üretici, topladığı çayı ÇAYKUR'un çay alım yerlerine ya da özel çay fabrikalarına kendi götürmek zorundadır. Beş, on yıl öncesine dek özel çay firmalarının üreticiyi teşvik amacıyla, firmalarına ait kamyonlarla çayı bahçeden aldırıldığı örneklerle rastlansa da günümüzde birçok bölge için bu uygulama büyük oranda terk edilmiştir. Üreticinin lehine olan çayın bahçeden alınması uygulamasından vazgeçilmesinin ve özel firmalarda yaş çay fiyatının ÇAYKUR'a göre çok daha düşük olmasının sebebi ise ÇAYKUR'un kota ve kontenjan uygulamalarıdır. Kota, ÇAYKUR'un yılın üç sürgün dönemi için farklı miktarlarda belirlediği, bir üreticiden alacağı toplam çay miktarına denk gelir. Her sürgün için farklı bir miktar belirlenmesine rağmen ortalama, dönüm (dekar) başına 600-700 kg arasında değişiklik gösterir. Ancak çaylığın yapısına, bulunduğu bölgeye ve mevsim koşullarına bağlı olarak bir dönüm çaylıktan ortalama 900-1000 kg kadar çay toplanabilmektedir. Bu durumda kaba bir hesaplama, üreticinin çayının üçte birini özel çay firmalarına satmak zorunda kaldığı söylenebilir. Yıllık kota uygulamasının yanında ÇAYKUR, üreticinin günlük çay satış miktarını belirlemek amacıyla kontenjan uygulamaktadır. Kontenjan (dönüm başına günlük alım miktarı) uygulaması, üreticiyi kota uygulamasına göre daha fazla meşgul etmekte ve çayın özel firmalara satılmasına yol açmaktadır. Yine bir dönümlük arazi üzerinden bir hesap yapacak olursak: Bir sürgünde hasadın en yoğun olduğu haftalarda ÇAYKUR kontenjanı genellikle 10-20 kg arasında belirliyor. Bir dönümlük çayda kontenjanın 20 kg olması demek, üreticinin o gün 20 kilo çay satması demek. Ortalama olarak Güneysu'daki üreticilerin 3 dönüm arazisi olduğunu varsayarsak, bu da günlük 60 kg satış hakkına tekabül ediyor. Bu durumda üretici, ya komşu ve akrabalarıyla nöbetleşe çay satmak (çay cüzdanlarını kendi aralarında değiştirerek bir günde bir kişinin üç, dört cüzdana çay satması) ya da topladığı çayı özel fabrikaya götürmek zorunda kalıyor.

Üretici, çayını öncelikli olarak ÇAYKUR'a satmak ister. Bunun nedeni ÇAYKUR'un yaş çay için belirlediği fiyatın özel firmalardan yüksek olması ve satılan çayın ödemesinin gelecek ay yapılacağının bilinmesidir. Üretici için çayın karşılığını aksatmadan ve kısa sürede almak önemlidir. ÇAYKUR'un aksine özel çay firmaları

ise hem çayın fiyatını düşük tutarak hem de ödemeyi altı ay, bir yıllık vadelere bölerek çayı değersizleştirmektedir. Üreticiler çay fiyatı ve ödemelerin peşin oluşu nedeniyle genellikle ÇAYKUR’u takdir etse de kota ve kontenjan uygulamaları nedeniyle özel firmaların eline “koz” verdiğini söyleyerek eleştirirler. Ancak bu eleştiri, özellikle Güneysu bölgesinde, birçok siyasi ve sosyal meselede olduğu gibi yalnızca aile, akraba, arkadaş çevresinde konuşulan, konunun muhataplarına ulaşmayan, kısık bir ses tonuyla yapılır. Kadın, erkek tüm üreticiler şikâyetçi görünmelerine rağmen herhangi bir eylem bahsinde çekimser ve tutucu davranırlar. Yapılacak herhangi bir eylem, devlete ve hükûmete zarar verir düşüncesi hâkimdir. 2021 yılının ikinci sürgününde bulunduğumuz bölgede kontenjan 10 kilograma düştüğü ve sürgün dönemi bitene dek –neredeyse iki hafta- çay alımı 10 kilogramdan yapıldığı için halkın öfkeli olduğuna şahitlik ettim. Çay tarımının bittiğinden, emeklerinin zayi olduğundan, mağdur edildiklerinden söz ediyorlardı. Ancak öfkelerini yönlendirdikleri kişi bu uygulamaların sorumlusu olarak gördükleri ÇAYKUR Genel Müdürü’ydü. Her yıl çay fiyatını televizyon ekranlarından duyuran, hemşerileri ve gurur kaynakları olan Recep Tayyip Erdoğan’ın burada yaşananları bilmediği ve bilse bu mağduriyete müsaade etmeyeceği ifade ediliyordu.

Görüşmecilerime çay satmaya kim gider, diye sorduğumda aldığım cevaplar genellenebilir cevaplar olmadı. Kadınların bazıları kendisi gidiyor, bazılarının da babası, eşi, erkek kardeşi bu görevi devralıyordu. Görüşme yaptığım çay eksperleri de bu soruma genelleme yapabileceğim cevaplar vermediler. Çay eksperisi olan Aysel (28), meslekte yedi yılını doldurmuş. Yedi yılda üç farklı alım yerinde çalışmıştı. Çay satmaya gelenlerin genellikle “kadın erkek karışık” olduğunu, hem erkeklerin hem kadınların geldiğini söylüyordu. Bir örnek dışında:

Aysel: Benim ilk alım yerimde kadınlar da geliyordu, erkekler de geliyordu. Birbirlerine yardım ediyodular. Bu son çalıştığım alım yerinde hiç kadın yok, inanır mısın? Hepsi erkek. Hep kendileri geliyor. Biz işte çay toplatırız diyorlar, kendileri diyorlar bunu, ama satmakta kadın yok diyorlar. Çay satma işi ağır iş diyorlar, o yüzden erkekler satıyo.

Birşah: Toplamak zaten çok kolay ya...

Aysel: He he.

Emine: Ortalama kaç çay defteri vardır o alım yerine bağlı?

Aysel: 250 kayıtlı defter var. Ama hepsi geliyor desem olmaz tabii. Hemen hemen 150'si geliyor desek, 2 tane kadın geliyor çay satmaya. Ben o mahallenin kadınlarını hiç tanımam. Hiç. Hiç görmedim. Bi dolmuş saatlerinde geçiyolar alım yerinin önünden belki. Öyle yani. Toplu geziyolar hani bi de. Çıktıkları zaman toplu geziyolar. O da çaylıklarda falan filan. Hiç görmüyorum. Ben de ilk defa orda gördüm hep erkek şeklinde.

Aysel'in çalıştığı son alım yerindeki durum, erkeğin kadının kamusal alandaki görünürlüğüne müdahale hakkını kendinde bulmasıyla ilişkilidir. Aynı zamanda hem mülkiyetin ve gücün erke ait olduğunu göstermenin hem de apaçık kadın ve aile emeğiyle gerçekleştirilen çay tarımının ve harcanan emeğin erkek tarafından temellük edildiği bir sahnedir çay alım yeri. Aysel'in anlattıklarına benzer bir durumu Öksüz ve Özgür "Emeğin Etnikleşmesi ve Feminizasyonu: Çay Tarımında Kadın ve Gürcü Emeği" başlıklı makalelerinde dile getirirler:

"[...] iş kamusal alana yani çay alım yerlerine vardığında erkek ve erkeklik orada devreye girerek erkek, emeğin arkasında yatan tüm süreci sahiplenir. Bu açıdan alım yerleri erkekliklerin sergilendiği gösteri alanına dönüşür" (2021: 66).

Kadınların alım yerlerindeki davranışlarına ilişkin sorduğum sorulara Aysel (28), "Çekiniyo kadınlar, beklilyolar hatta adam satsın da ben şeyayıyım sonradan. Şöyle yüzünü saranı bile biliyorum (Ağız ve burnunu kapatacak şekilde bir işaret yapıyor). O zamanlar korona yoktu, sarıyodular yüzlerini." cevabını verirken diğer çay eksperleri görüşmecim Ülkü, kadınların çekinmediğini ifade etti: "Yoo, herkes köyde tanıyo ya birbirini. Öyle bi şeye şahit olmadım. Sırası gelen satıyo acele acele. Tez canlı bi milletimiz var."

Güneysu'nun farklı köylerinde eksperlik yapan Aysel (28) ve Ülkü'nün (28) anlattıklarından genelgeçer bir yargıya varmak doğru olmayabilir. Ancak gerek çay tarımında kadınların durumu gerekse onun özelinde alım yerinde kadın meselesinde şunları düşünmemiz mümkündür: Güneysu küçük bir ilçe olmasına rağmen, bu küçük ilçede bile kadınların alım yeri gibi kamusal bir alanda bulunma biçimleri ve ihtimalleri değişkenlik göstermektedir. Bazı köylerde kadınlar alım yerinde neredeyse erkekler kadar yer alırken bazı köylerde alım yeri, erkekliğin sunulduğu, kadınların kendi emeklerinden uzaklaştığı alanlar olarak var olur. Bu durum Güneysu'nun

köylerinde böyleyken, Rize geneli için bir tespitte bulunmak ya da var olan önceki tespitlerin (kadınların kamusal alan olarak alım yerine gitmediği) doğrulamasını ve sağlamasını yapmak mümkündür.

Alım yerleri bu yönüyle karma bir nitelik kazanmışken çay fabrikalarıyla ilgili durum ise farklılık gösterir. Kadınların çay fabrikalarına giderek çay sattığı örnekler daha nadir rastlanmaktadır. Hanedeki erkekler, çay fabrikalarına çay götürme işini daha fazla üstlenmektedir. Burada alım yerinin “köyün içinde; köylü, zamanla tanınan eksper ve bir-iki çay işçisi”yle karşılaşma mekânı iken çay fabrikalarının hem etnik hem yerli yabancı işçilerle denk gelinebilecek bir mekân olmasıyla ilgili düşünmek gerekir.

4.4.Çaylıği Kamusal Mekân Olarak Düşünmek

Önceki bölümlerde çay tarımının nasıl yapıldığı, aşamaları, kadınların tarımsal faaliyete katılma biçimleri üzerinde durarak genel bir çerçeve çizmeye çalıştım. Çay üretiminde asıl yürütücünün kadınlar olduğundan, farklı çay toplama-toplatma yöntemlerinin bulunduğu ve kadınların bunlar içerisinde üstlendiği rollerden bahsettim. Bu bölümde ise Güneysulu kadınların yaz döneminin büyük kısmını geçirdiği, benim de sahada en uzun süre bulunduğum yerlerden biri olan “çaylık”lara mekânsal boyutuyla ve kadınlara sağladığı kamusal imkânlarıyla odaklanmayı amaçlıyorum.

Kadın kamusalılığı üzerine düşünmeye başlamanın ilk ve en zor koşulu, kadın kamusalılığının sınırlarının belirlenmesidir. Kamusal alan kavramı, düşünce tarihinde özellikle felsefe ve politika gibi alanlarda, farklı kuramlaştırma ve düşünme biçimleriyle yer almıştır (Alkan, 2000: 73-75). Geleneksel kamusal alan tanımlarında “devlet”in tuttuğu yer, kamusal alanın kuramlarının içerdikleri ve dışladıkları, kamusal alanın emekle, cinsiyetle ilişkisinin ihmal edilmesi gibi konular modern kamusal alan çalışmacıları tarafından eleştirilmiştir. (Negt&Kluge, 2018; Fraser, 2004)²²

Geleneksel kamusal alan kavramlaştırılmasında sıklıkla ikiliklere başvurulur. Kamusal alanın karşısı özel alandır ve kamusal alan devleti, toplumsal olanı, ev dışını ve erkeği imlerken özel alan evi, duyguları ve kadını imler. Feminist kuramın kamusal

²² Geniş bir alana yayılan ve çok yönlü eleştirilerle geliştirilen kamusal alan tartışmasına tezin kapsamı ve bağlamı doğrultusunda daha açık ve geniş olarak yer vermedim. Kamusal alanın bu tez için önemi, feminist düşüncenin kamusal alana sunduğu katkılar ve kadın deneyimlerinin kamusal alan ve özelinde mekânla ilişkileridir.

alan eleştirisi ise bu “geleneksel tanımlayıcı öğeler”e (Alkan, 2000: 76) ve bu ikiliklerin kurulmasındaki “erk” bakışınadır.

Acar-Savran’a göre, “her ne kadar bu kavram ikiliğinin tarihsel ve toplumsal özgüllüklere kör kalacak kadar genel ve Batı-merkezli bir ikilik olduğu ileri sürülse” de bu ikiliği bir kenara bırakmadan, tarihselleştirerek ve özgülleştirerek kullanmak mümkündür. Ona göre Batı’dan sonra kapitalistleşme- modernleşme sürecini başlatan ve çoğunluğu Müslüman olan bu ülkede özel-kamusal ikiliğini de bu çerçevede kavramak mümkündür ve tam da bu özgül nedenlerle kadın politikasını tartışmaya açarken bu ikiliğin/ikiliklerin üzerinden atlayamayız. (2002: 257)

Burada Acar-Savran’dan hareketle bu ikiliklerin üzerinden atlamamayı, ancak bu ikiliklerin içeriğine eleştirel bir bakış sunmayı amaçlıyorum. Kamusal alan ve özel arasında keskin sınırlar yoktur, geleneksel kamusal alan tanımlarında olduğu gibi politik olanı özelden ayırmak, kamusal olanı sabit alan ve mekânlar olarak düşünmemek gerekir. Bu noktada özellikle kişisel olanın, yani geleneksel bakışla özele ait olanın politik olduğu fikri feministler tarafından kamusal alan-özel alan ayırımına en sık yöneltilen eleştirilerden biriyken (Alkan, 2000: 77) kamusal alan, özellikle erkekler tarafından oluşturulan, kurumsallaşan ve kullanılan alanlarla sınırlı kalmamalıdır. Aynı zamanda kamusalılığı yalnızca kamusal alan üzerinden değil, kamusal mekânlar üzerinden tartışmanın gerekliliği üzerinde de durmak gerekir. Alan kavramının işaret ettiği geniş ve kapsayıcı tanım kadınların gündelik hayatlarında kamusallaşmalarına olanak sağlayan “kamusal mekânların” üzerini örtmektedir.

Tuncer, “Dışarı Çıkmak” üzerine yazdığı makalesinde kamusal alan ve kamusal mekânın ayrımlarına işaret ederek kamusal mekân kavramını kullanmanın kadınların kamusalılık deneyimlerinin, gündelik ve sıradan biçimlerini ortaya çıkarmasına işaret eder. Lefebvre’den hareketle kamusal mekânı “toplumsal bir ürün” olarak değerlendirir (Lefebvre 1991: 26, aktaran Tuncer, 2015: 34-35).

Kamusal mekân kavramının kadınların gündelik kamusallaşma deneyimlerine ve sıradan olana açtığı imkândan faydalanarak ben de çaylığı kamusal bir mekân olarak değerlendirmenin mümkün olduğunu düşünüyorum. Kadınların gündelik yaşamlarına emek ve mekân odağında baktığım bu çalışmada emek ve mekân kullanımının kesiştiği ana mekân çaylıklardı. Bu nedenle çaylığa bakarken önce kadın emeğinin zemini olarak değerlendirdim ve emek süreçlerini, kadınların çaylık deneyimlerini aktardım. Kadınların yoğun emek harcadığı çaylıkları bir de mekân ve kamusalılık düzeyinde incelemeye ise kadınlarla birlikte çaylığa gide gele karar verdim.

Güneysu’da kadınlar, Mayıs ayında başlayıp Ekim ayında sonlanan çay tarımı faaliyetlerinde gübrelemeden ot temizliğine, ot temizliğinden hasata ve yer yer satışa kadar yer alırlar. Mayıs-Ekim arası altı ay bir süreç gibi düşünülse de üç sürgün arasında ortalama bir ay boşluk olduğu düşünülürse kadınların çaylıkta yoğun olarak bulunduğu sürenin üç-dört ay olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte, emek-yoğun çalışılan bir iş olmasına rağmen kadınlar, “Mevsimler Geçerken: Ev ve Çevresi” başlığında da anlattığım şekilde yaz dönemini kış dönemine tercih ediyorlardı. Çünkü kadınlar için evden dışarı çıkmanın en doğal koşullarından biri çaylığa gitmekti.

Çaylığa gitmek, çayı toplamak, taşımak, satmak gibi işler yoğun emek gerektiren yorucu işlerdi ancak kadınların evde durdukları müddetçe yaptıkları işlerin hangi biri hafifti? Üstelik çay tarımının bir sürgünü ortalama on beş günde sona ererken ev işleri her sabah baştan başlıyordu. Özel alana atfedilen evin duvarları arasında durmaktansa kadınlar dışarıya çıkmayı, kamusala dahil olmayı tercih ediyordu. Özel alanda karşılıksız ve görünmeyen emek harcamak yerine bir meta olarak çay üretiminin bir parçası olmayı, üretim faaliyetlerini sürdürürken aynı zamanda sevdikleri kadınlarla dışarıda olmayı kendilerine bir çıkış noktası olarak görüyorlardı.

Çaylıkta olmanın kadınlara sağladığı kamusallık imkânının bir boyutu da kadınların eğrat usulünde birlikte çay toplarken bir arada geçirdikleri vakti ne birbirlerine misafir olarak gittiğinde, ne de para günü gibi etkinliklerde geçiremiyor olmasıydı. Ev kadınının sosyalleşmesi ve kamusallaşmasının bir biçimi olarak görülen misafirlikler ve para günleri, kadınları bir araya getiren etkinliklerdir ancak en sık yapılan para gününün haftada bir olduğunu; birbirine en sık misafir olarak gidebilenlerin de haftada bir gittiğini varsayarsak²³ çaylıkta art arda bir arada geçirdikleri on-on beş gün kadın kamusallığı için büyük bir boşluğun doldurulması anlamına geliyordu. Kadınlar bu bir aradalıktan memnundu, hatta yer yer “Çay olmasa birbirimizi göreceğimiz yok,” cümleleri bile kuruluyordu.

Yasemin (33) “Yazın bir gününü anlatır mısın?” soruma karşılık sabah 5’te kalktığını söyleyerek anlatmaya başlıyor. Kahvaltısını yapıp yevmiyeci olarak gittiği yakın akrabalarının çaylığına gidiyor, günün işlerini anlatıyor ve 9’da yattığından bahsediyor ancak tüm bunları anlatırken aşağıdaki cümleleri aralara serpiştiriyor:

²³ Birlikte çay toplanan kadınların birçoğu komşu değil, aralarında Rize Merkez’de, Güneysu’da ikamet edenler de var.

Ama inan ki yaz daha iyi oluyo var ya. ... Bazı gün geliyo dalıyoruz birbirimize (gülüyor), duruyoruz kavga etmeye. Bazı gün neşeli geçiyo. Birimize bi sinir varsa öbüründen alıyo onu diyerek (konuşarak). ... Daha çok deyip gülüyoruz çaylıklarda. Bazen manyaklaşıyoruz. (gülüyor). Şarkı demeye duruyoruz. Esin'le (abisinin eşi) ben şarkı deriz, öbürleri güler. Her şey oluyo yani. ... Normalde yapamayacağın şeyler oluyo yani. Normalde mesela bi gün toplanıp oturuyosun ama çocukların gürültüsü, yemek, içmek; inan çaylık gibi geçmiyo. Evde olsak şarkı demezdik birbirimize. Ama çaylıkta diyosun.

Yasemin bu sözleriyle çaylığa gitmenin rahatlatıcı ve iyi hissettirmesinden daha öteye geçerek yukarıda misafirlik ve gün bahsinde söylediğim bir araya gelme biçimindense çaylıkta geçirdikleri vaktin daha kıymetli olduğunu ifade ediyordu. Evde olmayacak, olamayacak şeyler çaylıkta olabiliyordu. Evde bir araya gelmek aynı zamanda misafirlere hazırlık yapmayı, ikramlık hazırlamayı, kendi çocuklarıyla misafir çocuklarının bir aradayken yarattığı gürültüye tahammül etmeyi gerektiriyorken çaylıkta kimsenin çocuğu yanında değildi, güzel kıyafetler giymek ve çeşit çeşit ikramlıklar hazırlamaya da gerek yoktu. Böylesine tüm telaşlardan arınmış türden bir “toplanma” faaliyetinde şarkı söylemek dahi akla gelebiliyordu.

Benzer bir ifadeyi eski günlerden ve eğrat usulünden bahsederken Aynur Teyze (59) kuruyordu, iç çekerek: “Eskiden eğratlara giderdik. Sohbet, gülmek, demek etmek...” Şimdi kendi çayını çoğunlukla tek başına topluyor ve bu “sohbet, gülmek, demek etmek” imkânından mahrum kalıyordu.

Bu konuda yanımda gerçekleşen bir diyalog oldukça ilginçti. Normal şartlarda 4-5 kişinin rahatlıkla toplayabileceği 800-1000 bin kilogram civarında çay veren çaylığa Cumartesi günü 8-10 kişinin gideceğini duyan Ali, Mustafa'ya, “Aslında orayı siz ailecek toplardınız (4 kişi), niye bu kadar kalabalık toplanıyorsunuz ki?” diye sorunca Mustafa, “Dedikodu da edilecek de,” diyerek karşılık vermişti. Yalnızca hafta sonları çaya destek sunmasına rağmen kadınların bir aradalığını, bir aradayken konuşup güлüştüklerini, sosyalleşme biçimleri Mustafa'nın gözünde dedikodudan ibaretti. Hafta içi kendisi işteyken eşine ve ailesine hem çayın toplanmasında hem de psikolojik olarak destek olan kadınların birbirine yardımcı olma ve birbirini destekleme biçimlerini “dedikodu”ya indirgemişti. Tıpkı para günlerinde ya da herhangi bir arkadaş-akraba toplantısında olduğu gibi, kadınlar sosyalleşmelerinin bir parçası olan çay toplama eyleminde de erkek bakışıyla ancak ve ancak “dedikodu” edebiliyordu.

Evet, kadınların çaylıkta dedikodu ettiği de oluyordu ancak sohbetleri sürekli başkalarının hayatını konuşmaktan ibaret değildi. Çaylıkta olmadıkları zaman diliminde evde yaptıkları işlerden söz ediyorlar; eve almayı planladıkları yeni bir eşya, bazen bir halı, bazen diktirilecek bir perde için fikir alışverişinde bulunuyorlar; özellikle ve hemen hemen her seferinde çocukların eğitimiyle ilgili olumlu olumsuz gelişmeleri birbirleriyle paylaşıyorlardı. Eşleriyle yakın zamanda yaşadıkları bir tartışma ya da ettikleri kavga da bu sohbetlerin konusu olabiliyordu, cinsellikle ilgili şakalar da. Özel yaşamlarına dair birçok konunun yanında akşam haberlerinde izlenen/dinlenen dikkat çekici haberler de konuşuluyordu. Her gün birden çok kadının öldürüldüğü ülkemizde medyaya yansıyan haberler kadınları öfkeliendiriyordu. Bu öfkenin dışavurumu büyük oranda “ıdam talebi” olurken haberin verilme biçimine göre bazen kendilerini birinin “annesi”, bazen de “ablası” yerine koyuyorlardı. Bunun yanında siyaset de çaylığın temaları arasındaydı. İktidarı destekleyen ve muhalefeti eleştiren yorumların yanında yerel siyasetin köydeki temsilcisi olan muhtar(lar) hakkında söylenenler, muhtarlar da iktidar partisinin üyesi olduğu hâlde çoğu kez destekleyici şeyler değildi. Muhtarın faaliyetleri, “beceremedikleri”, yerine getiremediği vaatler kadınlar arasında iktidar partisinin hiç eleştirilmediği kadar eleştiriliyordu.

Kadın kamusalılığı konusunda ekleyebileceğim son şey ise kapitalizmin kadın kamusalılığına sunduğu dolaylı katkısıdır. Çay, meta üretimi sağladığı için kapitalist üretim sisteminin bir parçasıdır. Çay üretiminin kapitalist değer taşıması, çay tarımını yaygınlaştırmış; bu durum kadınların çaylıklarda yer almasına ve kamusallaşmalarına imkân sağlamıştır.

5. KADININ SOSYAL KONUMLANIŞI: ÇAY PARASINDAN KADINLARIN REFAHINA

Bölgede yaygın olarak sürdürülen çay tarımı faaliyeti beraberinde çay parasını, çay parasının refah seviyesinde ve yaşam kalitesinde bir değişime neden olup olmadığı düşüncelerini getirir. Çay parasının yanında haneye gelir getiren diğer kaynakların (hanede düzenli bir işte çalışan erkeklerin maaşı, kiraya verilen ev ya da dükkânlar, taksi plakaları ya da taksi duraklarındaki ortaklıklar) da harcanması, tasarrufu yahut birikimi noktasında kadınların nerede konumlandığı önemlidir. Bu bölümde çay tarımından elde edilen geliri kadınların nasıl değerlendirdiğinden başlayarak kadınların parayla, mal ve mülkle olan ilişkisini anlamayı hedefliyorum.

Kadınlar, özellikle 50 yaş ve üzeri çay üreticileri, çay toplamayı kârlı ve zahmetine değer görüyor. Anneannemin kuşağı,²⁴ Rize'nin çay tarımı başlamadan önceki hâlini bildikleri, bir sonraki kuşak ise yaptıkları tüm işlerin yanında çay toplamamanın gelirlerine sağladığı katkıdan memnun oldukları için çayla ilgili olumsuz yorumlardan kaçınıyorlar. Çaydan elde edilen gelir ve bu gelirin değerlendirilmesiyle ilgili komşumuz Zekiye Teyze şunları söylüyor örneğin:

Çay bi topli paradu. Kim kima günlük bu kada yevmiye veriyi? Sabahtan akşama çalışu bin lira kazanan kim vardu? Sen şini sabah kalktun, kahvaltini ettun gittun çayluğa. Akşam olmadan geldun. Topladun üç yüz kilo. Al saa bin lira. Boyle bi para nere var? Kim veriyini sağa?

Yakın bir arkadaşımın annesi de arkadaşım ve kardeşi çay toplamaktan sıkılıp yorulunca, “Para toplaysun para. Para toplamaktan bezulu (sıkılmak) mi?” demişti.

Görüşmecilerimden Aynur Teyze (59), “Çay topli paradur. Evune bi şe eksulur alursun, bi şey bozulu tamir etturusun. Ev mi alacasun, araba mi alacasun, kenara koyarsun yaturumdur,” diyerek çay parasının toplu alınmasını vurgulamış ve bu parayla da birçok “büyük sorun”un halledilebileceğine işaret etmiştir.

²⁴ Çalışma boyunca kuşak bilgisini ya alt-üst kuşak düşüncesinden hareketle ya da bu şekilde aktarmaya çalıştım. Burada anneannemin kuşağı olarak yer verdiğim kuşak metin içinde yer yer 50 yaş üzeri olarak geçiyor. Genç kuşakla kastedilen genellikle 18-35 yaş arasıyken orta yaş grubu ise 35-50 yaşlar arasını kapsıyor.

Orta yaş grubu ise çayın maddi getirisi konusunda anneannemin kuşağına katılmakla birlikte zahmetine katlanmakta önceki kuşaklar kadar sabırlı ve iyimser değiller. Yorgunluklarını daha sık dile getiriyor, bu işin “insanı bitiren bir iş” olduğunu ifade ediyorlar. Yaz boyunca farklı çaylıklarda, farklı insanlarla vakit geçirme fırsatı buldum. En az beş kişi bir araya geldiğimiz bu çay toplama günlerinde farklı yaşlarda kadınların ve nadiren erkeklerin çayla ilgili söylediklerinin bir çatışma yarattığını fark ettim. 40 yaş ve üzeri üreticileri sıkça sonraki nesillere karşı çayı, çayın önemini ve getirisini savunurken; 30 yaş altı grubu ise “söylenirken” buluyordum. Görüşmecilerime yönelttiğim sorularda da bu tespiti doğrulayan ifadelere rastladım. Çay tarımına bakışları birbirinden oldukça farklıydı. Ortak fikirde oldukları tek nokta ise çayın maddi getirisiydi. Öyle ki, şimdi on iki yaşında olan yeğenim, üç yaşındayken kış ayında çaylıkların üzerine kar yağdığını görünce ağlayarak annesine, “Çaylıklarımızın üstü pamuk oldu. Bizim nasıl paramız olacak daha?” demişti.

5.1.Maddi İdare: Kazanç, Harcama, Tasarruf, Birikim

Kadınların emeklerinin karşılığı olan ücret üzerinde söz sahibi olmaması, kadınların tarihte maruz kaldığı en eski haksızlıklardan biridir. Yalnızca yaptıkları işin ücretini alabilmek değil, kadınların yaptıkları işlerin “iş” olarak tanımlanması dahi mücadele gerektirmiştir. Daha önce belirttiğim gibi, feminist kuramcılar kadın emeğini ücretsiz kadın emeği, ev içi emek, duygulanımsal emek, bakım emeği, ücretli kadın emeği gibi farklı kategoriler altında sınıflandırarak görünür kılmaya çalışmışlardır. Kadın emeğinin tartışılması kadınların yaptıkları iş karşılığı aldıkları/al(a)madıkları ücretleri tartışmanın da önünü açmıştır. Hane içinde kadın emeği, ev ve bakım işlerinin karşılanmasını sağlayan emek olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında kadınların ev eksenli çalıştığı ya da tarım faaliyetlerini yürüttüğü de görülür.

Kadınlar, dünyada ve Türkiye’de tarımda aktif olarak çalıştıklarında dahi ücret konusunda, tıpkı diğer üretim alanlarında olduğu gibi, sık sık haksızlığa maruz kalırlar. Verilen emeğin ücrete değer görülmemesi, (erkeklerle) eşit işe eşit ücret ödenmemesi, kazanılan ücrete el konulması gibi nedenlerle kadınlar mağdur edilir. Çay tarımında kadın emeğinin yoğunluğundan önceki bölümde bahsetmiştim. Bu emek sonucu elde edilen gelirin nasıl kullanıldığı ve harcandığına ise bu başlık altında değineceğim.

Tarımda kadın emeği söz konusu olduğunda mülkiyet, miras, ekonomik gelir ve birikim gibi olgulara ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerine bakılmalıdır. Tarım arazilerinin mülkiyeti, mirasın kız-erkek evlatlar arasında nasıl bölüştürüldüğü, gelirin

hane içindeki dağılımı ve kontrolü, birikim ya da tasarrufun nasıl yapıldığı gibi değişkenlere bakmak kadınların hane ve toplum içindeki konumlarının anlaşılmasına katkı sağlar.

Güneysulu kadınlarla yapılan görüşmelerde maddi idare ya da çay parası konusuna gelmeden önce kadınlar, hayatlarında yaşadıkları güçlüklerden, zorluklardan bahsederken dolaylı olarak maddi idare, birikim, tasarruf konularına değiniyorlardı:

Bu inşaatı ki yaptım çocuğum yoktu ama ne ezablar (eziyetler) çektim, onları göz önüne aldım mı zaten diyorum ben 150 yaşınayım. Ah ah, şimdiki ev yapmak gibi olsa... Şini ev yapmaya ne var. Habu köyü dipten başa kadar beton eğratiğine (imece) 3 kere çağırmışım. Çağırdım yağmur yağdı, yaptığım yemekler ekşiledi. O zaman bi evde tek bi buzdolabı var, koyamazsın. Hangi birini koyasın, 2-3 aile bi evdeyiz. Yağmur yağar, öbür gün hava açar çağırırsın, yine hava bozar. Beton yarım kalır, bi daha öbür gün devam eder...

7 sene üstüne anca oturdum eve. Borcunu kesmek, içini yerleştirmek, anca bitti.

Borç alsak bile borçtan korkardık, almadık. Çok şükür bitti. (Aynur Teyze, 59)

Sahada olduğum sürece özellikle ev almak ve ev yapmanın bir başarı olarak görüldüğüne ve saygınlık göstergesi olarak değerlendirildiğine şahit oldum. Rize’de yatırım biçimi olarak genellikle daire alındığı görülür. Çay parası, erkeğin düzenli işte çalıştığından kenara koyulan para, kadının ev idaresindeki harcamalar için kullanması gereken paradan artırarak kenara koyduğu para ve altınlar, kadına düğününde takılan takı gibi değerli eşyalar genellikle yeterli birikime ulaştığında bir daireye dönüştürülür. Kadının düğün takıları, tasarruf ederek ve belki istek ve ihtiyaçlarından kısarak kenara koyduğu birikimi bu ev alımında kullanıldığı hâlde tapu kadının üzerine ya da ortak tapu olarak düzenlenmez. Görüşmecilerimden Yasemin (33), görüşme yaptığımız sırada yeni bir daire almak üzere olduklarını ifade etti. Yasemin, eşi ve kızlarıyla birlikte Güneysu Merkez’de ikamet ediyordu ve alacakları daire Rize Merkez’deydi. Görüşmemiz sırasında alacakları bu yeni daireye taşınmayı özellikle kızlarının çok istediğini, kendisinin de bu fikre sıcak baktığını belirtmişti. Sonrasında karşılaştığımızda daireye taşınmadıklarını, bunun yerine kiraya vererek, dairenin kredisinin ödenmesinde bu kiradan faydalandıklarını söyledi. Tapu konusunda ise durum bu kez Yasemin’in lehineydi. Hâlihazırda eşinin üzerine kayıtlı ev ve araba olduğundan yeni aldıkları ev, vergi yükümlülüğünü ortadan kaldırmak adına

Yasemin'in üzerine yapılmıştı. Bu örnekle karşılaştığımda çevremdeki insanlara, benzer örneklerin olup olmadığını sordum. Genç kadınlardan biri, “Kim kimin üstüne ev veriyor burda, işin içinde böyle şeyler olmadığı sürece,” diyerek hem durumun istisnailiğini hem de sitemini dile getirdi. Ortak kazanılan para karşılığında alınan evin erkek üzerine tapulanması, mülkiyet meselesini tartışmaya açtığı gibi birikime el konulması tartışmasını da akla getiriyor.

Ev içinde ve tarlada sarf ettikleri emekleri görünmeyen kadınların –çalıştıkları başka bir iş yoksa- düzenli bir ekonomik geliri yoktur. Yazları tarlada, dört mevsim evde çalışan bu kadınlar, genellikle erkekler tarafından “harçlık” olarak verilen para dışında bir gelir kaynağına sahip değildirler. Bu harçlığın miktarı, verilme sıklığı ve verilme sebepleri ise aileler arasında çeşitlilik gösterir. Haftalık ya da aylık olarak eşlerinden düzenli olarak para alan kadınlar, eşlerinden sadece “gerektiği yerde ve zamanda” (hastaneye, markete, pazara, çarşıya alışverişe giderken) para alan kadınlardan daha avantajlı bir konumdadır. Düzenli olarak aldıkları paranın denetimi kadınların elindedir. Gerekli görülen harcamalar yapıldıktan sonra kalan parayı biriktirme eğiliminde oldukları görülür. Düzenli olarak harçlık almayan kadınların ise, düzenli olarak alanlara oranla daha fazla strateji geliştirdiklerini söylememiz mümkün. Aldıkları ürünün fiyatı ve miktarıyla ilgili yanlış bilgi verme, harcamadıkları parayı harcadıklarını söyleme, parasını erkeğin dikkatini çekmeyecek bir yerde saklama gibi taktikler geliştiren bu kadınların söylemleri de hemen hemen ortaktır: “Karışmasa bana ben de ona yalan söylemem,” , “Hem üç kuruş verecek, hem bin tane soru soracak, benim de kendime göre harcamalarım var,” ,”Kardeşim okuyor mesela bazen bana geliyor, giderken harçlık vermek istiyorum ona, niye hep kocamdan isteyeyim, her şeyi bilmek zorunda mı” gibi ifadelerle kadınlar taktiklerini ve söylemek zorunda kaldıkları yalanları savunuyorlar.

“Para saklama” meyli, yalnız eline düzenli para geçmeyen kadınların geliştirdiği bir strateji değildi. Düzenli olarak harçlık alan kadınların da, ne kadar parası ya da birikimi olduğunu eşlerinden ya da evdeki diğer erkeklerden sakladıklarına şahit oldum. Onlar da bu davranışlarını, düzenli harçlık almayanların sunduğu sebeplerle ilişkilendiriyorlardı. Ek olarak, hane erkekleri kadınlara verdikleri paranın biriktirildiğini/saklandığını öğrendiklerinde, başları sıkışır sıkışmaz kadınların bu birikimine başvurdukları için birçok kadın eşinden para saklamaya bu tür deneyimlerden geçtikten sonra başlamıştı.

Para biriktirme konusunda, Güneysu Merkez ve merkeze bağı mahallelerde yaşayan kadınlarla Rize Merkez’de yaşayan kadınların daha avantajlı olduklarını söylemek mümkün. Köylerde yaşayan kadınlar, konumları gereği ilçe ve il merkezinde yaşayan kadınlar kadar sık alışverişe gitmediği, günlük ve ani ihtiyaçlarını giderme şansları daha düşük olduğu için parayla ilişkileri de sınırlanıyor. Bu nedenle köylerde yaşayan kadınların eşlerinden aldıkları harçlığın eşleri tarafından denetlenmesi de kolaylaşıyor.

Tarımsal faaliyetleri üstlenen ve sürdüren kadınlar olmasına rağmen bugün hâlâ birçok hanede çaydan elde edilen gelir kadınların kontrolünde değildir. Çayla ilgili işlerin hemen her aşamasında kadınlar yer almasına rağmen, çay parasının banka kartıyla ATM’den çekilmesi büyük oranda erkekler tarafından yapılıyor. Çay parasının alınması ve kullanımı geçmişte istisnasız erkeklerin denetimindeyken bugün bu paranın harcama, tasarruf ve birikimiyle ilgili erkek ve kadınların ortak kararlar aldığını görmek mümkün. Fakat çaydaki tüm sorumluluğuna rağmen çay parasının kullanımına dair tek başına karar verebilen kadınlar hâlâ azınlıkta. Orta yaş ve üzeri kadınlarda çay parası üzerinde denetim kurma arzusuna araştırmam boyunca ve görüşmelerimde rastlamadım. Onlar için paranın genellikle ortak kararla veya evin giderleri için harcanması, erkeğin parayı tek başına ya da kötü alışkanlıklarına harcamaması yeterli olurken eğitilmiş ve genç kadınlar ise kendi kazandıkları parayı harcama inisiyatifinin kendilerinde olması gerektiğini ifade ediyorlar.

Görüşmecilerim arasında geniş ailede yaşayan tek kadın olan Zehra Teyze (54), çay parasının kayınpederinin kontrolünde olduğunu, eşinin çalıştığı hâlde gelip babasına maaşından para verdiğini, aynı evde yaşamalarının ancak bu şekilde mümkün olduğunu söylemişti. Kayınpederi birkaç yıldır alzheimer ve çeşitli hastalıklarla mücadele ettiği için maddi idare Zehra Teyze’nin eşine geçmiş. Ancak eşi de tıpkı kayınpederi gibi baskın ve otoriter biri olduğundan Zehra Teyze açısından değişen pek bir şey olmamış. Köyde yaşayan ve ev ihtiyaçları kocası tarafından karşılanan Zehra Teyze’nin eline yine nadiren para geçiyor ve gerek eline geçen para gerekse bütün hareketleri denetlenmeye devam ediyor.

Hevâ (34), üniversite eğitiminin ardından şehre dönmüş ve eğitimini aldığı alanda iş ararken aynı zamanda boş durmamış, kız kardeşi Kader’le (28) birlikte yarılıkçı olarak çay toplamışlar:

2012 Haziran’da mezun oldum. O sene yarılık yaptık, 2013 Eylül’de de işe başladım. Bir buçuk sene boştaydım yani onda da çay topladım. Çay her zaman topluyoduk ama para bizim elimize geçmiyordu. Babamın eline geçiyodu. Sonra biz o sene çay toplayıp parasını kendimize aldık. Tamamen kendimize harcadık yani. Eve de harcadık, eve de eşya aldık tabii. Kendi topladığımız yarılığın parası bu. Diğer çay parası bi süre daha babamın eline geçmeye devam etti ama sonra biz darbe yaptık, 2013’te ben işe başladığım yıl darbe yaptık ve yönetimi ele geçirdik (gülüyor). Darbe değil de devrim diyebiliriz aslında.

Biz çay toplardık ama biz o yarılık çayı yapana kadar çay parasından heveslenip bir toka bile alamadık. Çay parasından bize hiçbir şey gelmezdi. Babam onu kendi kullanırdı. Annem de alamazdı. Ya da annem özele satıyosak çayı gizli gizli gider onun parasını alırdı, onu da eve harcardı yiyeceğe falan. Babam da bunu şey olarak söylüyor, ‘E tamam ama ben de sizi okuttum. O para size gitti yine.’

Hevâ’nın (34) çay parasıyla ilgili soruda verdiği bu ayrıntılı cevaplar, diğer görüşmecilerimin cevaplarıyla ve gözlemlerimle birleşince başlangıçtaki varsayımımı doğruluyordu. Erkekler, kadınların emeği ve birikimi üzerinde güçlü bir tahakküm kurmuşlardı ve bu tahakkümü kıracak güç eğitilmiş ve genç kadınların elindeydi. Önceki kuşaklara göre genç kadınlar taktik geliştirmek istemiyor, açıktan açığa isyan ediyor ve hatta “devrim”lere kalkışıyorlardı. 10 yaşından itibaren çay toplayan ve toplanan çayın parasıyla bir toka bile alamayan Hevâ, büyüyüp ekonomik özgürlüğünü kazanınca, kendi emeğinin yanında annesinin ve kız kardeşlerinin emeğine el konulmasının da önüne geçmişti. Babası bu durumdan memnun olmasa da, Hevâ ve kız kardeşi, doğru olanı yaptıklarından emin görünüyordu. Ayakları yere güçlü basıyor ve şöyle ifade ediyor bu durumu:

Babam şimdi bile bir şeye kızdığında hemen diyor, çay parasını aldınız. Millete de şikâyet ediyor, bunlar bizden çay parasını aldı diye. Ama bizim hâlimizi görüp de ‘çay parası babanın hakkı’ diyebilecek kimse yok. Ben hayatımda babamın hiç çaya geldiğini hatırlamıyorum. 25 senelik çay serüvenimde hiç babam bir kere bile gelmedi. Niye yedirelim ki ona parayı, mantıklı düşünersek.

Daha adil olduğumuzu düşünüyorum babamdan. Bi para kazanılıyorsa onu herkese bölmeye çalışıyorum. Babam gibi, ‘Hepsi benim, çünkü babamın malı,’ demiyoruz. Bi otorite olma merakımız da yok da, annemin bir erkeğe ezilmemesini sağlamaya çalışıyoruz. Biz varken babam anneme çok laf edemez evde. (Hevâ, 34)

Benzer şekilde Aysel (28) ve Birşah’la (24) görüşmemizde maddi idarenin anne-babada değil, ailenin genç ve eğitilmiş üyelerinden Birşah’ta olduğunu öğrendim. Aramızda geçen diyalogu aşağıda aktarıyorum:

E.H: Evin maddi idaresi kimde?

Birşah: Bende. En işsiz benim ve para bende toplanır. Doğdum doğal bir kuruş kazanmadım ama (gülüyor). Babamın bi emekli maaşı var. Onun üstünden evi geçindirmeye çalışıyoruz. Aysel’in var bir maaşı, o da bana sorar öyle mi yapayım, böyle mi? Abim de sağ olsun destek verir. Babamla bir şeyleri yapmaya çalışıyorum, o açık verirse Ekremle tamamlamaya çalışıyorum, Ekrem de açık verirse Allah’a emanet (gülüyor).

E.H: Çay parası peki?

Aysel: O da aynı. Her şey bizim Birşah’ta birikir yani.

E.H: Sen evin bankasıysın yani?

Birşah: Gerçekten öyle.

E.H: Baban emekli maaşını alıp senin önüne mi koyuyor peki, nasıl oluyor?

Birşah: Yok, ben bilgisayardan hallediyorum her şeyi. Ona o kadar lazım, bu böyle. Krediler var, onların ödemesini yapıyorum.

E.H: Aslında bunları baban da yapabilir...

Aysel: Yapamaz ki, öyle bi imkânı yok (gülüyor).

Birşah: Bana sorar, o da (Aysel’i işaretleyerek) bana sorar. Ben üniversiteden önce de böyleydi. 5-6 seneden fazladır bu böyle. Lisede temelini hazırladım. Üniversite benim yükselme devrimdir, hâlâ yükselmedeyim (gülüyor).

E.H: Peki ondan önce kim hallediyordu?

Aysel: Babam halletmeye çalışıyordu, bi şeyler ediyodu.

Birşah: Halledemiyodu. O yüzden şimdi bana oy veriyor hepsi (gülüyor).

Birşah (24) da aile içinde ve maddi idarede oynadığı rolü siyasi benzetmelerle açıklıyordu tıpkı Hevâ gibi. Hevâ'nın darbe, devrim olarak tanımladığını Birşah “yükselme devri” ile ifade ediyordu. İkisi de bir seçimle geldiklerine (oy verme) ve adaletli olduklarına vurgu yapıyordu. Hanede baba karakteri otoriteye işaret ettiğinden, babadan maddi idare gibi güçlü bir “yönetimi” devraldıklarında, baba gibi otoriter ve baskın davranmadıklarını, en doğru ve adil dağılımı yaptıklarını ifade ediyorlardı aslında. Her iki örnekte de hanede erkek çocuğu olduğu hâlde paranın yönetimi babadan erkek çocuğuna değil, kız çocuğuna devrolmuştu. Her iki hanede de anne sağ olmasına rağmen, babadan devralınan maddi idare annenin yönetimine sunulmamıştı. İki örneğin de ortak noktası, “parayı iyi idare edemeyen baba”ydı. Hevâ (34), babasından çay parasının kontrolünü devraldıktan sonra köyde yapmak istedikleri evin yapımına başlanmış; Birşah babasının emekli maaşını ve çay parasını idare etmeye başladığında ise borçların ödenmesi düzene girmiş ve yapılabilecek yatırımlar gündeme gelmişti.

Üç, dört yıl kadar önceydi. Babamla bir sohbetimizden sonra yeni çıkan çay toplama motorlarından bir tane alıp denemeye karar verdik. Piyasa araştırması ve motorların özelliklerini karşılaştırma işini ben devraldım. Bizim için uygun motorların hangileri olabileceğini ve nerelerde satıldığını söyledikten sonra babamın motoru gidip alacağını düşünüyordum. O ise kredi kartını bana uzattı ve hangisini uygun gördüysem onu almamı söyledi. Yakın çevremizden birkaç erkek bu durumu şaşkınlıkla karşıladı ve bunun kararını babamın vermesinin daha doğru olduğunu, bu işi neden bana bıraktığını anlamadıklarını açıkça ifade ettiler. Hâlbuki babam, ikimizin de çay toplayacağı motorun benim kolaylıkla kullanabileceğim bir motor olmasını önemsiyordu. Ayrıca benim eğitimim dolayısıyla (Türk dili ve edebiyatı okuyan genç bir kız olmama rağmen) teknik bilgilere daha iyi akıl erdireceğimi düşünüyordu. Hevâ ve Birşah’la görüşmemizden sonra bu deneyimi hatırladım.

Geleneksel olarak kadın emeğinin ve gelirinin denetlendiği bu sisteme, eğitimli ve genç kuşağın, özellikle de kadınların dahil olması, bu denetimin tersine dönme ihtimalinin var olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yasemin (33), çay parasını eşinin aldığını ama eve getirdiğini, kendisinin ve kızlarının bildiği bir yere koyduğunu söyledi. Yasemin, kendi çayını toplamanın yanında

yarılıkçılık yapıyor ve yevmiyeyle çay topluyordu. O paranın kontrolünün kimde olduğunu sorduğumda ise, “Şahsıma kalır. Ama ben de yine eve harcıyorum. Asla eşim karışmaz. Hâlâ da duruyo param. Güya ev alırsam koltuk alcam.” şeklinde cevap verdi. Ve ardından, şu cümleleri ekledi: “Bizim de öyle bi sigaramız, bi özel şeyimiz yok. Bak 33 yaşındayım, bi geçen gün gittim saçımı boyattım, öyle bi kendimize harcamamız yok ki.”

Yasemin’in bu cümlelerine çok benzer cümleleri, yaşça ondan epey büyük olan Aynur Teyze (59) de kurmuştu. Çay parasıyla ilgili soruya cevap olarak, “Ama (eşim) çay parama hiç karışmaz,” dedikten hemen sonra, “Benim özel masrafım olmaz öyle gideyim manto alayım onu alayım bunu alayım,” cümlesini eklemişti. Her iki kadının da, ben parayı nereye harcadıklarını/harcayacaklarını sormadan önce kendilerine dair bu bilgileri vermesi boşuna değildi kuşkusuz. Kadınlar, kendileri için harcama yapmamayı gizliden gizliye bir övünç kaynağı olarak görüyorlar, harcama yaptıkları durumlarda ise bu harcamayı minimumda tutmaya, harcamanın ihtiyaca yönelik olmasına dikkat ediyorlardı. Demek ki, kadınların aldığı çay parasına karışılmadığı durumlarda dahi çay parasının nereye harcanacağı kontrol ve takip edilen bir şeydi.

Aynur Teyze (59), maddi idareyle ilgili soruda, evliliğinin ilk yıllarında eşinin ne kadar parası olduğunu, nerede sakladığını hep bildiğini söyledi. Zaten biriktirme durumları olmadığı, hep borca gittiği için para akışından haberdarmış. Ancak borçlar bitip, eşi daha çok para kazanmaya başlayınca işler değişmiş. “Biraz şey olacak ama oralari silersun istersan. ‘Kocanın iki kaşuğı varsa birini kıracasun (kıracaksın),’ derler ya, ‘Kiru (kırıp) içine s.çacasun,’ derler. Açan ki (Ne zaman ki) biraz daha parası fazlalaştı bollaştı durdu benden şeyetmeye (saklamaya).” Burada kullandığı ifadenin görüşme için uygun olmadığını düşünüyordu Aynur Teyze. Benim de daha önce yöre kadınlarından duyduğum bir ifade değildi ancak anlamı üzerine düşününce, kadınların erkekler ve maddi kaynaklar konusunda geliştirdikleri stratejinin bir parçası olduğu sonucuna vardım. Evde iki kaşığının olduğunu bilen erkek, üçüncü bir kaşığın gerekliliği üzerine düşünmüyor, parayı dışarıda, başka şeylere harcamaya başlıyordu. Bazı örneklerde bu erkeklerin kötü alışkanlıklar edinmesine, bazılarında ise kontrolsüz harcamaya, har vurup harman savurmaya denk geliyordu. Öyleyse, iki kaşıktan birini kırmak, erkeğin düzenli ve daimi olarak çalışmasını sağlayacak, kazandığı parayı “kaşık” gibi gerekli ihtiyaçlarda kullanmasına neden olacaktı.

Aynur Teyze'yle (59) görüşmemizden sonra, hane içinde parada söz sahibi olmadığını düşündüğüm kadınların özellikle erkekleri “borçlanmaya” yüreklendirerek bazı kazanımlar elde ettiğini gördüm. Bu durumu doğrulayan tersine bir örneği ise Behice Teyze (76) ile yaptığımız görüşmede Behice Teyze, yanımızda olan eşini göstererek, “Beni dinlesa idi, bunun şini neleri varidi,” dediğinde eşi Ahmet'in (79), “Dinlemediğumden çok kaybettum. Şini reisluğu verduk ona. Şimdi her şey onun, ben iç güveysi, dururum sükut,” cevabında buldum. Hayatı boyunca eşinin sözünü bir kez olsun dinlemeyen Ahmet Amca parayı akrabalarına, eşine dostuna dağıtmış, harcamaktan hiç çekinmemiş. Bundan 5-10 yıl öncesine kadar da Behice Teyze'nin fikirlerine, önerilerine hiç kulak asmamış, bu nedenle şimdi, iş işten geçmiş de olsa, idareyi ona bıraktığını söylüyor. Maddi idarenin kimde olduğunu sorduğumda Behice Teyze, “İkimizdedur,” cevabını verirken Ahmet Amca, “Bende olsa bile bu diyecek da kullanacağum oni,” diyerek hane içinde değişen dengeye işaret ediyor.

5.2.Mülkiyet ve Miras

Kadınlar tarımda emek-yoğun faaliyetleri yürüten üreticiler olmalarına karşın genellikle üretim faaliyetinin kaynağı olan toprak kadınlara ait değildir. Miras yoluyla toprağın mülkiyeti erkekten erkeğe aktarılır. Karadeniz bölgesinde, geleneksel miras paylaşımında kadın genellikle ailede erkek çocuk yoksa pay sahibi olabilir. Bu “mecburi” olarak kadına miras kalması durumunda bile bazen babanın erkek kardeşleri ve ailenin diğer erkek büyüklerinin rahatsızlık duyduğu, miras kalan kadına karşı olumsuz davranışlarda bulunduğu görülür. Sebep ise, erkek-kadın çocuk bulunan evlerde kadınlara mirastan pay verilmeyişiyle aynıdır: Malın yabancıya gidecek olması. Kız çocuğunun evlenip yuvadan ayrılacak olması ve başka bir erkeğin hanesi ve sorumluluğu altına girmesi ya da bu ihtimalin yalnızca varlığı, kadını mirastan pay almaktan men eder. Bazı ailelerde aile büyüğünün ölümünün ardından kalan para ya da mülk kadın-erkek arasında paylaştırılabilir, bu paylaştırmaya toprak dâhil edilmez. Toprağın “kalıcı” olana aktarımı uygun görülür. Kadın hane için gelip geçicidir. Kendine başka bir aile ve yuva kuracaktır eninde sonunda.

Toprak satmaya mecbur kalınan ya da tamamen toprakları satıp şehri terk etmenin planlandığı durumlarda da toprak satacak kişi önce köy içine, sonra civar köylere haber verir. Toprağa yabancıların girmemesi, toprağın güvenilir birine bırakılması toprak komşuları tarafından önemsendiği için bu duruma dikkat edilir. Tarımda mülkiyetle ve verimlilikle ilgili birçok çalışmada tarım arazisinin bölünmemesi makine

kullanımını kolaylaştırmak ve bu yönde yapılacak masrafı azaltarak verimi artırmak için gerekli görülürken çay tarımının makine kullanımını gerektirmeyen, dik ve sarp arazilerde gerçekleştirilmesi çay bitkisini mülkiyet bakımından diğer tarım ürünlerinden ayırır. Yine de, toprağın bölünmemesinden yana bir tutum sergilenir. Erkek çocuklar arasında “mecburen” bölüştürülecekken bir de kız çocuklarını pay sahibi yapmak sık görülen bir durum değildir.

Toprak mülkiyetinin kadına kalması iki şekilde gerçekleşir: Babadan kalan miras için, ailede erkek kardeşin olmaması; eşten kalan miras içinse kadının hiç çocuğunun olmaması ya da yalnızca kız çocuğuna sahip olması. Bu durumlar dışında miras bırakan kişinin kendi iradesi ve kararıyla kadınlara mirastan pay bırakması ancak son 10-15 yılın ürünüdür.

Kanunun malı erkek-kadın mirasçılar arasında bölüştürmesiyle miras usulü bazı ailelerde değişikliğe uğramıştır. Hatta kanunun kadının miras hakkını koruduğu konusunda bilinçlenme yaşandığından bazı ailelerde kız çocuklarının miras davası açtığı görülür. Bu davalar genellikle erkek kardeşlere, amcalara, kısıacası mal üzerinde “gaspçı” konumunda olan kişilere açılır. Köylüler, açılan bu davalarla ilgili ikiye bölünmüş durumdadır. Bir grup, “Onun da (kız kardeşin) babasının malı, niye bi ağabeyi yiyecek malı, alsın tabii payına düşeni,” şeklinde fikir sunarken diğer grup, “İşum yok da paradan, maldan sebep kardaşumlan, akrabamlan kötü olacağum. Olmam ki. Bu şiniye kadar böyle geldi, adet çıkarmaya gerek var mı?” şeklinde geleneksel düzeni savunmakta ya da toplumdaki ve aile içindeki konumunu korumak adına bu düzenin savunucu olarak görülmektedir.

Özellikle genç kadınların miras konusunda hukuka uygun ve adaletli bir paylaşım taraftarı olduğunu söylemek mümkün. Görüşmelerde de miras konusu farklı biçimlerde gündeme geldi. Hevâ (34), miras konusunda ilkin annesini örnek verdi. “Normalde burda kadınlara çay parasından, baba malından falan ya 4’te 1 veriliyor ya hiç verilmiyor ya. Annemi hiç ayırmadılar, dayımlara ne verildiyse anneme de o verildi.” Sonra da kendisinin de bir erkek kardeşi olduğu ve elbette ileride mirasın bölüşüleceğini belirtti. Benzer şekilde genç görüşmecilerden Aysel (28), Birşah (24), Ülkü (28) de babalarına ait olan malın eşit bölünmesi gerektiğini dile getirdiler. Bu noktadan, “Baba malı” ifadesinin işaret ettiği, Güneysu’da “mülkiyet” konusuna ilerlemeyi gerekli görüyorum.

Güneysu’da mülkiyet, “erkeğe ait”tir. Var olan tarım arazileri ve oturlan evlerin dışında yeni edinilen gayrimenkullerde de mülkiyetin erkek üzerine olduğu görülür. Ortak tapu ya da kadının üzerinde mal, mülk bulunması istisnai olarak karşılaşılan bir durumdur. “Ben öldüm mü zaten her şey karımın, çocuklarımın,” düşüncesi hâkimdir ve kadınlara ancak bir ölümün ardından mülkiyet hakkı tanınır. Bu da ancak, yukarıda mirasla ilgili aktardığımız bilgilerdeki şartlar yerine getirildiyse mümkün olur.

Mülkiyetin devri de, mirasın paylaşılması da ancak “ölüm”le olağanlaşır. Ölüm harici bir “ayrılık” biçimi olan boşanmanın lafı toplumda edilmez. Hatta boşanma davalarında en büyük problemlerden birinin mal paylaşımı olduğu görülür. Aile reisi erkeğin ölmeden evlatları arasında malını-mülkünü bölüştürmesi de yine onaylanan bir durum değildir. Çoğu kez bunun bir “hata” olduğu, “sağlığında malını dağıtanın hürmet görmediği ve mağdur edildiği” dile getirilir.

5.3.Sosyal Güvence ve Emeklilik

Tarım işçilerinin ve tarımsal üretim faaliyetini yürüten aile üyelerinin sosyal güvence yoksunluğu bugün hâlâ hem Türkiye’de hem dünyada süregelen bir problem olarak karşımıza çıkar. Tarımsal üretimin belirli periyotlarda, dönemsel olarak yürütülmesi, işçilerin mevsimlik yahut geçici, yevmiye usulü çalışması, özellikle küçük meta üretiminin “aile işi” olarak görülmesi, bu alanda etkin sosyal politikalar yürütülmemesi güncel problemlerin başında gelir.

Çay tarımında, birçok tarımsal üründe görülenin aksine “ürünün ya da toprağın” sigortalanması gibi bir durum söz konusu değildir. Bununla birlikte yerli ve yabancı işçilere ya da ailede çay üretim sürecine katılan aile üyelerine de sağlık sigortası yapıldığına rastlanmaz. Sigorta ve sosyal güvence çay tarımında bir tür “hayal” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal güvence kısmı ihmal edilen, politikalarla desteklenmeyen çay tarımı emekçilerinde emeklilik konusunda “üretici” konumunda olan aileler ise mevsimlik işçilere göre avantajlı konumdadır. Bu avantaj ise özellikle 2011 yılında çıkan affın ardından yörede önemsenmeye ve değerlendirilmeye başlamıştır.

6111 sayılı, “Bazı Alacakların Yapılandırılmasına İlişkin Kanun” 25 Şubat 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Torba Yasa olarak da bilinen bu kanun, 202 bin çay üreticisini de yakından ilgilendiren bir konuda düzenleme getirmiştir. 1994 yılından itibaren BAĞ-KUR, ÇAYKUR’a bağlı, çay defteri (cüzdanı) bulunan üreticiden %1 kesinti yapmaktadır. Yasa kapsamında, çay defterinden bu kesinti yapılan üretici, eğer

başka bir sosyal güvenlik kurumundan emekli değilse ÇAYKUR’a başvurarak aldığı dokümanlarla birlikte, 1994 yılından itibaren kendisinin sigortalı sayılmasını talep edebilmektedir. Bu talebin sonucunda ise 15 yıl “geriye borçlanma” yapılarak BAĞ-KUR’a yapılan ödeme sonucunda kişi eğer emeklilik yaşına da gelmişse, emekli olmaya hak kazanmaktadır (Rize Ziraat Odası, 2015).

Önceki bölümde Güneysu’da mülkiyetin büyük çoğunlukla erkeğe ait olduğunu, özellikle çay tarımı yapılan arazilerin miras yoluyla dahi bölünmek istenmediğinden bahsetmiştim. Kadınların aleyhine işleyen miras ve mülkiyet durumlarının ardından, 2011 yılında çıkarılan bu Torba Yasa, Rize’de ve çay tarımında ilk kez devlet eliyle kadınlara bir pencerenin açılmasına imkân sağladı. Rizeli “çay üreticisi erkekler”in büyük çoğunluğunun düzenli bir işte çalıştığını, bir kısmının gençliklerinde üretimine katılmadıkları çay ile emekli olduklarında ilgilendiğini önceki bölümlerde ifade etmiştim. Tam olarak bu durum, yani erkeklerin hâlihazırda bir emeklilik imkânlarının bulunması, bu Torba Yasa’nın ardından gözlerin hanede çay tarımıyla asıl ilgilenen, çay tarımının sorumluluğu üzerinde olan kadınlara çevrilmesine neden oldu. Defter sahibi erkeklerin elbette ki asıl amacı “eşlerinin de emekli olması” değildi. Birçoğu haneye giren geliri artırmanın peşine düşerek yıllar yılı çay tarımıyla uğraşan eşlerinin üzerine çay defterlerini devrettiler yahut çay tarımı yapılan arazinin büyüklüğüne göre çaylıkların bir kısmını “eşlerinin üzerine yazdırarak” kadınların çay tarımıyla ilgilendiklerini nesnel ve somut bir şekilde, amaçları bu olmasa da, kanıtlamış oldular. Bu Torba Yasa’yla birlikte devlet bankasının geriye yönelik borçlanma yapan kişilerin maaşından kesilmek kaydıyla kredi vermesinin ardından o dönem çevremizde, emekleri ve emekliliği mümkün değil görünmeyen birçok kadının emekli olduğuna şahit olduk. Ancak ne ÇAYKUR bünyesinde ne de SGK’da çay defterinden emekli olanlara yönelik istatistiksel bir veri tutulmadığı/saklanmadığı için maalesef bunun somut verilerle, yıllara oranlayarak kritiğini yapmak mümkün olmadı.²⁵

Belirli bir dönemde yapılan geriye borçlanma bugün artık yapılamıyor ancak çay defteri aracılığıyla hanede ikinci bir emekli olacak olmasının teşvikiyle bölgedeki erkekler, tapusu kendilerine ait olan çaylıklardan toplanan çayın satışını yapabilmeleri

²⁵ ÇAYKUR ve SGK’dan ilgili kişilerle yaptığım telefon görüşmelerinde kendilerinde bu yönde bir verinin olmadığını iletiler. SGK’dan görüştüğüm kişi, belki genel merkezlerinde buna dair bir verinin olabileceğini ancak “cinsiyete göre bir sınıflandırmanın yapılmadığını” düşündüğünü söyledi.

için eşlerine ÇAYKUR'dan çay defteri çıkartıyorlar. Bu duruma yönelik bir bilinçlenme yaşandığını söylemek mümkün.

Geriye borçlanmayla BAĞ-KUR'dan emekli olan anneannem maaşını bankadan ya da ATM'den kendisi almıyordu. Rahmetli dedem anneannemin maaşını çekiyor, anneanneme bu maaşın üçte birini veriyordu. 2020 yılında eşi tarafından üzerine çay defteri verilen Eda'nın (32) emekliliğine daha çok vardı ancak çay defterine sattıkları çayın ödemesiyle ilgili kurduğu, “Bakıyorum mesaj gelmiş, çay parası yattığı gibi internet bankacılığından kendi hesabına aktarmış parayı eşim,” cümlesiyle geleceği için açılan banka hesabına bugün erişimi olmadığını dile getiriyordu.

SONUÇ

İki yılı aşkın süredir devam ettiğim bu çalışmanın kökleri çocukluğuma ve ilk gençlik yıllarıma dayanmaktadır. Emek ve mekân odağında sorunsallaştırdığım kadınların gündelik yaşamına dair ilk soruların sorulmaya başladığı tarih çok eskidir. Bu durum araştırma boyunca sahada bulunacak başka bir etnograftan daha fazla varsayıma sahip olmama, her ne kadar feminist etnografik bir araştırma yürütüyor olsam da, geniş bir perspektiften sahaya bakmaya gayret etsem de bu araştırmanın çerçevelerinin temel bazı sorulara cevap aramasına neden olmuştur.

İki yıl, birçok etnografik araştırmaya göre uzun bir süredir. Etnografik araştırmalarda genellikle birkaç ay sahada yoğun vakit geçirilir, yazma eylemi ise sahadan uzakta, masanın başına gerçekleşir. Bazen bir-iki yıl sonra aynı sahaya tekrar gidilerek araştırma bulgularının üzerinden geçilir, değişim yaşanıp yaşanmadığına bakılır. Bu çalışmada ise iki yıldan uzun süredir sahadayım. Yalnızca araştırma yaptığım sürede değil, tüm yazma süreci boyunca aklıma takılan, başka yönleriyle de görmek istediğim herhangi bir şey için üstüme bir şeyler giyip evden çıkmam yetti. Seyahat için bilet almam, konaklayacak yer aramam, aklıma takılanları göz ardı etmem gerekmedi. Şu anda sonuç bölümünü yazdığım masanın solundaki pencereden köy önümde uzanıyor. Her araştırmanın sınırları ve kısıtlılıkları vardır. Etnografya, birçok araştırma yönteminden daha az sınırlılığı ve kısıtlılığı mümkün kılar. Güneysu'da yürütülecek bir etnografik çalışmanın Güneysu'nun toplumsal yaşamını, kültürel özelliklerini, tabiatını ve inanç sistemlerini geniş bir düzlemde sunması beklenebilir. Kadın, erkek, çocuk hatta hayvan ve bitki popülasyonuna dair daha fazla bilgi içermesi beklenebilir. Ancak bu araştırmada, geleneksel etnografik anlayışın büyük oranda ihmal ettiği kadın gündelik yaşamını kadınların gözünden anlama çabası güdülmüştür.

Sahada bulunduğum sürede sahanın birçok değişkeninin elbette farkındaydım. Kadınların gündelik yaşamındaki emek ve mekân kullanımına odaklandığım bu araştırmada vaktimin çocuğunu kadınlarla geçirdim ancak erkekler ve çocuklarla da geçirdiğim vakit azımsanacak gibi değildi. Erkeklerin, özellikle hane içinde ve akraba arasındaki erkeklerin oluşturduğu hiyerarşi ve gerilim ilk göze çarpanlar arasındaydı. Yaşı kaç olursa olsun baba sağsa, kadınlar üzerinde kurduğu baskıyı hanedeki erkekler üzerinde de kuruyordu. 75-80 yaşlarında olmasına, elinden hiçbir iş gelmemesine rağmen hane erkeklerine rol dağıtımını yapan baba figürü ayakta görünüyordu. Çocuklardan ise bu çalışmada daha ziyade annenin bakım emeği bağlamında

bahsettim. Kadınlardan sonra Güneysu’da en az mekân kullanma imkânına sahip olan çocuklardı. Hızla değişen dünyaya kırsaldan adapte olan çocukların okulla, çevreyle ve aileleriyle olan ilişkilerine dair başlı başına bir çalışma yürütmek mümkün görünüyordu.

2020 yılı Mart ayında ilk Covid-19 vakasının Türkiye’de görülmesinin ardından tüm ülkede olduğu gibi Güneysu’da da gündelik yaşamın seyri değişti. Çalışmanın asıl olarak üzerinde durduğu konuları ve sahadaki araştırma sürecini nasıl etkilediğine değinsem de Covid-19’u ve bu dönemde Güneysu’daki yaşamı uzun uzadıya anlatmadım.

Bu çalışmada kırsal alanda yürütülen çalışmalarda görüldüğü üzere ayrıntılı köy-köylü tasvirlerine girişmedim. “Orada bir köy var uzakta” minvalinde köyü ve köydeki yaşamı otantikleştirmedim, romantize etmedim, doğal yaşam güzellemesi yapmadım. Madalyonun öteki yüzüne odaklandım: Kırsal alanda yaşamının ne kadar emek gerektirdiğini, günlerce süren birçok işin varlığını ve yapılma biçimini anlattım.

Araştırmaya başlarken varsaymadığım, sahada bulundukça, veri topladıkça ve verileri yorumladıkça ulaştığım bazı sonuçlar oldu. Bunlardan ilki, kuşaklar arasında gerek mekân kullanımında gerekse çay tarımının sürdürülmesindeki farklılıklardı. Görüşmelerde mekânla ilgili sorulara gençler, çay tarımı ve köydeki işlerle ilgili sorulara ise orta yaş ve üzeri kadınlar daha ilgili cevap veriyordu. Genç kadınlar Güneysu’da sokakta yürümenin dahi rahatsız olduğundan bahsederken orta yaş ve üzeri kadınlar Güneysu’yu zaten bir işleri olmadıkça kullanmadıklarından Güneysu’da olmaktan rahatsızlık duymuyorlardı. Çay tarımı konusunda ise orta yaş ve üzeri kadınlar tüm sorumluluğu kendi üzerlerinde görüyor ve bu sorumluluğun gereğini yerine getiriyorken genç kadınlar bu işi hanedeki erkeklerle birlikte yürütmek istiyordu.

Tarımda kadın emeğinin yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu emeğin büyük çoğunluğu ise hane emeği olarak kullanılmaktadır. Kadınların çay tarımında aktif olarak rol aldıklarını da önceki bölümlerde ifade etmiştim. Ancak saha çalışmam süresince kuşaktan kuşağa kadınlara aktarılan tarımda emeğin yoğun olarak kullanılması faaliyetinin sektöre uğradığını gördüm. Ailesi çay tarımıyla ilgilendiği hâlde çay tarımına dahil olmayan kız çocukları, kadınlar vardı. Bu, Güneysu için yeni bir durumdu. Çocukluğumdan buna benzer örnekler hatırlamıyordum. Yaptığım görüşmelerde de kadınların hepsi çay tarımına çocukluktan itibaren dahil olmuşlardı ve geleneksel olarak sürüp giden bir durumdu bu. Ne olmuştu da şimdi bazı kadınlar

çaylığa hiç gitmiyordu? Çay toplamayan genç kadınlar çoğunlukta değildi elbette. Sayıları hâlâ toplayanlara göre çok azdı ama bundan 10-15 yıl önce istisnalarının bile bulunduğunu hatırlamadığım bir şey bugün hangi değişkenlere bağlı olarak yavaş yavaş yayılım gösteriyordu? Bu önemliydi.

Buna yönelik saptayabildiğim iki neden var. Birincisi, 10-15 yıl önce de okula giden kız çocukları olmasına rağmen geçen süre zarfında kız çocuklarının eğitime verilen önemin artmasıydı. 2012 yılında lise düzeyinde eğitimin zorunlu hâle gelmesiyle çocukların köylerle Rize Merkez'deki okullar arasında dokudukları yolun uzunluğu, haftanın beş günü bu temponun sürmesi gibi nedenler çaylığa gittiği günlerin sayısını azalttı, zamanla da bahsettiğim “hiç çaylığa götürülmeyen kız çocukları” durumu ortaya çıktı. İkinci neden aslında birincinin bir tür devamıydı. Küçük yaşlardan itibaren evdeki işlerin yardımcısı olan kız çocukları hafta içi okulda olduklarından ev içindeki “görev”leri aksıyordu. Hafta sonları çaylığa gelmek yerine evdeki işleri yapmaları ve çocukları bakmaları evla görünüyordu. Aslında yeni bir toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün parçasıydı bu. Bu kez anne ile kızı arasında gerçekleşiyor, anne çaylığa gittiğinde kızı evde annesinin yerini dolduruyordu.

Araştırma sonuçlarından bir diğeri ise çay tarımı faaliyetlerinin tek bir yapıma biçiminin olmadığıdır. Bazen aynı köyde komşular arasında, bazense köy köy farklılıklar gösteren çay tarımı faaliyetlerinde geleneksel yazında olduğu gibi sadece kadınların çalıştığı, erkeklerin kahvehanelerde vakit geçirdiği türden genelgeçer temsiller görülmemektedir. Çay sorumluluğunun büyük oranda kadınların omzunda olduğu bir gerçektir ancak hem geçmişten bugüne yaşanan değişimlere hem de bugün çay tarımında faaliyet gösteren haneler arasındaki farklılıklara dikkat etmek gerekir.

Güneysu'da toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün zaman içerisinde farklı biçimlerde yeniden kurgulandığı görülür. Çay tarımının Rize'de yaygınlaşmaya başladığı 1950 yıllardan itibaren hummalı bir çaylık ekimi/dikimi çalışması başlamıştır. Köylüler kendilerine ait arazilerdeki ağaçları, çalılıkları temizleyerek çaylıklar için alan açmış ve çay tohumları ekmiştir. Köylüler o yıllarda yapılan bu çalışmaları anlatırken sıklıkla “dedelerimiz” ifadesini kullanmaktadır. Bunu ilk duyduğumda mülkiyetle ilişkili olduğunu düşünmüştüm ancak sahada bulundukça ve çayın Rize'de yaygınlaşma hikâyelerini dinledikçe o dönemde hane erkeklerinin – sonraki yıllarda çay tarımındaki yaygın olarak görülen aksine- fiziki olarak bu süreçte yer aldıklarını fark ettim. Gurbette olmayan erkekler arazinin çaylığa

dönüştürülmesinde aktif olarak rol üstlenmişlerdi.²⁶ Çaylık arazi açma ve çay dikimi işini kendi yapamayan erkekler ise bu işi başka erkeklere yaptırtıyordu.

Bundan 60-70 yıl önce çay tarımıyla ilgilenen erkeklerin büyük çoğunluğunun düzenli bir işi yoktu. “Dedelerimiz” olarak anılan bu kuşaktan sonraki kuşak ise çay tarımıyla birlikte gelişen çay sanayisinde iş imkânı buldu, eğitim alanlar memur oldu ve çaylıklardan büyük oranda uzak kaldılar; çay tarımıyla ilgili anlatılarda yer alan “cefakâr, her işe koşan Karadeniz kadını”nın bu yıllarda çaylıklarda ve tarlada yoğun emek harcayan kadın olduğunu söylemek mümkündür. 1970’li yıllardan 2000’lere varana dek çay tarımında pek yer almayan erkeklerin, bugün baktığımızda tıpkı “dedeleri” gibi tekrar çay tarımına dahil olmaya başladıkları görülür. Üstelik bu kez hem formel bir işte çalışmakta hem de çaylığa gitmektedirler. Dedelerle bugünkü genç-orta kuşak arasında kalan kuşakta cefakâr Karadeniz kadın mitinin oluşmasını ve güçlenmesini sağlayan kadınların birçoğu bugün 70’li yaşlarını aşmış, çoğunlukla birden fazla sağlık problemiyle boğuşmaktadır. Bu durumun sonucunda bugünün orta yaş ve genç kuşak erkekleri, çay tarımında babalarının hiç dâhil olmadığı, boş bıraktığı koltuğa değil, esasında annelerinin güçten düşmesiyle, daima anneleriyle birlikte olan kız kardeşleri ya da kendi eşlerinin yanında “annelerinin yerine” yer almak üzere annelerinin koltuğuna oturmuşlardır. Formel olarak çalıştıkları işlerden aldıkları yıllık izinlerle ya da emekli oldukları için çekildikleri iş hayatının ardından çay tarımına dahil olmaktadır. Bu durum, erkeklerin tarımsal üretimde yer almadığı, kadınların daima sömürüldüğü ve ezildiği varsayılan ve sanki “değişmez” bir unsur gibi söz edilen durumun değişimini gözler önüne sermektedir.

Kadınların emek yoğun çalıştıkları bilgisi doğrudur ancak bunun sabit ve kadını daima mağdur etmediği, çaresiz bırakmadığın da söylemek gerekir. Evde yaptıkları hiçbir işin gelir getirici bir karşılığı olmadığından ev içindeki emekleri görünmeyen kadınların çay tarımına dahil olduklarında topladıkları çayın paraya dönüşmesi, kadın emeğinin somutlaşmasına olanak sağlamaktadır. Çaydan elde edilen gelirin çoğu kez doğrudan kadınların ellerine geçmemesi patriyarkanın gücüyle ilişkili olsa da bugün çay parasının büyük oranda hanede kadın ve erkeklerin ortak kararıyla, ortak çıkarlar

²⁶ Bu durumun var olan toprağını daha değerli hâle getirme, ondan gelir elde etme düşüncesiyle ilişkisini es geçmiyorum. Ancak o yıllarda bu işleri erkekler yürütürken bugün hâlâ sınırlı miktarlarda da olsa açılan yeni çaylık arazilerinin oluşturulması süreciyle büyük oranda kadınların ilgilendiği görülüyor. Yalnızca toprak mülkiyetiyle ilgili olsaydı bu faaliyeti bugün de erkeklerin sürdürmesi beklenirdi.

uğruna harcanmasının bir kazanım olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Hane emeği olarak çay toplayan kadınlar için durum buyken özellikle yevmiyeci olarak giden kadınların aldıkları günlük çay parasını eşleriyle ya da babalarıyla paylaşmamaları, haneye ait çaylıklarda değil ama başkalarına ait çaylıklarda emeklerini satarak kazandıkları paranın kendi tasarruflarında olması da yine kadınların güçlenmesine katkı sunmaktadır.

Tarımsal üretimle ilgili çalışmalarda yer alan bir diğer motif “erkeklerin kahvehanede oturduğu”dur. Güneysu’da bunu doğrulamak üzere kahvehane ve çay ocaklarının sayıca fazla olduğu görülür. Ancak şimdilerde özellikle çay tarımının yoğun olarak sürdürüldüğü günlerde bu kahvehane ve çay ocaklarında oturan erkeklerin azaldığını söylemek mümkündür. Toplumda, eşi veya çocukları çay toplarken “boş oturmak” daha sık kınanan, eleştirilen bir durum hâline gelmiştir.

Patriyarkanın kadın yaşamını baskılayan, kontrol altında tutan ve denetleyen bir güç olduğundan ilgili bölümde bahsetmişim. Ancak toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün yeniden kurgulanması gibi patriyarka da zaman içerisinde dönüşüme uğramakta, sahada farklı tezahürlerine rastlanmaktadır. Bugünün kırsalında kadının eğitim hakkı artık kabul görmüş ve çalışma yaşamına dahil olmasının önündeki engeller azalmıştır. Babanın söz sahibi olduğu geleneksel aile yapısı sürdürülmekle birlikte baba ve annenin ortak kararlar aldığı modern aile tiplerine rastlanmaktadır.

Kamusal alana katılmaları patriyarka tarafından denetlenen kadınlar daha az denetlendikleri ve daha rahat hissettikleri mekânları tercih edebilmektedir. Güneysu’da sokakta yürümekte zorlanırken Rize Merkez’de sahilde ya da kafe ve AVM’de vakit geçirmekte, sosyal yaşamlarını evden ve çeperinden koparmaktadırlar. Emek yoğun çalıştıkları çay tarımında patriyarkanın kapitalizmle birleşerek üretime el koyan ve üretimi denetleyen tavrı ön plana çıkmakla birlikte çay tarımı kadınların evden dışarıda olma imkânlarının bir parçasıdır. Kadınlar yoğun emek harcamalarına rağmen evin güçlü patriyarkasından uzaklaştıkları ve nefes aldıkları bir alandır. Üstelik emeklerine el koymasına ve denetlemesine rağmen kadınlara bu “nefes alma” imkânının önünü açan etmenlerden biri kapitalizmdir. Çay tarımından önce uzun saatler ev ve çevresinden ayrılmayan kadınların çay üretimiyle birlikte –özellikle eğrat usulünde- evden uzakta ve başka kadınlarla birlikte geçirdikleri vakit kadınların kamusalılığına katkı sağlamıştır.

Karadeniz ve Rize’ye dair yapılan çalışmalarda kendine yer bulamayan Güneysu’yu ve Güneysulu kadınların yaşamlarını yakından ve ilgiyle aktarmaya gayret ettiğim bu

Çalışma ile özellikle küçük bir ilçede kadın olmanın dinamiklerini göstermek istedim. Bununla beraber çay tarımı ve hatta çay tarımında kadın üzerine yapılan birçok araştırmada ayrıntılandırılmayan “ay tarımının süreçleri”ni daha geniş bir çerçevede aktararak kadınların “boşlukları dolduran” emeklerinin görünür olmasına katkı sağlamak istedim.

Kentsel yaşamda olduğu gibi kırsal yaşamda da değişimler ve farklı dinamikler söz konusudur. Kırsal alan literatürüne katkı sağlamasını umduğum bu çalışma kırsal alandaki emeğe ve mekân kullanımına odaklanıyordu ancak sahada bulunduğum sürece kırsalda üzerinde durulması, peşinden gidilmesi mümkün birçok değişmenin, kurulan yeni g ilişkilerinin ve dengenin, kırsal alanın başka kuramsal ve kavramsal temellerle ele alınacak yanları olduğunu gördüm. Çalışmamın sınırlılıkları nedeniyle değinemediğim Karadeniz kırsalındaki yaşamın farklı dinamiklerinin başka çalışmaların konusu olabileceğini düşünüyorum.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G., & Tura Demiryontan, N. (2012). *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Akpınar, A., Bakay, G., & Dedehayır, H. (2010). *Kadın ve Mekân*. İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Alkan, A. T. (2016). Memleketin Taşra Hali. T. Bora içinde, *Taşraya Bakmak* (s. 67-76). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altuntek, N. S. (2009). *Yerli'nin Bakışı, Etnografya: Kuram ve Yöntem*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Aruoba, Ç. (1973). Tarımda Geleneksel – Geçimlik Kesim, Büyülüğü, Yapısı, İşleyişi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (28-3), 191-210.
- Atay, T. (2018). Sunu. R. Harmanşah, & Z. Nahya içinde, *Etnografik Hikâyeler* (s. 9-15). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bektaş Ata, L. (2016). Bir Güvenlikli Site Hikâyesi: Gündelik Hayatın Dönüşümüne Otoetnografik Yaklaşım. *Fe Dergi*, Cilt 8, No 2, 46-61.
- Bora, A. (2010). *Kadınların Sınıfı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ciğerci Ulukan, N., & Ulukan, U. (2022). Doğu Karadeniz Tarımında Kadın: Hanehalkı Anketlerinin Söyle(me)dikleri. *Fiscaoeconomia*, 6 (2), 726-742.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği. *Toplum ve Bilim*, Güz 86, 139-170.
- Delphy, C. (2012). Baş Düşman. G. Acar Savran, & N. Tura Demiryontan içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği* (s. 89-115). İstanbul: Yordam Kitap.

- Delphy, C. (2015). Patriyarka (Teorileri). H. Hirata, F. Laborie, H. Le Doaré, & D. Senotier içinde, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü* (s. 245-251). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ecevit, M. (1994). Tarımda Kadının Toplumsal Konumu: Bazı Kavramsal İlişkiler. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, 89-106.
- Ecevit, M. C., Karkıner, N., & Büke, A. (2009). Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler. *Mülkiye*, 41-61.
- Ecevit, Y. (2007). Türkiye’de Kadın Emeği ve İstihdamı Alanında Yapılmış Çalışmaların Değerlendirilmesi. S. Güre içinde, *Kadın Emeği ve İstihdamı Toplantısı Raporu* (s. 11-26). İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı.
- Engin, F. (2017). Doğu Karadeniz’de Çay Tarımında Çalışan Gürcü İşçilerin Çalışma Koşulları Üzerine Gözlemler. *Fiscaoeconomia*, 1 (3), 1-13.
- Ersoy, E. (1999). Hemşin Yöresinde Ekonomi ve Cinsiyete Dayalı İş Bölümü. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 129-144.
- Genç, F., & Şendeniz, Ö. (2021). *Çaydan Öte: Tarladan Demliğe, Mekânda ve Bellekte Çay*. İstanbul: Gola Yayınları.
- Grobelle Çeliker, A. (2018). Gelin, Anne, Yabancı ve Araştırmacı: Türkiye'deki Kürt İşgücü Göçü İncelemesinde Konumsallık. R. Harmanşah, & Z. Nahya içinde, *Etnografik Hikâyeler* (s. 137-151). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Gülçubuk, B., Albayrak, M., & Güneş, E. (2003). *Türkiye’de Çay Üretim-İşleme Ekonomisi ve Çay Politikalarının Üretici Davranışlarına Etkisi*. Ankara: Tek-Gıda İş Sendikası.
- Gündüz Hoşgör, A. (2011). Kalkınma ve Kırsal Kadının Değişen Toplumsal Konumu. S. Sancar içinde, *Birkaç Arpa Boyu* (s. 219-248). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Güneysu Milli Eğitim Müdürlüğü. *Güneysu'yu Tanıyalım*.

<https://guneysu.meb.gov.tr/www/guneysuyu-taniyalim/icerik/175>. Erişim Tarihi: Haziran 2022

Hann, I., & Hann, C. (2003). *İki Buçuk Yaprak Çay*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Harding, S. (1996). Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var Mı? S. Çakır, & N. Akgökçe içinde, *Kadın Araştırmalarında Yöntem* (s. 34-48). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Harmanşah, R., & Nahya, Z. (2016). Giriş, Kendini ve Ötekini Yazmak: Alan Araştırması ve Deneyim. R. (haz.) Harmanşah, & Z. N. Nahya içinde, *Etnografik Hikâyeler: Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri* (s. 17-35). İstanbul: Metis Yayınları.

Hartmann, H. (2012). Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği. G. Acar Savran, & N. Tura Demiryontan içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği* (s. 157-206). İstanbul: Yordam Kitap.

Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kartarı, A. (2017). Nitel Düşünce ve Etnografi: Etnografik Yönteme Düşünsel Bir Yaklaşım. *Moment Dergi*, 4 (1), 207-220.

Kergoat, D. (2009, 02). Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Cinsiyetin Toplumsal İlişkileri, çev: Zeynep Kıvılcım. *Praksis*, 20, 9-17.

Kergoat, D. (2015). Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri. *Eleştirel Feminizm Sözlüğü* (s. 87-96). içinde Ankara: Dipnot Yayınları.

Kolivar, A., & Çelik, L. (2007). *Fadime Kimdir*. İstanbul: Heyamola Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. İstanbul: Metis Yayınları.

Lefebvre, H. (2010). *Gündelik Hayatın Eleştirisi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Mies, M. (2008). *Son Sömürge Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Öksüz, M. (2019) *Gürcistan'dan Türkiye'ye Döngüsel Emek Hareketliliği: Süreçler, Paternler ve Sonuçlar*. (yüksek lisans tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öksüz, M., & Özgür, E. M. (2021). Emegin Etnikleşmesi ve Feminizasyonu: Çay Tarımında Kadın ve Gürcü Emegi. *Coğrafya Dergisi, Journal of Geography*, (43) 55-75.
- Özbay, F. (1993). Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme. Ş. Tekeli içinde, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (s. 129-159). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özensel, E. (2015). *Türkiye'de Kırsal Yapıların Dönüşümü*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Öztürk, Ö. (2011). *Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*. Ankara: Genesis Yayınları.
- Öztürk, S. (2019). *Yırca'da Kadın Olmak ve Köylü Kadın Emegi: Bir Güçlenme Deneyimi Olarak Sabuncu Kadınlar*. (yüksek lisans tezi) İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özyurt, H. (1989). *Türkiye'de Çay Tarımının Yarattığı Sosyo-Ekonomik Etkilerin Ölçümü*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Rize Tarım Orman Müdürlüğü. *Coğrafi Yapi*.
<https://rize.tarimorman.gov.tr/Menu/12/Cografı-Yapi>. Erişim tarihi Haziran 2022
- Rize Ziraat Odası. Çay Cüzdanı Bağ-kur Kesintisi, Ziraat Odası Kaydı ve Emeklilik.
<http://rizeziraatodasi.com/cay-cuzdani-bag-kur-kesintisi-ziraat-odasi-kaydi-ve-emeklilik/> Erişim Tarihi: Kasım 2021
- Saklı, A. R. (2008). *Türk Çayının Dünü ve Bugünü: Çayın Bölge Tarihindeki Yeri ve Çaykur'un Üreticiye Devri İçin Bir Model Çalışması*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Sariahmetoğlu, Y., & Tanrıvermiş, H. (1997). *Çayda Yeniden Yapılanma: Türkiye'de Çay Sektöründe Yeniden Yapılanma ve Özelleştirmeye Yönelik Bir Model Araştırması*. İstanbul: Oba Çay.

- Skeggs, B. (2007). Feminist Ethnography. P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland, & L. Lofland içinde, *Handbook of Ethnography* (s. 426-442). London: Sage Publications.
- Şendeniz, Ö. (2019). *Aramızda Kalmasın*. Fındıklı: Aramızda Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Şendeniz, Ö., & Yıldırım, E. (2018). *Sırtında Sepeti, Bafra'dan Hopa'ya Karadeniz'de Kadınlık Halleri*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Şendeniz, Ö., & Yıldırım, E. (2018). Sunuş: N'olmuş ki Karadeniz Kadınına? Ö. Şendeniz, & E. Yıldırım içinde, *Sırtında Sepeti, Bafra'dan Hopa'ya Karadeniz'de Kadınlık Halleri* (s. 11-15). Ankara: Phoenix.
- Şenol Cantek, F. (2019). *Kenarın Kitabı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, B. (2018). Mahalle Kahvesinde "Abla", Kabul Günlerinde "Hanım": Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Gecekondu Kadını Araştırmacı Olmak. R. Harmanşah, & Z. Nahya içinde, *Etnografik Hikâyeler* (s. 68-86). İstanbul: Metis Yayınları.
- Taşkın, M. (2007). *Bahçeden Bardağa Çay*. Trabzon: ÇAYSIAD NO1.
- Tavukçuoğlu, H. Ş. (1996). *Her Yönüyle Güneysu Rize*. İstanbul: Güneysu Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Yayınları.
- Tosun, M. (2014). Emeğin Fiziksel ve Toplumsal Görünmezliğinden Bir Kesit: Kadın Emeğinin Dersim'de Enformel Konumlanması. M. Yaman, G. Yarkın, Ş. Tuna, & F. Ercan içinde, *Emeğin Kitabı* (s. 432-447). İstanbul: Sav Yayınları.
- TÜİK (2021). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500>. Erişim Tarihi: Haziran 2022
- Tuncer, S. (2015). Dışarı Çıkmak: Özelden Kamusala Feminist Bir Saha Hikâyesi. *Moment Dergi*, 2 (2), 30-58.
- Walby, S. (2014). *Patriyarka Kuramı*. Ankara: Dipnot Yayınları.

- Yaman Öztürk, M., & Akduran, Ö. (2010). Tütün Tarlalarında Kadın Emeği: Bafra'da Tütün Üreticisi Olmak. M. Yaman Öztürk, & S. Dedeoğlu içinde, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği* (s. 217-250). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Yaman, M. (2014). Adam Smith'te ve Karl Marx'ta Cinsiyete Dayalı İşbölümü. M. Yaman, G. Yarkın, Ş. Tun, & F. Ercan içinde, *Emeğin Kitabı* (s. 109-136). İstanbul: Sav Yayınları.
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E., & Kılıç, M. (2003). *Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları*. Ankara: Tarım İş, Yayın No: 2003/4.
- Yılmaz Uzun, A. (2019). *Çay Tarımında Kadın Emeği: Hopa Örneği*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

ÖZGEÇMİŞ

2014-2018 yılları arasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladı. Lisans eğitiminin ardından 2019 yılında aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine başladı. 2019 yılından bu yana çeşitli yayınevlerine yayıma hazırlık ve redaksiyon için dışarıdan destek verdi. 2020 yılında İletişim Yayınları'ndan çıkan Feminizm cildine katkıda bulundu.